

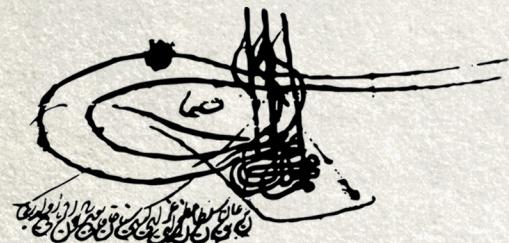

**YUNUS EMRE
ENSTITÜSÜ**

INSTITUT

PORUKE AHDNAME

Sloboda vjere u multireligijskoj Bosni i Hercegovini

Izdavač **Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka**

Urednica **Dževada Šuško**

Prijevod s turskog **Eldina Memić**

Lektura i DTP **Fatima Zimić**

Dizajn korice **Almir Balčinović**

Štampa **Dobra knjiga, Sarajevo**

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

272-789.32(497.6)“1463“(063)(082)
28-67:342.731(497.6)“04/14“(063)(082)
94(497.6)“04/14“(063)(082)

PORUKE ahdname : sloboda vjere u multireligijskoj Bosni i Hercegovini
/ [urednica Dževada Šuško] ; [prijevod s turskog Eldina Memić]- Sarajevo :
Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2018. - 144 str. : ilustr. ; 21 cm

Bilješke o autorima: str. 131-134. – Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-575-08-2

COBISS.BH-ID

PORUKE AHDNAME

Sloboda vjere u multireligijskoj
Bosni i Hercegovini

Sarajevo, 2018.

SADRŽAJ

UVODNE RIJEČI

Dževada Šuško	
AHDNAMA KAO ZAKONSKI TEMELJ SLOBODE KATOLIČKE CRKVE U DOBA OSMANSKE VLADAVINE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	9

Kenan Bajrić	
RIJEČ GLAVNOG IMAMA	13

IZLAGANJA

Sedad Bešlija	
AHDNAMA U SVJETLU ODNOSA PREMA "DRUGOM" I "DRUGAČIJEM" U HISTORIJSKO-CIVILIZACIJSKOM KONTEKSTU 15. STOLJEĆA	17

Enver Imamović	
FOJNIČKA AHDNAMA U SVJETLU POLITIČKIH I VJERSKIH PRILIKA U BOSNI PRED TURSKO OSVAJANJE 1463. GODINE.....	53

GOVOR FRA ANĐELA ZVIZDOVIĆA PRED SULTANOM MEHMEDOM FATIHOME.....	67
---	----

PRIJEVOD FOJNIČKE AHDNAME S OSMANSKOG NA BOSANSKI JEZIK	71
--	----

Fra Janko Ljubos	
VRIJEDNI EKSPONATI MUZEJA	
U FRANJEVAČKOM SAMOSTANU U FOJNICI	73
Yunus Cunedioğlu	
SULTAN MEHMED FATIH	
I TOLERANCIJA OSMANLIJA U BOSNI.....	79
H. Yıldırım AĞANOĞLU	
FATIHOVA AHDNAMA I OSMANSKI DOKUMENTI	
O VIŠESTOLJETNOJ VJERSKOJ SLOBODI	
BALKANSKIH KRŠĆANA.....	85
Mevludin Rahmanović	
IZGRADNJA SUŽIVOTA U POSTRATNOJ BOSNI	
I HERCEGOVINI – ISKUSTVA U RADU CENTRA	
ZA IZGRADNU MIRA IZ SANSKOG MOSTA.....	97
Dževada Šuško	
SLOBODA VJERE U BOSNI I HERCEGOVINI	
S POSEBNIM OSVRTOM NA ISLAMSKU	
ZAJEDNICU I MUSLIMANE	111
BILJEŠKE O AUTORIMA.....	131
FOTOGALERIJA	

UVODNE RIJEČI

AHDNAMA KAO ZAKONSKI TEMELJ SLOBODE KATOLIČKE CRKVE U DOBA OSMANSKE VLADAVINE U BOSNI I HERCEGOVINI

Država Bosna i Hercegovina, kao i svaka druga država, posjeduje niz značajnih dokumenata koji potvrđuju njenu milenijsku državotvornost, njen historijski kontinuitet i način njena uređivanja. Fojnička ahdnama jedan je od tih značajnih dokumenata koji svjedoče odnos vladara prema svojim podanicima. Sultan Mehmed Fatih pri osvajanju zemlje Bosne i bosanskog kraljevstva, uručuje ahdnamu fra Andelu Zvizdoviću na Milodražu kod Kiseljaka, 28. maja 1463. godine. Danas na tom lokalitetu stoji džamija koja nosi ime sultana Mehmeda Fatih-a.

Ahdnama u prijevodu s arapskog i perzijskog jezika znači dokument o zaštiti, odnosno svečano obećanje zaštite i sigurnosti. U arapskom ‘ahd’ znači ugovor, obećanje, a ‘name’ u perzijskom znači knjiga, pismo, dokument. U islamskim izvorima, Kur’anu i Hadisu, te u povijesti islama, riječ ‘ahd’ koristila se kao izraz za sigurnost i zaštitu prvenstveno nemuslimana, odnosno naroda Knjige. Tako su i Osmanlije prihvatile taj izraz. U povijesti Osmanskog carstva izdavane su brojne ahdname. One su legalizirale boravak i djelatnost pojedinih nemuslimanskih manjina. Postoje ahdname koje su izdate stanovnicima pojedinih gradova, jevrejskim zajednicama i katoličkim trgovcima. Sultan Mehmed Fatih, prije nego što je zauzeo Bosnu, nakon osvajanja Carigrada 1453. godine,

uručio je ahdname carigradskom patrijarhu Genadiju II Skolari-su, armenskom patrijarhu Hovakimu, jevrejskom rabinu Mojsiju Kapsaiju, katoličkim trgovcima i obrtnicima četvrti Galata. Tako je iste godine kada je zauzeo Bosnu, sultan Mehmed Fatih izdao franjevcima dokument kojim im zvanično i javno potvrđuje da su kao vjerska manjina zaštićeni.

Šta je, ustvari, ahdnama značila franjevcima? Slobodu vjere. Brojni franjevci su u strahu za svoju vjeru i živote pobjegli u susjedne zemlje. S jedne strane, Osmansko carstvo rukovodilo se islamskim principima koji naređuju slobodu vjere i zabranjuju prisilu u vjerovanju. Tako je od prve generacije muslimana uspostavljena vladavina prava i zaštita manjinskim vjerskim zajednicama (*zimmije*). Osmansko carstvo uvodi *millet* sistem u kojem pripadnici različitih vjerskih zajednica uživaju vjerske slobode. S druge strane, nije bilo u interesu imati pustu zemlju pa je uključen i pasus u ahdnama u kojem se pozivaju izbjeglice da se vrate bez straha. U ahdnama jasno stoji da нико nije smio uznemiravati niti ugrožavati njihove živote, imanja i samostane. Garancija je važila za cijelo Carstvo. Tako su, kako sociolozi religije tvrde, franjevci zahvaljujući ahdnama i datim slobodama vjere sačuvali svoj identitet. Osmansko carstvo kao deklarirana islamska država ustvari je primjer državnog uređenja u Evropi koje je tokom svoje vladavine izgradilo muslimanske džamije, pravoslavne crkve, katoličke katedrale i jevrejske sinagoge. Sarajevo danas, kao evropski Jerusalim, svjedoči to naslijeđe ute-meljeno u Osmanskom carstvu.

Postoji nekoliko ozbiljnih, ali i neutemeljenih i izvan konteksta 15. stoljeća napisanih radova o ahdnama. Neki tvrde da je Fojnička ahdnama sačuvana (fra Janko Ljubos), a neki smatraju da je original ahdname izgorio ili nestao na drugi način (Dubreško Lovrenović). Usto se uručivanje ahdname na Milodražu često mitologiziralo i neistinito prenosilo tako da smo smatrali važnim okupiti naučnike i istraživače koji će ahdnamu predstaviti što vjerodostojnije u kontekstu vremena i poruke za danas.

Zato je Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, kao naučno-istraživačka ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, u saradnji s Muftijstvom sarajevskim i Medžlisom Kiseljak organizirao naučni skup "Multireligijska Bosna, poruke Ahdname i savremeni kontekst" koji je održan 25. maja 2017. godine u Kiseljaku u Vakufskom centru. Naučni skup imao je cilj kontekstualizirati vrijeme u kojem je ahdnama uručena, predstaviti poruke ahdname, uspostaviti korelaciju između 1463. i 2017. godine, ukazati na značaj očuvanja multireligijske Bosne, pozvati na poštivanje slobode vjere i predstaviti uspješan primjer izgradnje suživota u postratnoj Bosni i Hercegovini.

Na ovom naučnom skupu učestvovalo je sedam izlagača: Enver Imamović, Ivo Komšić, H. Yıldırım Ağanoğlu, Janko Ljubos, Sedad Bešlija, Dževada Šuško i Mevludin Rahmanović. U ovaj zbornik uključili smo i tekst Yunusa Cunedioğlua koji daje kratku biografiju sultana Mehmeda Fatiha, podršku suživotu multireligijske Bosne i Hercegovine kao i podršku uvažavanju "drugog" i "drugačijeg" u okvirima osmanske vladavine.

Dr. Sedad Bešlija iz Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu piše o zapadnoevropskom, bosanskom i osmanskom kontekstu vremena u kojem su ahdname pa i Franjevačka ahdnama izdate. Ahdname su, kako sam autor kaže, "iz šire historijske perspektive islamskih država rezultat životne filozofije, vjerskog svjetonazora i doktrine, ali i političke strategije... To je bila politika zadržavanja nemuslimana u svojoj državi, a ne politika progona i iskorjenjivanja 'drugog'."

Profesor dr. Enver Imamović s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu govori o historijskim, političkim i društvenim okolnostima, prvenstveno o ulozi bosanske hereze, koje su dovele do pada Kraljevine Bosne te o načinu preuzimanja vlasti novog vladara Bosne sultana Mehmeda Fatiha.

O sačuvanoj ahdnami i plaštu koji je sultan Mehmed Fatih poklonio fra Andželu Zvizdoviću kao i o vrijednim eksponatima muzeja u Franjevačkom samostanu sv. Duha u Fojnici piše

kustos muzeja fra Janko Ljubos. Ovim je radom obuhvaćena i katolička, odnosno franjevačka percepcija ahdname.

Publikacija nudi, također, i osmansku perspektivu o kojoj govori rad H. Yıldırıma Ağanoğlua, arhiviste i istraživača u Državnom osmanskom arhivu u Istanbulu. Ağanoğlu predstavlja dokumente iz Arhiva koji svjedoče opredjeljenje osmanske države za poštenjem i uvažavanjem pripadnika drugih vjera.

Sljedeća dva rada govore o savremenim temama, a to je sloboda vjere i međureligijsko pomirenje u postratnoj Bosni i Hercegovini. S razlogom smo odabrali te dvije teme. S jedne strane, sloboda vjere kao sastavni dio ahdname aktuelna je i danas u Bosni i Hercegovini, samo što je sloboda vjere muslimana Bošnjaka ugrožena, što će pokazati rad dr. Dževade Šuško. S druge strane, i ahdnama je sredstvo za međureligijsko zbližavanje nakon iskustva rata i nepovjerenja, te smo odlučili u publikaciju uključiti primjer uspješne nevladine organizacije Centar za izgradnju mira iz Sanskog Mosta, koja radi na terenu s pripadnicima različitih vjera, prvenstveno s muslimanima, katolicima i pravoslavcima, i polučio je niz pozitivnih rezultata. Rad Centra predstavio je Mevludin Rahmanović, jedan od osnivača i voditelja.

Ova publikacija pokušaj je da se ponudi nov i potpuniji uvid u bosansku prošlost te se nadamo da će ona biti od koristi istraživačima, historičarima i studentima.

Zahvaljujem se Mehmetu Akifu Yamanu i Yunusu Cunedoğluu iz Instituta Yunus Emre za velikodušnu pomoć pri organiziranju ovog naučnog skupa i štampanju zbornika radova. Riječi zahvale pripadaju i Sarajevskom muftijstvu na čelu s dr. Enesom ef. Ljevakovićem, njegovu saradniku dr. Abdulgafaru ef. Veliću te glavnom imamu Medžlisa Kiseljak Kenanu ef. Bajriću, koji su svi doprinijeli da se održi naučni skup i da se izda ova knjiga.

Dževada Šuško, urednica izdanja

RIJEČ GLAVNOG IMAMA

Historijska činjenica koju niko ne negira zabilježena je prije 555 godina nedaleko od Kiseljaka, kada je osmanski sultan Mehmed II Fatih, nakon osvajanja Bosne 1463. godine, bosanskim franjevcima na polju Milodražu kod Kiseljaka izdao ahdnamu. Ahdnama je dokument o ljudskim pravima i slobodama. Danas nam taj dokumet, tj. njegove osnovne poruke mogu pomoći u prostoru i vremenu u kojem živimo.

Zadovoljstvo mi je što izlazi zbornik radova s naučnog skupa "Multireligijska Bosna, poruke ahdname i savremeni kontekst" održanog 25. 5. 2017. s predavačima iz Bosne i Hercegovine i Turske. Čast mi je da smo u Vakufskom centru u Kiseljaku imali priliku ugostiti eminentne učesnike i izlagачe koji su objavili svoja izlaganja u ovom zborniku. Naučni skup imao je cilj istaknuti poruke ahdname, pozvati na poštivanje slobode vjere i uspostaviti vezu između 1463. i 2017. godine.

Pokrovitelji manifestacije "Poruke Ahdname", u okviru koje je održan naučni skup, jesu reisu-l-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini dr. Husein ef. Kavazović i član Predsjedništva Bosne i Hercegovine Bakir Izetbegović.

U ime Medžlisa Islamske zajednice Kiseljak želim zahvaliti muftiji sarajevskom dr. Enesu ef. Ljevakoviću što je pokrenuo ovaj značajan projekt te pozvao da suorganizator projekta bude

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka s dr. Dževadom Šuško, direktoricom Instituta.

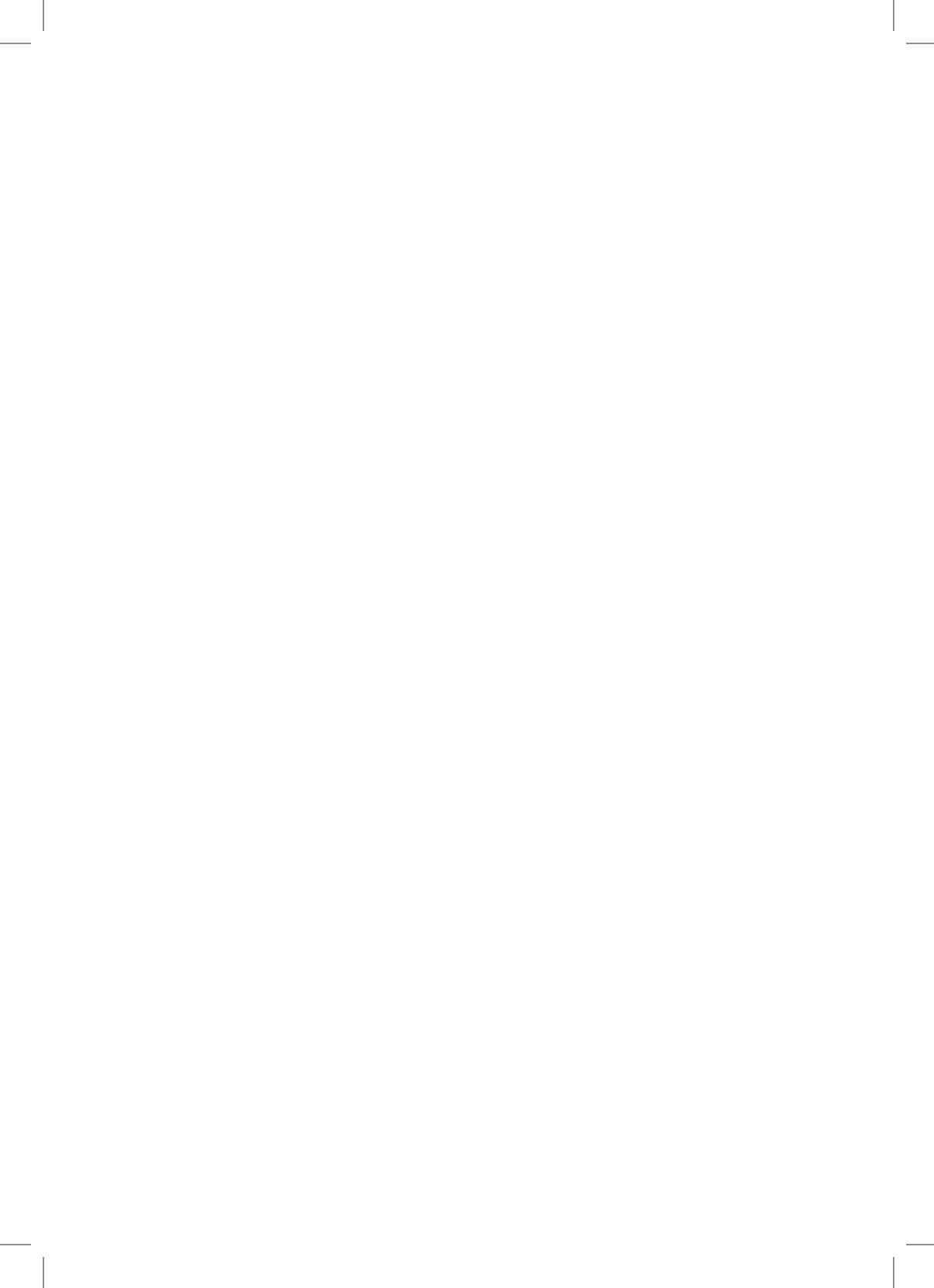
Naravno, zahvalnost iskazujem svim izlagačima i gostima, u prvom redu dr. Enveru Imamoviću, dr. Ivi Komšiću, kolegama fra Miri Relotu i fra Janku Ljubosu, dr. Sedadu Bešliji, Mevludinu Rahmaniću i našem gostu iz Turske gospodinu Yıldırımu AĞANOĞLUU, te predsjedniku Medžlisa Nerminu Merhemiću i svim kolegama imamima koji su podržali realizaciju ovog značajnog kulturnog i naučnog događaja.

Ove 2018. godine obilježavamo 555. godišnjicu otkako su se na polju Milodražu sreli sultan Mehmed Fatih i fra Andel Zvizdović. Manifestacija ima više programskih sadržaja i nosi naslov "Poruke Ahdname". Cilj manifestacije jeste prepoznavanje i čuvanje vrijednosti na kojima se gradi bosanskohercegovačko društvo, te isticanje važnosti poštivanja ljudskih prava, tolerancije, mira i zajedničkog života.

Posebna zahvalnost pripada našim partnerima: Udruženju "Fatih" Milodraž – Kiseljak i Institutu Yunus Emre, koji Medžlisu IZ-e Kiseljak već niz godina pomaže u mnogim kulturnim aktivnostima, pa i u projektu "Poruke Ahdname".

Kenan ef. Bajrić, glavni imam MIZ Kiseljak

IZLAGANJA

Sedad Bešlija

AHDNAMA U SVJETLU ODNOSA PREMA “DRUGOM” I “DRUGAČIJEM” U HISTORIJSKO- -CIVILIZACIJSKOM KONTEKSTU 15. STOLJEĆA

Historija je Bosne, kako je nekada pisao Lajoš Taloci, „slična pokrajini prekrivenoj maglom, iz koje izbijaju na vidjelo samo vrhunci ponajviših brda. Tek tu i tamo raspršio je vjetar uspješnijeg povijesnog istraživanja maglu i razotkrio ovu ili onu poljanu ili dolinu, te se može da sastavi nepotpuna slika prohujalih vijekova. Ali povijesti bosanske još nema, i veliko je pitanje hoće li se ikada moći da rasvijetle neki njezini tamni dijelovi”.¹

Kada je u pitanju institucija ahdname, u dosadašnjoj literaturi, ali i javnom prostoru, ona se najviše koristi/la u svrhu demoniziranja osmanske epohe ili pak njenog glorificiranja. Najmanje je učinjeno na polju stvarne rekonstrukcije društveno-političkih, diplomatsko-pravnih i vjerskih prilika i konteksta u kojem je prevagnuo, a potom i dominirao princip ahdname.

Bez namjere da se nađem u poziciji “bošnjačkog interpretatora” ahdname, koju bi mi određeni krugovi *a priori* dodijelili samo zbog imena i prezimena i odnosa u bosanskohercegovačkom društvu 21. stoljeća, nastojat ću s pozicija historijske struke i naučnog radnika historičara-osmaniste osvrnuti se kratko

¹ Dragutin Kamber, “Vjera bosanskih vladara”, u: *Napredak*, Hrvatski narodni kalendar, 1932, 164.

na zapadnoevropski, bosanski, a potom i osmanski kontekst pojave ahdname u 15. stoljeću. Odmah da napomenem da je dosadašnja literatura, u takvom jednom metodološkom okviru, ponudila vrlo malo pojašnjenja navedene problematike.

S obzirom na to da je u razgovoru o ahdnama teško izbjegći poređenja, vrlo je važno imati na umu da i kada se vrše poređenja s (ne)postojanjem sličnih pojava drugdje, valja zadržati pogled na društveni, politički i historijski kontekst, tj. u razgovoru o ahdnama ključno je ostati u 15. stoljeću. Interpretacije i tumačenja navedene institucije ostat će naučno validne ukoliko se poređenja budu vršila u skladu s vremenom i prostorom njegove pojave ili eventualno u poređenju s do tada razvijenim općim odnosima među ljudima i kolektivitetima u svijetu.

Nekako se dvije sintagme čine ključnim od kojih bi trebala počinjati i završavati svaka objektivna i realna priča o ahdnama. To su: historijski kontekst i vjersko utemeljenje.

Zapadnoevropski kontekst

Katolička je crkva u 13. stoljeću dosegla svoj vrhunac. Jednako kao što je bilo u Rimskom carstvu, i njezin je poglavar, papa, bio izdignut iznad ostalih ljudi. On je bio posvećena osoba, njegove su zapovijedi zakon, a niko mu ne može biti sucem. Međutim, od početka 14. stoljeća idealizam križarskih ratova polahko će zamijeniti ekonomski interesi država koje teže nacionalnom osamostaljenju. Dolazi do "izmicanja duša" od Crkve koja sada takmaca dobija i u svjetovnim oblicima vlasti. Svećenstvu se sve više oduzima isključivo pravo na vjersku misao.²

Dakle, u 14. i na početku 15. stoljeća institucija papinstva u Evropi proživjela je krizu kakvu nije vidjela ni prije ni poslije

² Henri Piren, *Povijest Evrope: od seobe naroda do XVI stoljeća*, Zagreb, 1956, 182. (dalje: H. Piren, *Povijest Evrope*.)

toga. Ona se obično opisuje terminima *avinjonske pape, zapadni raskol* i *konciliarizam*. To je bila izrazito politička ustanova tako da je i srednjovjekovna kriza bila politička kriza prije svega.³ Zapadni svijet više nije bio jedinstven. Uzalud je car Konstantin XI (1448–1453) još jednom zamolio pomoći iz Rima kako bi spasio Konstantinopolis. Unija između Grčke pravoslavne i Katoličke crkve iz 1439. formalno je opozvana 1472. godine. Carigradsku baštinu preuzeala je 1459. godine Moskva, koju uskoro prozvaše "trećim Rimom".⁴

Kada piše o stanju u Zapadnoj Evropi od početka 14. do polovine 15. stoljeća, Henri Piren u svojoj knjizi *Povijest Evrope* biće sljedeće:

Nema ničega bujnijeg, bogatijeg suprotnostima i tako kadrog da zbumjuje, kao što je razdoblje što se proteže od početka 14. stoljeća do otprilike polovine 15. stoljeća. Čini se da je tada cijelo evropsko društvo od temelja do površine u vrenju. Crkvu su, najprije izmučenu avinjonskim sužanjstvom, zatim, velikom shizmom i najzad borbom papa s koncilima, potresali bolni grčevi, kojima su Wyclifova i Husova hereza tek najstrašnije pojave; u isto vrijeme, Francuska i Engleska ratuju, carstvo preživljava konačnu fazu rasula usred borbi, što ih među sobom vode suparničke kuće prepirući se za Njemačku; Italija je razmravljenija no ikada i obuhvaća sve tipove država i sve vrste politike; slavenske države reagiraju na germanski nalet i suzbijaju ga, a Turci se koriste unutrašnjim kavgama na Zapadu, osvajaju Balkanski poluotok i zauzimaju Carograd. Uporedo sa svim tim presudnim događajima, narodima potresaju socijalne pobune, razrivaju ih žestoke stranačke borbe ili ih obuzimaju negodovanja i nemiri, koji se nekad očituju u težnji k reformama, a nekad

³ August Franzen, *Pregled povijesti crkve*, Zagreb, 2004, 104. (dalje: A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*); Srećko Džaja, "Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća", u: *Croatica christiana periodica*, XIV/29, 1992, 33. (dalje: S. Džaja, "Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća").

⁴ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, 112.

u tlačenju, kojim moćnije klase ugnjetavaju slabije. Svagdje vlasta uznemirenost, u duhovnom životu kao i u politici, u politici kao i u vjerskom životu, i ta je uznemirenost, čini se bila veoma srodnna zbruci. Ljudi trpe, ali se više komešaju nego što bilo kamo napreduju. Svjesno osjećaju same te nevolje. Žele im izbjegći, ali ne znaju ni kako, ni kuda. Ne raspolažu ničim, što bi moglo nadomjestiti tradiciju, koja tišti ljude, a koje se ne umiju otresti. Kako god su stara shvaćanja poljuljana, ona, ipak, žive i dalje, pa ih susrećemo svuda, doduše preinačena i izmijenjena, ali ipak bez promjena, koje bi sezale do temelja. U svojim osnovnim svojstvima crkva, država, društveno i ekonomsko ustrojstvo ostaju za tih stotinu i pedeset godina isti kakvi su bili i na kraju 13. stoljeća. I za njih vrijedi ono isto što i za umjetnost i znanost. Gotičko graditeljstvo i skolastika još su dovoljno jaki da i dalje daju zanimljiva djela; ali doba njihovih majstorskih ostvarenja prošlo je. Nastojanja na svim stranama dovode samo do neuspjeha. Jasno se osjeća da svijet čeka na preporod. Ali zora svице polako, usprkos pojedinim zrakama svjetlosti, što se ovdje ili ondje ipak probijaju. Ljudi toga vremena, nemirni su, nervozni i bolni. Nitko ne dostiže veličinu...⁵

U evropskom kontekstu 15. stoljeća u oblasti vjere vladao je ambijent progona i nasilja. To se da zaključiti iz uvida u položaj muslimana i jevreja u Andaluziji, sukobe katolika i protestanata, krajnju vjersku isključivost i eliminaciju svakog racionalizma i mišljenja koje ne podupire zvaničnu dogmu.⁶ Dominirao je ambijent nametanja svoje vizije vjere u širem procesu borbe za umove i duše.⁷

⁵ H. Piren, *Povijest Evrope*, 150–170.

⁶ Enes Durmišević, "Ahdnama – rezultat višestoljetne pluralizacije muslimanskih država", u: *Zbornik radova "Ahdnama i ljudska prava"*, Sanski Most, 2016, 50. (dalje: E. Durmišević, "Ahdnama – rezultat višestoljetne pluralizacije muslimanskih država").

⁷ Aron Gurević, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Beograd, 1987; Ipak, na Zapadu nisu svi bili isti. Bilo je izuzetaka. Po uzoru na Veneciju, Đenovu, Pizu, Marsej, Firencu, i Dubrovčani su križarskoj ideologiji su-

Naprimjer, odmah na početku svoje vladavine (1399) Henri IV donio je prvi zakon u Engleskoj koji je heretike osuđivao na kaznu spaljivanjem, zabranio prijevod Biblije na narodni jezik i doveo na lomaču lorda Cobhama, zaštitnika lollarda u Domu lordova (1417).⁸

Naravno, evropska historija srednjeg vijeka, pa i bosanska pred nestanak kraljevstva, kako će se vidjeti u nastavku rada, pokazuju kako je kršćanstvo služilo političkoj vlasti kao zaklon za antikršćansku praksu. Vrlo je teško precizno definirati ishodište tog fenomena i odrediti jasnu granicu između dogmatskog i političkog u odnosu na “drugog” i “drugačijeg” koji su se manifestirali iz zapadnoevropskih centara moći. To se najbolje da primijetiti iz sljedećeg navoda: “Pape, naime, imaju svoju vlastitu politiku i kao poglavari katoličanstva i kao talijanski vladari. One se često jedna s drugom stapaju, ali su to ipak dvije različite politike. Prava papina prvosvećenička politika je politika crkve, kakva proizlazi iz njezinog univerzalnog poslanja. Nju možemo ukratko predstaviti dvama pothvatima: križarskim ratovima i unijom s grčkom crkvom. Oba su često tako stopljena jedan s drugim, da nije uvijek lako razdvojiti ih.”⁹

Ideja o križarskom ratu u 15. stoljeću bila je još uvijek saставni dio službene ideologije Katoličke crkve.¹⁰ U tom kontekstu, kao eklatantan primjer odnosa prema drugome, vrijedno će biti podsjetiti se na općenito dominirajuću percepciju pojave

protstavili trgovачke ugovore s islamskim svijetom. Vidi: Srećko Džaja, “Fojnička ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike”, u: *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučoj Gori iz 2009*, Guča Gora – Sarajevo, 2010, 154.

⁸ H. Piren, *Povijest Evrope*, 185.

⁹ Isto, 135.

¹⁰ Fra Ivo Marković, “Fojnička ahdnama u kontekstu poslijeratnog pomirenja u Bosni i Hercegovini”, u: *Zbornik radova “Ahdnama i ljudska prava”*, Sanski Most, 2016, 46.

islama u očima vladajućih krugova u Zapadnoj Evropi. Naime, vrtogлавi uspon i širenje islama na globalnoj razini kod tadašnjih kršćana, koji su već imali izravno iskustvo islamskog/muslimanskog faktora na Iberijskom poluotoku, u sjevernoj Africi i na Bliskom istoku, uzrokovali su strah i nevjeru zbog, kako se tada činilo, predstojećeg sloma kršćanskog svijeta i dolaska nečeg novog, nepoznatog, stranog – istovremeno paganskog i barbariskog. Percepcija islama, koji se pokazao vrlo ozbiljnim protivnikom i na vojnom i na teološkom polju, proistekla je iz isključive prirode kršćanstva kao religije koja zahtijeva za sebe apsolutnu istinitost i konačnost, što je pojavom islama bilo dovedeno u pitanje. Prema nekim autorima, konfrontacija kršćanstva s drugim religijama počela je još u vrijeme Svetog Pavla, koji je smatrao da je spasenje moguće jedino vjerom u Krista. Zbog svoje nekrštenosti i nepripadanja Crkvi nekršćani su izgubljeni. Među kršćanima toga vremena prevladavalo je mišljenje da onaj koji ne pripada Kristu automatski pripada Sotoni. Budući da su se muslimani borili protiv kršćana, a k tome i poricali neke osnove kršćanske religije, nisu mogli biti na Božijoj strani, nego su, u skladu s dualističkim koncepcijama toga vremena, automatski, kao *adversarii crucis* (“protivnici križa”), percipirani kao oružje u službi Zla. Onovremeni su kršćani u zemaljskim uspjesima i neuspjesima gledali kriterij vjerske istine, pa je vojni uspjeh Saracena shvaćen kao predznak Smaka svijeta, a ujedno i Božija kazna za grijehu kršćana. Islam je doživljen kao protukršćanska urota, a poslanik Muhammed, a.s., kao Antikrist u službi Sotone, od kojega i potječe muslimanska đavolska snaga. Iz amalgama tih dviju koncepcija – religijske – islam je lažna religija ili antireligija, Muhammed, a.s., Antikrist, a Allah Sotona, i kulturne – muslimani su barbari, nastao je krajnje negativan, antimuslimanski diskurs, koji je kao najrašireniji u kršćanskom svijetu presudno utjecao na percepciju islama u srednjem vijeku. Njegove osnovne postavke kreacija su Nikole Bizantskog iz 9. stoljeća, a kasnije je dorađivan od drugih istočnih kršćana,

dok se u Zapadnoj Evropi najprije javlja kod mozarabskih polemičara u Andaluziji, te da bi od 11. stoljeća postao kamen temeljac križarske polemike i putokaz Evropi za odnose s islamskim/muslimanskim svijetom.¹¹

Iz navedenih rečenica možda se jasnije doima tvrdnja da je "zajednička borba europskih država protiv glavnog neprijatelja kršćanstva – islama, postala (je) jedan od temelja za ideološko ujedinjenje Europe pod vodstvom papinstva".¹²

Bosanski kontekst

Slomom bizantske prevlasti u jugoistočnoj Evropi krajem 12. stoljeća Bosna se našla u zapadnoevropskoj sferi utjecaja. Na njega je odgovorila jednim dijelom otporom, dok je drugim dijelom prihvatile tehničku, kulturnu i političku modernizaciju koja je dolazila sa Zapada. Domaća i samonikla Crkva bosanska, tzv. "bogumili", na taj proces reagirali su zatvaranjem u tradicionalizam i – kako su ih vanjski faktori optuživali – padom u "herezu".¹³ Odnos prema Crkvi bosanskoj definirat će ključne vjerske procese u Bosni u naredna dva i po stoljeća, sve do zvaničnog uključivanja ovih prostora u novi osmanski sistem.

Historijski izvori pojavu "krivovjerja" u srednjovjekovnoj bosanskoj državi bilježe u doba Kulina bana (1180–1204). Od toga vremena pa sve do 1463. godine potiskivanje "bosanskih krivovjeraca", koji su sebe nazivali "krstjanima", a svoju vjersku zajednicu "Crkva bosanska", stalan je predmet politike Rimske kurije i djelovanja katoličkih misionara – najprije dominikanaca,

¹¹ Vjeran Kursar, "Srednjovjekovne percepcije islama", u: *Povijesni prilozi*, 22 (2003), 134 i 135.

¹² Maxime Rodinson, *Europe and the Mystique of Islam*, London, 2002, 4–6.

¹³ Srećko Džaja, "Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća", 39.

a onda franjevaca. Nakon što pokušaji eliminacije “bosanskih krstjana” u prvi mah nisu uspjeli, došlo je do osnivanja katoličke biskupije 1233. godine u Bosni s latinskim biskupom na čelu, čije će sjedište 1252. godine biti preneseno u Đakovo. Od ovo- ga vremena pa sve do kraja 19. stoljeća ponavljat će se pokušaji osnivanja novih katoličkih biskupija s “etabliranim katoličkim klerom na bosanskohercegovačkom tlu – ali s malo ili nimalo uspjeha”.¹⁴

Bosanska vjerska šarolikost

Bosanski politički faktori bili su pred neprestanim pritiskom izvana, prvenstveno Rima, da se iskorijeni “bosanska hereza”. Čini se da bi bez takve vrste pritiska, s kojim je živio srednjovjekovni bosanski čovjek, bilo moguće očuvati harmoniziran odnos između svih konfesija koje bi se razvijale sukladno vremenima i prilikama. Premda je kroz cijeli srednji vijek velika većina bosanskih vladara i velikaša bila pod stigmom i optužbama za “krivovjerje”, istvoremeno su nastojali njegovati uravnotežene odnose prema svim konfesijama. Bila je prisutna vjerska šarolikost u zemlji.

Treba imati u vidu da su se u srednjovjekovnoj Bosni još u dubini stoljeća tražila rješenja za njenu konfesionalnu šarolikost, što potvrđuju brojni primjeri i činjenice, a s ciljem sprečavanja vjerskih ratova, na onovremenim feudalnim nazorima i interesima. Ipak, takvo stanje duha velika je blagorodnost u odnosu na lomače Zapada.¹⁵

¹⁴ Srećko Džaja, “Katoličanstvo u BiH od Kulina bana do Austro-Ugarske okupacije”, u: *Croatica christiana periodica*, 16 (1992) 30, str. 153. (dalje: S. Džaja, “Katoličanstvo u BiH od Kulina bana do Austro-Ugarske okupacije”)

¹⁵ Boris Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pećke patrijaršije 1557. godine*, Sarajevo, 1990, 211. (dalje: B. Nilević, *SPC u BiH*)

Za vrijeme bana Stjepana II Kotromanića (1322–1353) i bana/kralja Tvrta I Kotromanića (1353–1391) pod vlast bosanskih vladara došle su teritorije sa crkvenim organizacijama i vjernicima Pravoslavne i Katoličke crkve. U prvoj fazi, teritorijalno širenje pratilo je i širenje Crkve bosanske, a koliko se može suditi po neprilikama susjednih crkava, makarski je biskup napustio svoje sjedište, a pravoslavni humski episkop ostao je bez dohodata. Već sredinom 14. stoljeća Crkva bosanska gubi takoreći ekskluzivitet u Bosni i na bosanskom dvoru. Politički interesi izbijaju u prvi plan, kada Tvrto I već počinje pružati podršku i drugim crkvenim organizacijama i redovima, ponekad u kontekstu "skidanja jeretičke ljage" sa sebe.¹⁶

Kasnije, od druge decenije 15. stoljeća, kada dolazi do sve veće dezintegracije bosanske države i kada jačaju feudalni oblasni gospodari, ni oni svi nisu imali jednak odnos prema Crkvi bosanskoj dok su se teritorije znatno razlikovale po vjerskom sastavu. Zemlje Kosača obuhvatale su sve tri crkve, dok su u zemljama Pavlovića postojale i hiže, ali i po jedan franjevački i pravoslavni manastir.¹⁷ Takoder, u 14. i 15. stoljeću bosanski vladari zauzeti će kurs latinizacije Katoličke crkve u Bosni, očenjuj u bosanskoj franjevačkoj vikariji, dok će bosanski velikaši favorizirati glagoljašku tradiciju Crkve bosanske.¹⁸

Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić lavirao je između katoličanstva i vjere bosanske, isti je slučaj s banom Stjepanom II Kotromanićem, s prvim bosanskim kraljem Tvrtkom I, s Tvrtkom II

¹⁶ Sima Ćirković, "Bosanska crkva u bosanskoj državi", u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ANU BiH, Posebna izdanja, knj. LXIX, 1986, 249 i 250. (dalje: S. Ćirković, "Bosanska crkva u bosanskoj državi".)

¹⁷ Isto, 251.

¹⁸ Dubravko Lovrenović, "Utjecaj Ugarske na odnos crkve i države u srednjovjekovnoj Bosni", u: *Zbornik radova: Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291–1991*, Samobor, 1994, 53.

Tvrtkovićem i Stjepanom Tomašom. Vojvoda Sandalj Hranić bio je dokazani sljedbenik Crkve bosanske do samoga kraja života kao i njegov nasljednik herceg Stjepan Vukčić Kosača, koji se, osim toga, nije ustručavao koketirati s pravoslavljem i katoličanstvom držeći na svome dvoru do same smrti mileševskog metropolita Davida i Gosta Radina i gradeći pravoslavnu crkvu kod Goražda. Radinovići-Pavlovići bili su, po svemu što se zna, najoranđaniji pripadnici Crkve bosanske, a i druga su bosanska vlastela, poput tepčije Batala Santića, Pavla Klešića, Petra Dinjičića i braće Dragišića, izravno ili neizravno, bila povezana s ovom Crkvom.¹⁹

Humska vlasteoska porodica Jurjevići-Vlatkovići poznati su bili kao izraziti katolici i prijatelji franjevaca. Franjevci su za njih obavljali mnoge poslove svjetovnog karaktera te se u njihovim ispravama spominju kao “čuvari vjere gospodske”. Ističe se “vjerska tolerancija” na ovim prostorima među narodom.²⁰

Da je vladala “vjerska tolerancija” i međusobno prožimanje na terenu kod stanovnika srednjovjekovne bosanske države najbolje ilustriraju šarolike bračne zajednice. Naprimjer, prva žena “patarena” Sandalja Hranića bila je katolkinja Jelena, kći Vukca Vukčića, dok mu je druga žena bila pravoslavka Jelena, kći Lazara Hrebljanovića.²¹ Herceg Stjepan Kosača ženio se s tri žene katolkinje, sinovi Vlatko i Stjepan bili su sljedbenici Crkve bosanske, a treći sin Vladislav bio je kršćanin. Vlatkovi i Vladislavljevi potomci najvjerovaltnije su ostali u krilu katoličke crkve, dok je hercegov najmlađi sin Stjepan prihvatio islam i ostao zabilježen u historiji kao čuveni Ahmet-paša Hercegović.²² Također,

¹⁹ Srećko M. Džaja, Dubravko Lovrenović, “Srednjovjekovna Crkva bosanska”, *Svjetlo rijeći*, siječanj 2007, 10 i 11. (dalje: S. M. Džaja, D. Lovrenović, “Srednjovjekovna Crkva bosanska”)

²⁰ Dijana Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, Mostar, 2008, 12. (dalje: D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*)

²¹ Isto, 124.

²² Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd, 1979, 90, 126–188.

hercegova kći Katarina završila je svoj život u Rimu, ali su njena djeca, Sigismund i Katarina, skončala kao muslimani.²³

Sve u svemu, u srednjovjekovnoj bosanskoj državi kroz stoljeća su se za vjerski primat borile Crkva bosanska, Katolička i Pravoslavna crkva. Širenjem bosanske teritorije, posebno od 14. stoljeća, Crkva bosanska gubi dominirajući status u zemlji. Istovremeno, sužava polje djelovanja, tako da su pred kraj srednjovjekovnog kraljevstva mase stanovništva bile bliže paganstvu nego bilo kojoj od tri vjere. Pravoslavlje i katoličanstvo, također, nisu uzeli korijena niti su uspješno prevjerili stanovništvo.²⁴

Tako je srednjovjekovna Bosna postala “pozornicom jednog od glavnih tokova zapadno-europske povijesti – konfesionalne pluralizacije – nalazeći svoje mjesto i u konfesionalnom mozaiku istočno-centralne Europe. Braudelova teza – ‘Zapad gleda prema Rimu, Istok prema Konstantinopolu’ – u Bosni nije bila primjenjiva u svemu, jer su vladari i vlastela lavirali između triju konfesija – katoličke, pravoslavne i bosanske – tako da ovdje nije vrijedilo pravilo: *cuius regio, illius religio*”.²⁵

Progon “drugog” i “drugačijeg”

Jedna od čestih tema kroz koju se može definirati odnos prema “drugom” u bosanskom kontekstu 15. stoljeća, a prema dostupnim izvorima i literaturi, bila je svakako pozicija i sudbina pripadnika Crkve bosanske. Ovaj rad ograničit će se na političku pozadinu i motive načina djelovanja koji su bili usmjereni ka Crkvi bosanskoj, ne ulazeći u duhovnu ili dogmatsku stranu problema.

²³ D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 145.

²⁴ B. Nilević, *SPC u BiH*, 209.

²⁵ S. M. Džaja, D. Lovrenović, “Srednjovjekovna Crkva bosanska”, 10.

Progon “heretika” u Bosni od Rima historijska je činjenica bez obzira na to posmatrali je unutar kršćanstva, odnosno katoličkog svijeta u kojem se onda Crkva bosanska pozicionira kao “šizmatsička” ili kao posebnu sljedbu koja nije imala veze sa zvaničnim crkvenim učenjem kršćanstva, a koja je u tom slučaju mogla biti ogrank “heretičkog dualističkog pokreta”.²⁶ Taj je proces imao različit intenzitet i forme od početka 13. do sredine 15. stoljeća.

Dukljanski vladar Vukan Nemanjić pokreće salvu optužbi na račun bana Kulina 1198. godine o njegovom “blagonaklonom odnosu prema hereticima”. To su nastavili ugarski kralj Emerik i splitski nadbiskup. Taj je proces završio 8. aprila 1203. godine prvim krupnim, istina neuspjelim, pokušajem “iskorjenjivanja bosanske hereze” koji je poznat pod nazivom tzv. Bilinopoljsko odreknuće (abjuracija). Tu se vidjelo da će bosanski vladari, bani i kraljevi, sve do potkraj Kraljevstva, podržavati Crkvu bosansku, s ciljem zadržavanja političke nezavisnosti.²⁷ Bila je to grčevita borba za opstanak kroz stoljeća.

Dakle, početkom 13. stoljeća bosanska “hereza” jača, a Rim-ska kurija, uz podršku svojih sufragana i saveznika Ugarske, nastoji je spriječiti raznim apelima, slanjem legata, organiziranjem sabora, zabranom trgovine, križarskih pohoda, pozivom na ubistva heretika, pokroviteljstvom Svetе stolice, ponudama teritorija i oprosta onima koji je uguše i sličnim metodama.²⁸ Uspon Crkve bosanske trajao je negdje do početka 14.

²⁶ Ne ulazi se ovdje u pitanje je li Crkva bosanska bila opozicija kršćanstvu kao vjeri ili je bila opozicija samo prema zvaničnim crkvama, odnosno, u njen dualistički, heterodoksnii ili šizmatsički karakter. Smatramo da sva do danas ponuđena rješenja tog pitanja nisu dostatna da bi se sa sigurnošću mogla tvrditi ijedna od navedenih opcija.

²⁷ Ivan Balta, “Srednjovjekovna Bosna kao poprište sukoba patarenia i katoličke crkve u ispravama Diplomatičkog zbornika”, u: *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, god. 1, br. 1, Tuzla, 1999, 18.

²⁸ Isto, 19.

stoljeća kada im na put staju franjevci koji su metodama "inkvizicije protiv krivovjernika u Bosni", kao i "preobraćenjem hereтика zagovarajući sjedinjenje", uslijed samostalnog ispovijedanja vjere, bez nužne dozvole biskupa, dolazili često u sukob i sa biskupskim svećenicima.²⁹ Upravo će u njihovoј režiji, istovremeno s pokušajima "etabriranja katoličanstva", teći proces neetablirane kristijanizacije u Bosni. Oni su u prvoj četvrtini 14. stoljeća istisnuli dominikance i razvili misionarsku djelatnost, koja je za sobom ostavila daleko veće tragove od djelatnosti dominikanaca. Kroz stoljeće vrlo intenzivnog djelovanja franjevci su se duboko ukorijenili u bosansko tlo.³⁰ Naravno, franjevci su, također, kao i mnogi drugi, u Bosnu došli kao stranci i vremenom se udomačili. Poznato je da su prvi redovnici bili Talijani, Nijemci, Englezi i drugi. Došli su po papinom zadatku koji je Bosnu proglašio "misijском zemljom", da bi prevjerili "bosanske heretike". A za kratko vrijeme su se etabirali uz gornje slojeve bosanskog društva. Na koncu, zahvaljujući diplomatskoj i političkoj saradnji franjevaca i vladarske dinastije Kotromanića, te kulturnom prilagođavanju franjevaca bosanskom tlu, oni će čvrsto urasti u srednjovjekovno bosansko društvo.³¹ Oni su, osim povremene konkurenциje s pravoslavnim klerom, u svojoj misiji bili slobodni, o čemu su potvrde izdavali i neki bosanski kraljevi. Tako je kralj Tvrtko II 1436. godine dao franjevcima slobodu da "propovedaju reč Božiju i istine svete, katoličke i rimske crkve".³²

Početkom treće decenije 15. stoljeća iz Rima su odzvanjali glasovi kako je "već 300 godina Bosna zaražena manihejskom i

²⁹ Isto, 20.

³⁰ S. Džaja, "Katoličanstvo u BiH od Kulina bana do Austro-Ugarske okupacije", 153.

³¹ D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 43.

³² Dragoljub Dragojlović, *Krstjani i jeretička Crkva bosanska*, SANU, Posebna izdanja, knj. 30, Beograd, 1987, 97.

arijanskom jeresi” te kako ju je potrebno “vratiti u krilo Crkve”.³³ Negdje 1445. godine papa je od kralja Tvrtka II zahtijevao da naстоји да “zgodnom prilikom maniheje prisili da prime katoličku istinu” ili da se, “ako tvrdokorno ostanu u svojim bludnjama”, kazne “primerenom smrću”.³⁴

U pismu od 1. februara 1448. godine papa Nikola V nalaže hvarskom biskupu Tomi da pođe u Bosnu i izopći Stjepana Vukčića Kosaču i Ivaniša Pavlovića ako se na njegovu opomenu ne bi obratili, te da ih proglaši lišenima svih posjeda, koji bi se imali razdijeliti između “katoličke bosanske vlastele”. Jer su se, kako se papa godinu dana kasnije tužio, njih dvojica vratili “k svom ispljuvku”, premda su bili “prije tri godine prigrili katoličku vjeru”. Već 1451. godine papa Kosaču naziva “perfidus patarenum”. Koju godinu kasnije, carigradski patrijarh Skolaris pisao je kako Kosača pokazuje “veliku sklonost prema pravoslavlju”.³⁵ Godine 1449. i 1451. hercegu Stjepanu Vukčiću Kosaci prijećeno je ekskomunikacijom od Rima “ukoliko ne preobrati jeres u katoličku vjeru”.³⁶ Sve je to dokaz da je on uspješno lavirao između sve tri vjerske zajednice čuvajući na taj način svoju političku poziciju.

Pritisak je bio sve jači kako je vrijeme prolazilo, te je na koncu, nakon velikih i sistematskih pritisaka, djed Crkve bosanske prije proljeća 1453. godine iz krajeve oblasti morao prijeći na teritoriju hercega Stjepana Kosače.³⁷

Istovremeno, od sredine 14. stoljeća dolazi negdje do nasilnog, a negdje do mirnog prevjeravanja sljedbenika Crkve bosanske na pravoslavlje. Nasilno pokrštavanje obavljalo se posebno u sjeveroistočnoj Bosni (dijelovi Usore i Podrinja). To se vidi iz

³³ Isto, 96.

³⁴ Isto, 102.

³⁵ D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 136–138.

³⁶ S. Ćirković, “Bosanska crkva u bosanskoj državi”, 252.

³⁷ D. Dragojlović, *Krstjani i jeretička Crkva bosanska*, 109.

izvještaja vikara Ivana Kapistrana, starješine franjevačkog reda u Bosni, koji je uputio papi Kalikstu III 4. jula 1455. godine. U izvještaju se franjevci žale na raškog mitropolita, koji ih je sprečavao da pokrštavaju one koji su držali "patarensku vjeru", tako da mnogi umiru "izvan vjere", jer više vole da umru tako nego da prime pravoslavlje. Ta borba za preobraćenje "krstjana", "bogumila", "patarena" dovest će do nesuglasja između dviju crkava – Katoličke i Pravoslavne.

Proces sistematskog progona pripadnika Crkve bosanske kulminao je u događaju u kojem je kralj Stjepan Tomaš poduzeo odlučnu akciju protiv njih. Naime, Tomaš je iz svoje zemlje protjerao "pogubni manihejski rod" sredinom 1459. godine, nakon što je Smederevo dospjelo u ruke Osmanlija. Bio je to politički korak u oblasti vjere s ciljem iskupljenja u očima Zapadne Evrope i Rima. Obuhvatilo je najvjerovalnije četrdesetak osoba pripadnika crkve u užem smislu riječi, a ne 40.000 kraljevih podanika, kako se to ranije smatralo. Međutim, treba reći da su i obični pripadnici Crkve bili na udaru kraljevih mjera. Osim toga, u toj akciji pokršteno je između 2.000 i 12.000 stanovnika Bosne.³⁸

Na takav korak natjerao ga je strah od Evrope u nadolezećim složenim političkim prilikama na Balkanu. Poznato je da je do tada vodio "tolerantnu" vjersku politiku i prema sljedbenicima Crkve bosanske, zbog čega je imao problem s franjevcima koji su očekivali radikalniji nastup prema njima.³⁹ To je bio nastavak sličnih događaja iz vremena Tvrtka II, kada mu 1445. godine franjevci zbog nedovoljnog "trijebljenja jeresi" uskraćuju crkvene sakramente i optužuju ga papi da kao "katolički vladar ne postupa po propisima crkve".⁴⁰ Također, nakon Tomaševog

³⁸ Pejo Čošković, "Tomašev progon sljedbenika Crkve bosanske 1459.", u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1990, 43–45.

³⁹ S. Ćirković, "Bosanska crkva u bosanskoj državi", 251; Pejo Čošković, "Tomašev progon sljedbenika Crkve bosanske 1459.", 47.

⁴⁰ D. Dragojlović, *Krstjani i jeretička Crkva bosanska*, 101 i 102.

progona, papa Pije II dozvolio je franjevcima da vino, drvo i ostale potrepštine mogu uzimati “od nevernika”, očigledno iz krstjanskih kuća koje su ostale napuštene pred akcijom bosanskog kralja.⁴¹

Nedugo zatim događa se još jedna “abjuracija”. Naime, kralj Stjepan Tomaš je u prvoj polovini 1461. godine, u pratnji ninskog biskupa, poslao vezane trojicu uglednih krstjana: Georgija Kučinića, Stonisava Tvrtkovića i Radovana Venčinića, za koje je po papinom nalogu kardinal Torkemada izradio sistematsku abjuraciju. Pošto su se 14. maja 1461. godine u rimskoj bazilici Sv. Petra odrekli svojih zabluda, papa ih je početkom augusta poslao u Bosnu, ali je jedan od njih, umjesto u Bosnu, pobjegao hercegu Stjepanu.⁴²

Dakle, u odnosu prema “bosanskim hereticima”, ma ko oni bili, izostale su zlatne bule papinske, poznate u katoličkom svjetu i formalno dosta slične ahndnamama. Pape su se, za razliku od sultana, u njima pozivale na Boga, Presvetu Djericu, 12 apostola, 40 mučenika, 318 svetih otaca i sl.⁴³

Još jedna zla kob pripadnika Crkve bosanske bila je ta da su bili meta raširenog robljenja, po čemu je Bosna kao “poznato područje hereze” i u 15. stoljeću na kojem se najviše hvatalo i prodavalo roblje.⁴⁴

Tomašev postupak kojim se javlja prisila slijedeњa samo jedne religije dokazuje da je i bosanska država u jednom trenutku krenula put teokratije, odnosno totalitarizma. Time se jedan zvaničan stav o bilo kojoj pojavi u ljudskom društvu nametao cjelokupnom društvu. Teokratske i totalitarne metode koje

⁴¹ Isto, 114.

⁴² Isto.

⁴³ S. Džaja, “Fojnička ahndnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike”, 156.

⁴⁴ D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 115.

najčešće uzrokuju nasilničke i diktatorske sisteme nisu bili osobina srednjovjekovnih islamskih država, a posebno ne Osmanske države.

Ako se prihvati mišljenje da je Crkva bosanska bila državna crkva, odnosno stav da je politička dimenzija problema daleko nadilazila teološku,⁴⁵ onda se jasnije uviđa političko sljepilo posljednja dva kralja bosanska koji su izveli akciju protjerivanja državne crkve iz zemlje.

Zapadni politički i vjerski centri 15. stoljeća nisu uspjeli postaviti one standarde prema "drugima", koje su Osmanlije, ipak, uspostavile u okviru svoga sistema. Politika Rimske kurije prema Bosni i njena diplomacija, koja je pokušavala Bosnu kroz stoljeća jače integrirati u evropski sistem kršćanske provenijencije, u odsudnim je trenucima doživjela poraz.

Jedan od procesa koji treba imati u vidu svakako jeste i nadmetanje zvaničnog Rima i Ugarske kraljevine oko primata u Bosni, posebno kada je u pitanju krunisanje bosanskih vladara.⁴⁶ Glavni cilj Rimske kurije u Bosni bilo je političko-crkvena emancipacija bosanske države i hijerarhijsko etabriranje katolicizma u Bosni. Srednjovjekovna Ugarska je snažno ometala taj proces.⁴⁷ Dok je papama cilj bio iskorijeniti "krivovjerje" u Bosni i Humu, ugarski kraljevi svoje usluge za očuvanje katoličanstva na ovim prostorima nudili su s ciljem podvrgavanja ovih krajeva pod svoju vlast. Kraljevi su koristili naklonost rimskih papa, pa su često slali izyještaje o herezi u Bosni i Humu nakon čega su bili organizirani križarski pohodi na sljedbenike Crkve bosanske.⁴⁸

⁴⁵ Srećko M. Džaja, Dubravko Lovrenović, "Srednjovjekovna Crkva bosanska", *Svetlo rijeći*, siječanj 2007, 11.

⁴⁶ Dubravko Lovrenović, "Utjecaj Ugarske na odnos crkve i države u srednjovjekovnoj Bosni", 92.

⁴⁷ Isto, 93.

⁴⁸ D. Dragojlović, "Krstjani i jeretička Crkva bosanska", 88; D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 11.

Osmanski kontekst

Pojava “criptokrstjana” pa i općenito taktiziranje kod vjerskog određenja, niz podataka koji pokazuju mučan proces dokazivanja nekome svog vjerskog identiteta s pozicije bosanskih kraljeva, velikaša i stanovništva dokaz je presije koja se bila nadvila nad Bosnom u prvoj polovini 15. stoljeća, bez obzira na to je li ona bila doktrinarne ili političke naravi. Ta će presija nestati u novom osmanskom sistemu. Osmanlijama je bila strana metoda prisile u vjeru. Na koncu, to zorno svjedoče pedantni osmanski katastarski popisi 15. i 16. stoljeća za bosanski prostor, ali i brojni drugi izvori.

U prvoj polovini 15. stoljeća sudbina Crkve bosanske negativno je odlučena. Sljedbenici su preživjeli još neko vrijeme do potpunog iščeznuća. S druge strane, dolaskom osmanskog sistema, uz proces širenja islama, kršćanske i druge sljedbe nisu bile ugrožene kao što je to bio slučaj sa Crkvom bosanskom nešto ranije, već su u novom sistemu nastavile svoj razvoj kroz naredna stoljeća.

Osmanska država je svoj odnos prema pripadnicima nemuslimanskih zajednica zasnivala na identičnoj paradigmi na kojoj je on bio zasnovan u ranijim islamskim državno-pravnim okvirima.⁴⁹ To se odražavalo u različitim vrstama pravnih dokume-

⁴⁹ U Medinskom ustavu na temelju pluralizma formirano je jedno političko društvo čime je spriječeno međusobno ubijanje i progon zbog različite vjerske, etničke, socijalne ili druge pripadnosti. Muslimani i nemuslimani – jevreji, kršćani pa i mnogobošći – tretirani su kao jedna zajednica (*ummah*). Prvobitna medinska zajednica, formirana Medinskim ustavom, bila je federacija autonomnih vjerskih zajednica, pri čemu je svaka od njih posjedovala vlastite vjerske, društvene, političke i ekonomski institucije. Stoga je njen ustav bio dovoljno širok da bi osigurao *modus vivendi* u kojem sve zajednice mogu živjeti u miru i koegzistenciji uz međusobno poštovanje. Navedeno prema: Enes Durmišević, “Ahdnama – rezultat višestoljetne pluralizacije muslimanskih država”, u: *Zbornik radova “Ahdnama i ljudska prava”*, Sanski Most, 2016, 54.

nata koji su nastali s ciljem reguliranja odnosa između države i nemuslimana. U takve dokumente ubrajaju se i tzv. ahdname. Ahdnama je u temelju državno-pravni dokument različitog sadržaja, a mogla je biti često i međunarodnog karaktera.⁵⁰

Ahdname su primarni instrumenti za proučavanje kako bi se shvatila suština mirnih diplomatskih odnosa između dviju različitih i duboko ukorijenjenih kultura u doba koje je pethodilo i snažno povezano s našim današnjim svijetom.⁵¹ Obuhvatala je pravne, vjerske, političke i ekonomske povlastice onima na koje se odnosila. U tom kontekstu nalaze se i povlastice iz domena vjere koje su dodjeljivane nemuslimanskim zajednicama.

Ovaj rad obuhvata upravo taj segment koji sadrži slobodu vjere i vjerskog djelovanja, slobodu mišljenja i kretanja, postojanje crkava i zabranu prevjeravanja. Svi kasniji dokumenti Osmanske države u ovoj oblasti samo su potvrđivali u početku definirana prava i povlastice.

Jedna u nizu ahdnama koju su izdale osmanske vlasti bila je i ahdnama izdata bosanskim franjevcima 1463. godine. Ona je garantirala ličnu slobodu, slobodu vjerskog organiziranja, vjersku slobodu, slobodu boravka i kretanja, sigurnost života i imetka, slobodu dolaska misionara sa strane, slobodu propovijedanja i širenja svoje vjere i uvjerenja. Jedina stvar koja se zauzvrat tražila bila je lojalnost državi i nepodizanje ustanka.⁵²

⁵⁰ Vančo Boškov, "Pitanje autentičnosti Fojničke ahdname Mehmeda II iz 1463. godine", u: *Godišnjak Društva istoričara*, Sarajevo, 1979, 279; Da se naziv ahdnama upotrebljava za, npr., neke mirovne ugovore u 17. stoljeću vidi: Meryem Kaçan Erdoğan, "1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnamesi", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Juni, Eskişehir 2003, 64–76.

⁵¹ Zeynep Bostan, *An analysis on the Ahdname practice of the Ottoman unilateral diplomacy*, Master teza, Univerzitet Leicester, 2011, 58.

⁵² Cengiz Batuk, "İki Sultan, St. Francis, Fransiskenler ve Bir Arada Yaşama Sorunu", *Milel ve Nihal*, 6 (2), Istanbul, 2009, 215.

Bosanski franjevci bili su jedini predstavnici Katoličke crkve sa zakonski reguliranim položajem u osmanskoj Bosni.⁵³ Oni su shvatili političku stvarnost i to da će Osmanlije u Bosni još dugo ostati. Ahdnama je značila da franjevci, a preko njih i katolici općenito, mogu isповijedati svoju vjeru.⁵⁴ U jednom dijelu literaturе vlada nedosljednost o ovom pitanju: kada je potrebno etabrirati katoličanstvo u što raniji historijski period Bosne, onda se prešućuje teza da je ahdnama data formalno samo franjevcima, a ne svim katolicima; međutim kada je potrebno minimizirati civilizacijsko naslijede ahdname, onda se piše da se ona odnosi samo na franjevce, ali ne i na katoličanstvo.

Ahdnama je, gledano iz šire historijske perspektive islamskih država, rezultat životne filozofije, vjerskog svjetonazora i doktrine, ali i političke strategije. Takva politička strategija kod Osmanlija markirala se terminom *istimâlet*.⁵⁵

To je bila politika zadržavanja nemuslimana u svojoj državi, a ne politika progona i iskorjenjivanja “drugog”. Radilo se o umijeću izgradnje i vođenja države u kojoj će biti mjesta i za druge svjetonazole. Jednostavno, muslimani se u odnosu na druge nisu smatrali odabranima i višom vrstom kojoj ostali trebaju služiti. Kada je u pitanju navedena strategija, mnogi su muslimanski učenjaci i državnici u historiji bili svjesni ljudskog i društvenog konteksta i vremena u kojem su živjeli. To je rezultiralo usponom i razvojem islamske civilizacije.

Sultan se, dodjeljujući ahdnamu predstavniku bosanskih franjevaca, kao politička figura islamske države držao zakona Šerijata u kojoj su “sljedbenici Knjige” (ehl-i Kitab) priznati i kojima

⁵³ Vjeran Kursar, “Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj porti”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60/2011, 372.

⁵⁴ Fra Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1990, 39–44.

⁵⁵ Detaljnije u studiji: Sedad Bešlija, *Istimâlet, Bosna u osmanskoj političkoj strategiji*, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, 2017, 306 str.

je reguliran status.⁵⁶ Dolaskom pod osmansku, tj. islamsku vlast oni postaju narod ugovora (ehl-i ahd) u kojemu su definirana njihova prava i obaveze. Sultanov akt rezultat je islamskog stava i višestoljetne prakse o položaju nemuslimana u islamskoj državi. Osmansko upravljanje podanicima, a posebno nemuslimanima, polazio je od temeljnog islamskog načela da u "vjeru nema prisile". Prevjeravanje je zabranjeno, rasprave sa sljedbenicima drugih vjera vode se na "mudar i pametan" način, a posljedice tih rasprava prepustaju se Božijoj volji.⁵⁷

Međutim, treba napomenuti i to da je položaj nemuslimana, osim zakonskog okvira, bio određivan i voljom pojedinaca na vlasti i njihovim interesima kao i historijskim procesima između muslimana i nemuslimana koji su dominirali u određenim razdobljima. Tako se moglo dogoditi da je u nekim periodima taj odnos bio blaži (npr. Emevije) ili strožiji (npr. Abasije). Kod Osmanlija, i kada se događalo da neki od sultana (npr. Selim I) zaželi prijeći dozvoljenu zakonsku granicu, vrlo brzo bio bi vraćen od nadležnih organa (šejhulislama Ali Zenbilli efendi).

Dakle, tokom historije, islamske države su generalno iznalažile pozitivna rješenja o pitanju suživljenja različitih identiteta, bez intervencije u identitet "drugoga". Također, ponekad se dešavalo da se iz ovih ili onih razloga dogode incidentne situacije koje su odudarale od opće prakse. No, one nisu imale karakter

⁵⁶ Naime, Osmanska država je kao tipična vjerska, tj. islamska država ispunjavala vjerske zapovijedi koje se temelje na Kur'anu i bogatoj tradiciji zapisa riječi i opisa djela Allahovog poslanika Muhammeda, a.s., i njegovih drugova (hadis). Ako ova dva izvora nisu dovoljna, ide se na određene instance koje analogijama (kijas) ili konsenzusom (idžma) razrješavaju slučajeve, koje potvrđuju halife, Muhammedovi, a.s., nasljednici ili pravnici. Up. Marko Oršolić, "Ahdnama – standardno pravo ili neponovljivi privilegiji", u: *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa u povodu 500. obljetnice smrti fra Andjela Zvizdovića*, Sarajevo – Fojnica, 2000, 147.

⁵⁷ Enes Durmišević, "Ahdnama – rezultat višestoljetne pluralizacije muslimanskih država", 50–55.

generalnog.⁵⁸ I pored određenih “ograničenja slobode” za nemuslimane u Osmanskoj državi koje navodi Marko Oršolić, ipak, nakon toga konstatira: “Ali se i pored toga može reći da je Turska bila, posebno na Balkanu, tolerantnija nego ostale kršćanske zemlje tog vremena. Toj toleranciji doprinijele su svakako spomenute ahdname.”⁵⁹

Sve upućuje na to da mnoge razlike u konfesijama bosanski ljudi nisu snažno doživljavali, a i općenito su te razlike bile male. Pojavom islama došlo je do nešto znatnijih razlika, prije svega, zbog promjena u svakodnevnom načinu života, ali ni to nije utjecalo na suživljenje koje je vladalo u narodu u prethodnom vremenu. Ono je nastavljeno.

Često se u literaturi ističe zaštita i podrška koju su franjevcima davali vladari iz dinastije Kotromanići u odnosu na đakovačke katoličke biskupe koji su na njih vršili pritisak, dok se prešućuje zaštita koju su osmanski sultani, odnosno osmanski sistem pružali franjevcima u odnosu na pravoslavni kler kada su ti problemi bili posrijedi.

Još jedna od činjenica koju treba naglasiti jeste ta da niti franjevci niti pravoslavci u Bosni nisu sredinom 15. stoljeća od osmanskog sistema doživjeli ono čemu su bili izloženi tzv. “bosanski heretici” do tada. Dakle, dok se prema franjevcima, dolaskom Osmanlija, postupalo u skladu sa slovom Šerijata, ali i fleksibilnom političkom strategijom, koji su im, ipak, omogućili opstanak i razvoj, na dvoru bosanskih vladara oni su tražili eliminaciju pripadnika Crkve bosanske. S druge strane, sultani su samo nastavili isti odnos prema franjevcima koji je vladao u srednjem vijeku u Bosni.

⁵⁸ Cengiz Batuk, “İki Sultan, St. Francis, Fransiskenler ve Bir Arada Yaşama Sorunu”, 223.

⁵⁹ Marko Oršolić, “Ahdnama – standardno pravo ili neponovljivi privilegij”, 147.

Na koncu, sultan Mehmed II Fatih je u odnosu prema “drugima” i “drugačijima” (fra Andel Zvizdović), ustvari, samo oživio i povratio praksu “Dobrih Bošnjana” koja je krasila Kulina bana (prihvatanje dida Dragiča, tj. “krstjana” ili “bogumila”), ali i mnoge druge srednjovjekovne bosanske vladare i velikaše (npr. prihvatanje fra Peregrina Saksonca za diplomatu Stjepana II Kotromanića), a koja se uslijed utjecaja vanjskih faktora vremenom bila izgubila, posebno u 15. stoljeću.

Ahdnama u vrtlogu poređenja i tumačenja

Na početku rada navedeno je da se u njemu neće upuštati u dublje analize i poređenja ahdname sa sličnim dokumentima koji su se javili u historiji, i, posebno, da se neće ulaziti u vankontekstualna poređenja i interpretacije koje mogu biti samo na štetu objektivnog naučnog istraživanja. Međutim, radi šire slike, ali i nekih teza koje se uporno ponavljaju u svakom razgovoru o ahdnama, čini se, ipak, da je na kraju potrebno prodiskutirati o određenim detaljima.

Najprije, potrebno je navesti da ahdnamu nije umjesno porediti s nekim dokumentima na Zapadu koji su objavljeni kroz historiju. Ahdnama je originalan proizvod osmanske civilizacije i osmanske političke strategije koji predstavljaju šire islamsko historijsko, civilizacijsko, političko i pravno naslijede utemeljeno na Medinskom ustavu iz 623. godine. U tom kontekstu može se kazati da “ahdnama predstavlja visoke standarde zaštite slobode i temeljnih prava čovjeka”.⁶⁰ To se može tvrditi unatoč nekim interpretacijama koje bilo kakvu upotre-

⁶⁰ Up. Fikret Karčić, “550 godina Ahdname, Dokaz tolerantnosti Osmanskog carstva”, u: *Diwan, Magazin moderne bošnjačke misli*, <http://diwan-magazine.com/550-godina-ahdname-dokaz-tolerantnosti-osmanskog-carstva/> (15. 5. 2017)

bu termina “ljudskih prava” u kontekstu ahdname vide “smiješnom i neistinitom”, a tobože, iz razloga što se o tome može govoriti isključivo iz perspektive “modernog vremena”, i kao nečemu što izvorno pripada “zapadnom građanskom društvu”. Time se, zapravo, želi zanijekati bilo kakva spona islama i historijskog islamskog/muslimanskog naslijeda s “ljudskim pravima” što je nonsens.⁶¹

Naravno, svako ima pravo misliti da su rješenja u oblasti međuljudskih odnosa i odnosa prema identitetu “drugog” i “drugačijeg” koja su nastajala u novom vijeku i moderni “naprednija” u odnosu na 15. stoljeće i ranije. Međutim, to mišljenje ne znači nužno i njihovu kulturnu i civilizacijsku prednost ili naprednost. Naprimjer, premda neki tvrde da je koncept “ljudskih prava” modernog doba “epohalan proces laicizacije i emancipacije individue u zapadnom građanskom društvu”,⁶² a koji se kasnije nastojao i nastoji “prodati” cijelom čovječanstvu, već danas, dvostoljetno iskustvo njegove primjene kao i aktuelno stanje rata i njegovih posljedica u svijetu zorno svjedoče da je takav koncept više ostao slovo na papiru nego akcija na terenu. Na jednoj strani slave se “ljudska prava” kao velik rezultat modernog doba, a na drugoj su upravo “ljudska prava”, u kontekstu ugroženosti, top tema na svim značajnijim forumima u svijetu koja ne gubi na aktuelnosti. To bi trebalo, također, biti legitimno mišljenje.

Neki će praviti promašene paralele između osmanskog “unistavanja bosanske vladajuće klase, krupnog plemstva i svega onog što je moglo oživjeti političku tradiciju i brutalnost špa-

⁶¹ Up. Ivan Lovrenović, “Ahdnama u svome kontekstu”, <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala/teme/ivan-lovrenovic-ahdnama-u-svome-kontekstu/189968> (23. 5. 2017)

⁶² Up. Ivan Lovrenović, “Ahdnama u svome kontekstu”, <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala/teme/ivan-lovrenovic-ahdnama-u-svome-kontekstu/189968> (23. 5. 2017)

njolskih osvajača prema autohtonom stanovništvu" nakon otkrića Amerike 1492. godine.⁶³ Ako se već prave paralele na takav način, onda bi, historijski gledano, realnija bila ona između institucije "ahdname", koja je u tim godinama ustoličena na Balkanu u kontaktima sultana s nemuslimanima, i evropskog produkta – inkvizicije koja je bila smrtonosna za muslimane i jevreje u srcu Evrope. Naprimjer, kada objašnjava odnos Osmanske države prema padu Granade i Andaluzije u ruke evropskih kršćanskih vladara, Ahmed Akgündüz, među ostalim, piše: "Nakon pada Granade 1492. godine, osmanska mornarica prebacila je 300 hiljada muslimana na prostor Maroka i Alžira. Iste godine, Španci predvođeni Kolumbom u pohodu na Ameriku, opjeni pobedom u Andaluziji, pogubili su milion muslimana. S druge strane, Jevrejima su ponudili dvije opcije – katoličanstvo ili smrt."⁶⁴

Kada je u pitanju civilizacijska i kulturna baština islamskih država u historiji, mnogi su, s ciljem njene relativizacije, spremni prihvatići nepobitnost teorijske koncepcije i proklamiranih načela koje zagovara Šerijat, a koje su bile esencijalni dio pravnih sistema islamskih država, i potom dodati kako je praksa bila nešto drugačija u odnosu na načela, pa čak u nekim slučajevima njima potpuno oprečna. Međutim, oni zaboravljaju da na nekim drugim stranama i u nekim drugim historijskim baštinama načela koja su teorijski važila u islamskim državama nisu bila aktuelna čak ni "na papiru", što pokazuje deplasiranost i promašenost navedenih pokušaja relativizacije.

Ono što ostaje kao trajna poruka iz minulih vremena u kojima je Osmanska država imala dominantnu ulogu u kreiranju u

⁶³ Up. Dubravko Lovrenović, "O historiografiji iz Prokrustove postelje (Kako se i zašto kali/o/ bogumilski mit)", u: *Status – magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, broj 10, jesen, 2006, str. 286–289.

⁶⁴ Navedeno prema: A. Akgündüz – S. Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, str. 128 i 129.

prvom redu političkog i vjerskog ambijenta na konkretno nama najzanimljivijem području – Balkanu, predstavlja civilizacijski kapital koji jeiza sebe ostavila.

Taj civilizacijski kapital ima svoju historijsku nit, baš kao što se to u odredbama “palestinske ahdname”⁶⁵ jasno raspoznaće, sve do prvih dana pojave islama. Poznato je da islamsko poimanje odnosa prema “drugom” i “drugačijem” svoje utemeljenje ima još u Medinskoj povelji iz 623. godine.⁶⁶ Konkretno na evropskom tlu, taj odnos definirala je prva islamska država od 711. godine. U tom kontekstu,

“vjerska tolerancija je jedna od najstarijih osobina evropske tradicije određivanja i poštovanja ljudskih i kolektivnih prava. Nasuprot tome, ekstremne manifestacije netolerancije kao što su inkvizicija, protjerivanje, konclogori i gasne komore, genocid i holokaust, zasnovani na etničkoj i vjerskoj netrpeljivosti, znatno su novija i specifična praksa, i treba reći, isključivo onog dijela Evrope koji je kroz historiju sačuvao neizmijenjenu evropsku tradiciju kulturnog i vjerskog ekskluzivizma, ksenofobije i religiozne netolerancije dovedene do granica fanatizma, koja s islamom nema ništa zajedničko, upravo zato što je ostala izvan njegovog blagotvornog humanističkog utjecaja i principa kulturne i vjerske tolerancije”.⁶⁷

Kada se uporedi odnos neislamskih država prema stanovništvu koje su pokorili u historijskoj epohi o kojoj je riječ uočit će se evidentna razlika u odnosu na islamsko historijsko naslijede. To je činjenica koja je lahko provjerljiva. Dovoljno se zapitati

⁶⁵ Detaljnije o “palestinskoj ahdname”: Sedad Bešlija, “Globalna vjerska politika Osmanlija prema nemuslimanima u 15. stoljeću: od Palestine do Srebrenice”, u: *Zbornik radova “Ahdnama i ljudska prava”*, Sanski Most, 2016,

⁶⁶ Nijaz Šukrić, *Povijest islamske kulture i civilizacije*, Predavanja na ITF-u, Sarajevo, 1989, 258 s.

⁶⁷ Ferid Muhić, *Islamski identitet Evrope*, 58.

"kako bi svijet danas izgledao da su španski, francuski, britanski osvajači tretirali pobijedene narode sve tri Amerike, Australije i velikih dijelova Afrike kao zaštićene kako je to bio princip islamske države?... Desetine miliona ljudi pobijeni su na osnovu prava jačeg, bez ikakve mogućnosti da se uklope u socijalni model pobjednika, bez bilo kakve šanse da sačuvaju goli život, dok o očuvanju njihovih običaja, jezika, kulture i religije nije moglo biti ni riječi. Njihove životne prakse i tradicija, njihova vjerovanja i kultura bili su progonjeni na svakom koraku i istrijebljeni iz korijena."⁶⁸

Na drugoj strani, židovi su naseljavali Pirinejski poluotok još od Rimskog carstva i mirno živjeli kada su Arapi muslimani osvojili većinu Pirinejskog poluotoka u 8. stoljeću. Međutim, pobjedom rekonkviste u 14. stoljeću židovsko se stanje pogoršava jer je tada u kršćanskim zemljama vladalo načelo "čija zemlja, njegova vjera". Fojnička ahdnama izdata je 1463. godine, a uskoro nakon nje 1492. godine u Španiji je izdat Granadski ili Alhambrijski ukaz kojim se izgone svi židovi iz Španije i koji je formalno povučen tek na Drugom vatikanskom saboru 1968. godine. U to vrijeme, dakle, kada su u Španiji pokrštavani muslimani i proganjani židovi, ili dok su Rusi nakon osvojenja Kazanskog hanata pokrštavali Tatare, Osmanlije su izdavale ahdname. Mnogi primjeri pokazuju težak život židova u evropskim državama zbog čega su skloniše tražili u Osmanskoj državi.⁶⁹ Tako se bilježi slikovit primjer položaja nemuslimana u Osmanskoj državi, u ovom slučaju židova, u prvoj polovini 15. stoljeća iz pera francuskog jevreja Isaaka Zarfatija koji je rođen u Njemačkoj, a veći dio života proveo u Jedrenama:

"Čuo sam da su naša braća u Njemačkoj u problemima težim od same smrti; despotski zakoni, prisilno pokrštavanje, progoni su svakodnevna pojava. Tako su mi ispričali... dok bježe od

⁶⁸ Isto, 70–74.

⁶⁹ Fra Ivo Marković, "Fojnička ahdnama u kontekstu poslijeratnog pomirenja u Bosni i Hercegovini", 44.

kiše uhvati ih grad... Braćo, učitelji, prijatelji, poznanici! Ja sam Isaak Zarfati, iako sam porijeklom Francuz, iako sam rođen u Njemačkoj i učio pred poštovanim učiteljima klečeći na koljenima, ja vam sada kažem: Turska je zemlja savršena. Ukoliko želite, ova zemlja će za vas biti mjesto blagostanja. Putevi do svetih mjesta vode preko Turske. Zar za vas nije bolje da živite pod vlašću muslimana, a ne kršćana? Ovdje svako slobodno živi pod svojom lozom ili smokvom. Ovdje vam je dozvoljeno da nosite svoju najljepšu odjeću..."⁷⁰

Poznato je da su jevreji kao millet dobili vjerske privilegije, nakon što ih je sultan Bajazid II prihvatio među svoje podanike. On se prema Jevrejima iskazao, veli Moritz Levy, kao vladar s "mnogo osjećaja čovječnosti". Ovaj autor na drugom mjestu, također, piše: "Nije se sa Jevrejima niti u tadašnjim civilizovanim državama zapadne Evrope bolje postupalo nego u tadašnjoj Turskoj. Turci, oklevetani kao intolerantni, nisu se nikada oglušili željama drugih konfesija." ⁷¹ Inače, jevrejski izvori iz 16. stoljeća Osmansku državu opisuju kao "raj koji je došao nakon dugog vremena progona i torture". Ovakva slika Osmanske države ostat će izražena i tokom narednih stoljeća.⁷²

Primjeri civilizacijske snage, prakse i kapitala islamskih država u historiji mogu se nabrajati u nedogled. Poznat je generalni princip slobodne trgovine u Osmanskoj državi i blagonaklon odnos prema stranim trgovcima. Na drugoj strani, muslimanski trgovci nisu uvijek imali dobar tretman kao trgovci u mnogim krajevima. Takvi slučajevi bilježe se u Mletačkoj republici. Iako je za njih uspostavljen poseban tip smještaja –

⁷⁰ Bernard Lewis, İslâm Dünyasında Yahudiler (prev. B. Sina Şener), İmge Kitabevi, Ankara, 1996, 156.

⁷¹ Moritz Levy, *Sefardi u Bosni – prilog historiji Jevreja na Balkanskem poluotoku*, prev. Ljiljana Masal, Sarajevo, 1996, str. 9 i 105.

⁷² Benjamin Braude i Bernard Lewis, *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini – Funkcioniranje jednog pluralnog društva*, CNS, Sarajevo, 2007, 51.

funduk (*Fondaco dei Turchi*), u kojem su boravili kao trgovачka kolonija, ipak, mnogi podaci kazuju da su mještani zadavali brojne poteškoće trgovcima, čime su se morale pozabaviti i same vlasti. To je neprijateljstvo raslo, a broj muslimanskih trgovaca opadao do kraja 16. stoljeća.⁷³

Indikativan je primjer iz bosanskom prostoru neposredne blizine u to doba. Naime, postoje podaci o tome da su u 16. stoljeću na području Zadra kršćani predvođeni Katoličkom crkvom nerado gledali na bilo kakve veze s muslimanima. Zabranjivao im se ulazak u crkve radi upoznavanja sa služenjem mise, razgledanje crkava, slika i drugih crkvenih stvari, pružanje koničista muslimanima, omogućavanje veze s krštenim ženama. Posebno su izdavana upozorenja kršćanima da se dobro čuvaju svoje vjere i da ih u tome ne ometaju njihove veze s osmanskim podanicima koji dolaze bilo kojim poslom u grad.⁷⁴ Početkom 17. stoljeća u selima Makarskog primorja nije bilo muslimana. Splitski nadbiskup 1601. godine piše generalu papinske vojske da "oko Makarske žive seljaci sve sami kršćani rimskog obreda, koji ne dopuštaju da među njima živi ikakav Turčin".⁷⁵ Takvo stanje ne čudi uzimajući u obzir antimuslimansko (antitursko) raspoloženje koje je vladalo Evropom, koja je i u 15. i 16. stoljeću vrvila antimuslimanskom propagandom.⁷⁶

⁷³ H. Čar-Drnda, *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. stoljeća*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2008, doktorska disertacija, str. 250 i 251; O ovaj temi šire je pisao Bernard Luis, *Muslimansko otkriće Evrope*, Beograd, 2004.

⁷⁴ Seid M. Traljić, "Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća", u: *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. XI–XII, Zadar, 1965, 215.

⁷⁵ K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, 1972, 252 i 253.

⁷⁶ Zanimljiv rad o ovoj temi vidi: Vjeran Kursar, "Antimuslimanski karakter protuturskih govora", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 34–35–36, Zagreb, 2004, 29–46.

Također, poznato je da su u 14. i 15. stoljeću, naprimjer, Dubrovčani, Mlečani, Katalonci, Đenovljani i drugi morali od pape dobiti dozvolu za trgovanje s “nevjernicima”, tj. muslimanima.⁷⁷ I u 18. stoljeću bosanskohercegovački muslimani trgovci nisu se mogli naseliti u Dubrovačkoj republici, po odredbi tamošnje vlade, jer su “strahovali za svoju nezavisnost”, dok su katolici i pravoslavci to mogli učiniti.⁷⁸

Vjerovatno zbog navedenih i sličnih podataka koje pružaju dostupni izvori, neki autori pišu da “položaj nemuslimanskih podanika (zimmi) nije bio gori, nego prije bolji od položaja kmetova u kršćanskim zemljama. Oni su neometano mogli provoditi svoje religiozne obrede i nisu morali udovoljavati većem broju obveza od pripadnika istih slojeva u srednjoj Evropi”.⁷⁹

Prema mišljenju Aleksandra Fotića, “istorija ne poznae drugu vodeću islamsku državu s tako brojnim nemuslimanskim podanicima. To je činjenica koja je, u svakom pogledu, uticala na funkcionisanje osmanske države”. Osim toga, isti autor je iznio stav kako su

“zimmije u Osmanskom carstvu, ipak, uživale mnogo više prava od onih koja su mogla biti nametnuta šerijatom. Ponajviše zato što voljom same države šerijat nije uvek bio primenjivan. S druge strane, ni lokalna muslimanska sredina nije uvek i po svaku cenu insistirala na primeni ograničavajućih zakonskih odredbi”.⁸⁰

⁷⁷ Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd, 1952, 57.

⁷⁸ Vuk Vinaver, *Dubrovnik i Turska u 18. veku*, Beograd, 1960, 128.

⁷⁹ Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, Zagreb, 1992, 50.

⁸⁰ Aleksandar Fotić, “Između zakona i njegove primene”, u: *Privatni život na tlu srpskih zemalja u osvit modernog doba*, Beograd, 2005, 31 i 71; Međutim, ne stoji konstatacija A. Fotića da “voljom same države šerijat nije uvek bio primenjivan”. Prije će biti da se u situacijama u kojima se može pričiniti takav zaključak radilo o primjeni određenih pravnih doskočica

Tokom cijelog srednjeg vijeka sve do polovine 20. stoljeća nisu u istom gradu i na zajedničkom prostoru izgrađene pravoslavna crkva, katolička katedrala, jevrejska sinagoga i muslimanska džamija nigdje gdje je bila vlast neislamske države, dok takvih primjera ima na područjima pod kontrolom islamske države.

Kada su se Osmanlije povukle iz Budima 1686. godine u tom gradu su iza sebe ostavili netaknute sve crkve koje su zatekli 1526. godine poslije velike pobjede na Mohaču, kada su uspostavili vlast u Mađarskoj, kao i sve crkve koje su izgrađene u ovom periodu, uključujući i veći broj pravoslavnih crkvi i sinagog, uz 212 džamija i mesdžida koje su izgradili. Međutim, u istom tom gradu nemuslimanska država je za manje od godinu dana po odlasku Osmanlija porušila sve džamije do posljednje i tako je ostalo do današnjeg dana.

U Beogradu je u periodu vladavine islamske države bilo više desetaka džamija, danas je ostala samo jedna. Slična situacija je i u drugim balkanskim zemljama. Baš kao što je rekonkvista nakon pada Kordobe 29. juna 1236. godine porušila sve džamije i sinagoge.

Kada su Osmanlije napustile evropske teritorije nakon više od pet stoljeća, Albanci, Bošnjaci, Crnogorci, Grci, Makedonci,

(*hille-i šerijje*) koje su sastavni dio šerijatskog prava, posebno u hanefijskoj pravnoj školi u okviru koje su i nastale. Iako su se one odnosile na muslimane, ipak, čini se da su se u određenim elementima protezale i na nemuslimanske podanike Osmanske države, posebno ondje gdje su oni bili u većini ili živjeli izmiješano s muslimanima. Upravo kombinacija takvih pravnih rješenja s političkom doktrinom *istimāleta* navela je neke autore da izvuku zaključak sličan navedenom. (O pravnim doskočicama detaljnije: A. Akgündüz – S. Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, 498; Fikret Karčić, *Historija šerijatskog prava*, Sarajevo, 2005. (treće dopunjeno izdanje); Naprimjer, vakufska kreditiranja spadala su u ovu vrstu pravnog rješenja (Detaljnije: Avdo Sučeska, "Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz Sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974. i 975/1564, '65. i '66.", *POF*, 44–45, Sarajevo, 1996, 99–133).

Srbi, Rumuni, Mađari, znali su mnogo bolje svoj jezik nego turski, iako su to bili relativno malobrojni narodi do milion pripadnika. S druge strane, u sve tri Amerike od Aljaske do Patagonije, odmah po dolasku nemuslimanskih zavojevača izgubili su se lokalni jezici, srušeni su svi hramovi, iskorijenjene sve religije, tako da se danas u SAD-u i Kanadi govori engleski (u Quebecu francuski), u svim ostalim državama Srednje i Južne Amerike španski, s izuzetkom Brazila gdje se govori portugalski. Bila je dovoljna relativno kratka okupacija Britanaca pa da i danas poslije 70 godina nezavisnosti, milijardu i sto miliona Indijaca upotrebljava i engleski jezik kao službeni. Dok je i dalje nekim istraživačima vrlo teško shvatiti kako je to Solun mogao biti glavni jevrejski grad u Osmanskoj državi.⁸¹

Prošlošću navedenih zajednica ne bave se historičari, jer skoro da nema nikakvih tragova o njihovom postojanju. Sve je sistematski uništavano. Zbog toga, njihovu tradiciju i običaje mogu istraživati samo kulturni antropolozi.

Njemački diplomat i islamolog Murad Hofmann za ahdnamu kaže da

“pokazuje toleranciju i moderno stajalište koje se nigdje drugdje nije moglo sresti, kako god u sedmom stoljeću, tako i hiljadu godina kasnije. Trebamo se prisjetiti udesa hugenota, salzburških protestanata, ruskih Jevreja, andalužijskih muslimana ili bosanskih muslimana u novije vrijeme.

Efikasnost islamske zaštite manjina iskušavana je cvjetanjem života jevrejskih zajednica širom islamskog svijeta – od Megriba do Jemena i Istanbula – sve do dvadesetog stoljeća. Španski Jevreji, za koje muslimani poslije svega, nisu bili ništa novo, pobjegli su u turski Solun u koji su bili progonjeni na kraju petnaestog stoljeća.”⁸²

⁸¹ Ferid Muhić, *Islamski identitet Evrope*, 91 i 92.

⁸² Murad Hofmann, *Islam kao alternativa*, Zenica, 1996, 204.

Osmanskoj državi kao državi zasnovanoj na principima šerijatskog prava nije predstavljalo nikakav problem uređiti međuljudske odnose ili odnose prema drugima i drugačijima. Razlog tome jeste prosto saznanje da su oni u tom periodu harmonizirali odnose ne samo prema ljudima već i prema životinjama.

O tome svjedoče pojedini članovi istanbulske kanunname iz 1502. godine (vrijeme sultana Bajazida II) u kojima se o pitanju tržišta rada i korištenja životinja u radu navodi sljedeće:

"I hroma konja neka ne tovare. Neka provjere u kakvom su stanju noge konja, mazge i magarca i neka vide u kakvom su stanju njihova sedla. I neka ih ne tovare velikim teretom. Jer su oni hajvani. Ako se nađe kakav nedostatak, neka se naredi njegovom vlasniku da ga ispravi. Onaj ko tako ne postupi ili koji svoju obavezu zanemari neka se adekvatno sankcionise. Ukratko, osim spomenutih, sva ostala živa bića je stvorio Allah Uzvišeni. Svakome se ima dati njegovo pravo. Pravo koje je vjrom propisano."⁸³

Ovu činjenicu treba imati u vidu posebno iz razloga što su "prava životinja" na Zapadu na dnevni red došla tek krajem 19. stoljeća, dok je Univerzalna deklaracija o pravima životinja u UN-u usvojena tek 1948. godine.

Kada se analiziraju i povuku ove i slične paralele u svjetskoj historiji i civilizaciji koje prije svega tretiraju odnos prema čovjeku, onda bude jasnija bitnost ahdnama – pravnog i historijskog produkta islamskih država – za opće razumijevanje odnosa među narodima i religijskim zajednicama u historiji. One

⁸³ "Ve ayağı yaramaz bârgiri işletmeyeler. Ve at ve katur ve eşek ayağını göze-deler ve semerin göreler. Ve ağır yük urmayalar; zira dilsüz canavardır. Her kangısında eksük bulunursa, sahibine tamam etdiüre. Etmeyeni ve eslemeyeni gereği gibi hakkından gele"; "Fil-cümle bu zikrolunanlardan gayrı her ne kim Allah u Te'âla yaratmıştır, hepsinin hukukunu muhtesip görüp gözetse gerektir, şer'i hükmî vardır." (Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1999, II, 296 i 297.)

predstavljaju trajnu mogućnost oživljenja ključnih njihovih poruka za saradnju među narodima i državama u sadašnjosti i budućnosti.⁸⁴

⁸⁴ Up. Sedad Bešlija, "Globalna vjerska politika Osmanlija prema nemuslimanima u 15. stoljeću", 35.

Portret sultana Mehmeda Fatiha iz 1479. godine;
rad italijanskog slikara Gentilea Bellinija

Enver Imamović

FOJNIČKA AHDNAMA U SVJETLU POLITIČKIH I VJERSKIH PRILIKA U BOSNI PRED TURSKO OSVAJANJE 1463. GODINE

Fojnička ahdnama predstavlja važan dokument iz bosanske historije. Iako je o njoj puno napisano, nikada nije sve rečeno. Radi se o dokumentu čiji sadržaj i značaj uveliko prevazilazi značenje lokalne, to jest samo bosanskohercegovačke historije. Dovoljno je reći da je ona preteča brojnih, stoljećima mlađih deklaracija koje se odnose na ljudska prava i vjerske slobode, među kojima je i Deklaracija UN-a, donesena tek 1948. godine. Upravo to ukazuje na značaj Fojničke ahdname, koja osim pravnog ima i historijski značaj za Bosnu i Hercegovinu.¹

Izdao ju je sultan Mehmed II el-Fatih 1463. godine bosanskim franjevcima u Milodražu kod Kiseljaka. Turski vladari nisu često izdavali ovakve dokumente. Kad su to činili, za to je postojao poseban razlog. Sultan Mehmed II, autor Fojničke ahdname, sličnu ahdnamu izdao je i stanovnicima Konstantinopolsa (Carigrada), po njegovom osvajaju 1453. godine. Iz historije se zna šta je za Osmanlije značio taj grad, nekadašnja prijestolnica Rimske imperije, i s kakvom je obzirnošću sultan postupio s njegovim stanovnicima, kad je riječ o vjerskim slobodama, a u pitanju su bili kršćani.

¹ O Ahdnami: K. Gujić, *Osvajač Bosne sultan Mehmed II i bosanski franjevci*, Zagreb, 1935.

Isto se desilo prilikom osvajanja Bosne, što je rezultiralo izdavanjem Fojničke ahdname. I njeno izdavanje pratile su posebne okolnosti. To je bilo u najužoj vezi s izuzetno složenom političkom, a još više vjerskom situacijom u zemlji, što ju je potresalo i izazvalo opći haos baš u vrijeme kad je sultan vršio pripreme da je napadne. Kroz čitavu historiju srednjovjekovne Bosne vjera je za nju predstavljala trajno opterećenje. Problem je bio to što je narod Bosne, u ono vrijeme zvan Bošnjani, slijedio učenje koje nije priznavala ni zapadna ni istočna crkva pa je za njih bila hereza, to jest krivovjerje, odnosno kriva vjera. Temeljila se na neomanihejskom učenju, čiji korijeni vuku iz Irana gdje je nastala u 3. a reformirana u 7. stoljeću. Iako je sljedbenika te vjere bilo i u drugim evropskim zemljama, posebno u sjevernoj Italiji, gdje su se nazivali patarenima, u južnoj Francuskoj, gdje su se nazivali katarima i albigenzima itd., u Bosni ih je bilo najviše i tu je uhvatila najdublje korijene, za što su postojali posebni razlozi.

U odnosu na druge zemlje, gdje je to učenje bilo najstrožije zabranjeno, a njegove pristalice proganjane pa su djelovale u okviru tajnih sekti, u Bosni se slobodno slijedilo. Čak šta više, ovdje je ta vjera slovila kao narodna, odnosno državna, pošto su joj podjednako pripadali i običan narod i plemstvo i vladari. I upravo ta činjenica predstavlja osnovu svih nesreća koje su se sručivale na Bosnu kroz čitavo razdoblje srednjeg vijeka, počevši od Kulina bana u 12. stoljeću, do propasti srednjovjekovne bosanske države, do čega je došlo 1463. godine, kojom prilikom je i izdata Fojnička ahdnama.² Iako je Bosna zbog svoje vjere stoljećima bila na meti Rimske kurije i evropskih križara,

² Općenito o ovoj vjeri: F. Rački, *Bogomili i patarenii*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, VII (1869), p. 84–179; VII (1869), p. 121–188; X (1870), p. 160–263; J. Šidak, „*Crkva bosanska*“ i problem bogumilstva u Bosni, Zagreb, 1940; A. Solovjev, *Vjersko učenje bosanske crkve*, Zagreb, 1948; A. Babić, *Bosanski heretici*, Sarajevo, 1963; Enver Imamović, “Bogumilstvo – vjera naših predaka”, u: *Korijeni Bosne i bosanstva*, Sarajevo 1995, p. 161–215; Salih Jalilamam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla, 1999.

stanje o tom pitanju osobito se pogoršalo sredinom 15. stoljeća u vrijeme pretposljednjeg kralja Stjepana Tomaša. Tome su bila dva razloga. Prvo, Rimska je kurija početkom 15. stoljeća pojačala napore da konačno istrijebi herezu na prostoru svoje jurisdikcije što je, pak, rezultiralo oštrim obračunom s bosanskim bogumilima. Drugo, Bosna je zbog svog strateškog značaja bila podjednako važna i za Turke i za papu i evropske vladare koji su je na sve načine nastojali vezati uza se i okrenuti protiv Turaka.

U takvim političkim i vjerskim okolnostima odvijala se vladavina pretposljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaša, od čijeg je vremena pojačan interes i pritisak na Bosnu s obje strane. Rimskoj kuriji trn u oku bila je bosanska hereza. Pritisak na kralja Tomaša bio je toliki da se na kraju morao odreći vjere koju je isповijedao i preći na katoličanstvo. I ne samo to. Nakon što je postao katolikom, morao je napustiti svoju ženu Vojaču s kojom je već imao dvoje djece, a koja je po rođenju također bila bogumilka, kao što je bio i on. Tako preobraćeni kralj, po nalogu Vatikana, bio je na koncu prisiljen poduzeti krvave progone svojih podanika koji su ustrajavali u svojoj vjeri.

Za ono što je činio svome narodu dobivao je pohvale iz Rima. Papa Eugenije IV, u pismu od 25. 5. 1445. godine, piše mu:

“Otkako si uzišao na kraljevsko prijestolje, sačuvao si se kao katolički vladar čist i neokaljan od lisičije i prevarne lukavosti i kužnih himbenosti heretika, koji već dugo drmaju tvojim kraljevstvom.”³

Kralj Tomaš bio je pod tolikim pritiskom i prismotrom papinih ljudi da su i na najmanji znak približavanja ili saobraćaja s bogumilima, odmah to javljali u Rim s puno optužbi. Braneći se, u jednom svom pismu Tomaš piše papi:

³ A. Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam ilustrantia*, I, Zagreb, 1875, p. 388.

“Privremeno sam dobar s patarenima jer ih je mnogo i jer su moćni, ali jedva čekam da ih prisilim da osude krivovjerje, predu na katoličku vjeru, a da tvrdokorne osudim na progonstvo ili smrt.”⁴

I zaista, malo iza toga kralj je u svojoj zemlji poduzeo nove krvave progone, tjerajući narod da pređe na katoličku vjeru, a one koji su odbijali, u smrt. Nakon dvije godine takvih nesreća (1449/1450), posao je bio tako temeljito obavljen da su papini inkvizitori mogli javiti u Rim da je kralj “istjerao opasni narod patarena sa čitavog područja svog kraljevstva kojim se proteže njegova vlast”. Tako je zaista i bilo. Ono što nije pobijeno spašavalo se bijegom u okolne zemlje, najviše u Hum (Hercegovinu) kod okorjelog bogumila hercega Stjepana Kosače, a nemali broj ih je prebjegao Turcima kod kojih su našli spas. Ovo se sve desavalo tri-četiri godine pred navalu Turaka, i to će predstavljati bitan faktor koji je odredio tok događaja koji su uslijedili turском navalom.

Tomaš je postao svjestan svojih grešaka tek kad su se Turci približili bosanskim granicama. Bilo mu je jasno da se ne može sam oduprijeti ogromnoj sili koja mu je prijetila. Kako nije imao oslonca u vlastitom narodu, počeo se obraćati Evropi, svojim “saveznicima”, da mu pruže pomoć i zaštitu. Evropa je bila daleko, a njegovi tobožnji prijatelji, još dalje. Stanje je bilo veoma teško jer je jedina, istinska i prava snaga koja je mogla braniti Bosnu – bosanski narod, od njega okrenuo leđa. Mnoštvo naroda bilo je u izbjeglištvu, a nemali broj baš kod Turaka. Zato je shvatljiva kraljeva žalba papinom legatu kardinalu Nikoli Barbučiju, da se “s Turcima ne može sam boriti zbog maniheja (bogumila), koji više vole Turke nego kršćane, a umalo da nije veći dio stanovnika manihejski”.⁵

⁴ Franjo Rački, *Bogomili i patarenii*, VII, p. 152–153.

⁵ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter*, München und Leipzig, 1914, p. 415–416.

Kralj se spasio tako što je morao sa sultanom sklopiti izuzetno nepovoljan ugovor, obavezavši se na velik godišnji danak. Usput spomenimo da je samo u četiri godine u tu svrhu sultanu isplatio 160.000 dukata. Na taj je način sačuvao svoju glavu i kraljevstvo. Međutim, to je sve bilo kratkog daha.

Po smrti kralja Tomaša (1461), prijestolje je naslijedio njegov sin Stjepan, po ocu nazvan Tomašević. Zajedno s prijestoljem, naslijedio je i teške prilike u zemlji. Prvi njegov istup u vanjskoj politici bilo je obraćanje papi Piju II. Svjestan kakva opasnost prijeti zemlji od sultana te da će prvom prilikom krenuti na njega, Tomašević je otpremio papi dva ugledna starca da mu znalački predoče svu opasnost pred kojom se našla zemlja i da mu stave na znanje da Bosnu može spasiti samo udružena evropska sila.

Poruka je bila tako vješto sročena da ju je papa kasnije unio u svoje memoare kao izrazit primjer impresivnog umjetničkog oblikovanja i diplomatskog obraćanja. Počinjala je ovako:

“Bosanski kralj, tvoj sin, sveti oče... obaviješten sam da turski car Mehmed namjerava prije idućeg ljeta s vojskom krenuti na mene i da je za to sve pripremio. Tolikoj sili neću se moći sam oduprijeti. Već sam zamolio Ugre i Mlečane i Jurja Arbanasa (Kastriota) da mi pomognu. To isto molim i tebe. Ne tražim zlatnih brda, ali bih rado da moji neprijatelji i moj narod znade da ćeš mi ti priteći u pomoć. Ako moji Bošnjani vide da neće u ovom ratu biti sami, jer će im i drugi pomoći, hrabrije će se boriti, a ni Turci se neće usuditi krenuti na moju zemlju, pošto su prilazi u nju veoma teški, a tvrdave na mnogim mjestima neosvojive i sprječavaju da se lahko uđe u moje kraljevstvo...” itd.⁶

Papa nije mogao ostati ravnodušan na ovaj vapaj. Poslanicima je rekao da prenesu svome kralju da će učiniti sve za spas Bosne i da će mu po svom legatu poslati krunu koji će ga okruniti u njegovo ime.

⁶ S. Katon, *Historia critica Regni Hungariae*, XIV, p. 491–494; F. Rački, *Bogomili i patarenii*, VIII (1869), p. 168–170.

Međutim, osim od sultana, Bosni je prijetila opasnost i od Ugarske (Mađarske), onovremene evropske velesile, zemlje koja je pretendirala na Bosnu i vršila politički pritisak još od 11. stoljeća, i s kojom su bosanski vladari stoljećima vodili nebrojene ratove. Ugarska je, naime, svim silama nastojala podvlastiti Bosnu i domoći se njenih rudnika, i u tome je ostala uporna čak i nakon turskog osvajanja. Svoje političke pretenzije vješto je prikrivala pod plaštem borbe protiv heretika, to jest bogumila, čineći to sve u ime Rimske kurije.

Kad je ugarskom kralju Matiji Korvinu stigla vijest da se Stjepan Tomašević okrunio, i to krunom koju mu je poslao papa, započeo je žestoku političku akciju protiv kralja i Bosne. Uz posredovanja pape i drugih evropskih vladara, spor se završio tako što je Stjepan Tomašević isplatio ugarskom kralju veći iznos novca koji mu je bio potreban da od njemačko-rimskog cara Fridriha III otkupi krunu Sv. Stjepana. Uz to mu je morao ustupiti nekoliko gradova na sjeveru Bosne, i ono što je najvažnije, obavezati se da će raskinuti ugovor sa sultanom i obustaviti mu plaćanje danka, što je svojevremeno potpisao njegov otac Tomaš.

Ova posljednja tačka najbitnija je u sporazumu, jer je upravo ona poslužila sultanu kao izgovor za obračun s Tomaševićem i Bosnom. Tomašević je od dva zla izabrao ono koje mu se činilo manje pogubnim za njegovu zemlju. Vjerovao je da će se udružen s Ugarskom i drugim evropskim saveznicima moći oduprijeti turskoj sili, budući da je Bosna sama za to bila preslabu. Brzo se, međutim, pokazalo da su Tomaševićevi proračuni bili pogrešni. Uskraćivanje danka sultanu značilo je prihvatići rat koji je s njim bio neizbjegjan.

Kada sultanu nije stigao danak od bosanskog kralja u uobičajeno vrijeme, sultan je odmah počeo spremati vojsku da napadne Bosnu. Stanje u njoj u to vrijeme i bez toga je bilo krajnje teško. U narodu su još bile svježe rane nanesene mu tokom nedavnih vjerskih progona. Usto je u zemlji vladalo nezadovoljstvo kra-

ljevom krunidbom papinom krunom i njegovim približavanjem Vatikanu. Uza sve to, stanje je bilo opterećeno i starom boljom Bosne – neslogom njenih velikaša. U Humu se upravo tada ponovo digao Vladislav protiv svog oca hercega Stjepana Kosače i zatražio pomoć baš od sultana, obećavši mu 100.000 dukata.

Tomašević je saznao da će s prvim proljećem sultan krenuti na njega, i u takvim okolnostima, spas je vidio u svojim evropskim prijateljima, koji su mu svojevremeno, dok su ga nagovarali da raskine ugovor sa sultanom, obećavali brda i dolove.

Prvo se obratio Dubrovačkoj republici. Ona je 31. januara 1463. godine raspravljala u svom Vijeću o kraljevim porukama i odbila bilo kakvu zajedničku akciju protiv Turske. Slično mu je odgovorila i Mletačka republika, onovremena mediteranska vesela. Da bi je pridobio za savez ili dobio ma kakvu pomoć od nje, poslao joj je upozorenje da ista opasnost prijeti i njoj samoj. Jer, ako Turci zauzmu Bosnu, stajalo je u kraljevom pismu, jasno je da se tu neće zadržati, nego će krenuti dalje. Kraljevi poslanici predlagali su sklapanje saveza protiv zajedničkog neprijatelja, ili barem da mu ustupe oružje koje je od ranije za Bosnu stajalo premljeno u dalmatinskim gradovima.

Mletački senat odbio je sve kraljeve prijedloge. Jedino je pristao da isporuči dio traženog oružja, istovremeno savjetujući Tomaševića da zatraži pomoć od ugarskog i češkog kralja, njemačkog cara i pape Pija II. I Ugarska je ostala gluha na vapaj Bosne, iako je upravo njen kralj svojevremeno ultimativno tražio od Tomaševića da raskine mirovni ugovor sa sultanom, obećavši vojnu pomoć u slučaju napada s te strane.

U aprilu 1463. godine Tomašević je ponovo poslao poslanike u Dubrovnik da još jednom pokušaju pridobiti barem taj grad za savez u predstojećem ratu. Dubrovčani, međutim, i ovaj put odbiju prijedlog bojeći se ma šta učiniti što bi izazvalo sultana protiv njih. Jedino što su za Bosnu učinili u tim sudbonosnim trenucima bila je isporuka 200 libara topovskog praha. To je bilo

sve za zemlju s kojom su trgovački i politički bili najtješnje povezani i odakle su stoljećima izvlačili bogatstva kojima su izgradili svoje blagostanje.⁷

Slutnja da će sultan napasti Bosnu obistinila se u proljeće 1463. godine. U Jedrenu se okupljala ogromna vojska. Mada nije obznanjeno kamo će krenuti, bilo je jasno da joj je cilj Bosna. To se znalo i na Zapadu, ali ni tada niko nije ni prstom mrdnuo. Tek je tada nesretni bosanski kralj shvatio da je od Evrope napušten i da se mora sam suprotstaviti sultanovoј sili. Odlučio je učiniti ono što mu je jedino preostalo – moliti sultana za pomirenje. Početkom maja 1463. poslao mu je poslanike s prijedlogom da sklope primirje na 15 godina i da obnovi plaćanje danka. Sultan je prihvatio kraljev prijedlog, ali ne s iskrenim namjerama. Bio je dobro obaviješten o tome kako su ga napustili evropski prijatelji i saveznici. Tek što su kraljevi poslanici napustili sultanov dvor noseći kralju radosnu vijest da je sultan pristao na primirje i pomirenje, ovaj podigne vojsku od 150.000 vojnika i krene na Bosnu. Znao je da će je zateći nespremnu.

Brz prodor Turaka i neočekivana predaja prijestolnog Bobovca od bogumilskog vojvode Radaka, izazvali su pomutnju u zemlji. Nije bilo vremena ni za kakvu akciju. Vijest o padu Bobovca kralja je zatekla u Jajcu. Kako uza se nije imao vojsku, s pratinjom je krenuo u zapadne krajeve kraljevstva s namjerom da usput skupi nešto vojske i pokuša s bilo kakvom odbranom. Ali, za sve je bilo već kasno. Za petama mu je već bio veliki vezir Mahmut-paša s lahkou konjicom. Kralj je uhvaćen u gradu Ključu i vraćen u Jajce, gdje je po sultanovoј presudi smaknut. Njegovim smaknućem nestalo je Bosanskog kraljevstva, odnosno srednjovjekovne bosanske države. Bosna je tako potpala pod tursku vlast, što je potrajalo sljedećih 415 godine, sve do 1878. godine.⁸

⁷ O ovim dogadjajima više: E. Imamović, "Posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević", u: *Korijeni Bosne i bosanstva*, Sarajevo, 1995, p. 348–388.

⁸ Ibidem.

Izdavanje Fojničke ahndame stoji u najužoj vezi s opisanim događajima. Kada je sultanu pred čador u Milodražu kod Kiseličaka došao gvardijan fojničkog samostana fra Andel Zvizdović i zatražio milost za katolički puk, za sultana nije bilo dileme. Slijedeći Kur'an, koji je sasvim jasan o pitanju drugih vjera, ne samo da je ukazao milost nego je uzeo u zaštitu bosanske franjevce, odnosno ovdašnje katolike i vjeru koju su isповijedali, što je i pismeno potvrdio, o čemu svjedoči izdata ahndama.

Neminovno se nameće pitanje koji su motivi naveli sultana da uzme u zaštitu bosanske franjevce, odnosno katolike, i da im se zakune onakvim teškim zakletvama, kako стоји u povelji:

"Stoga spomenutim izdajem uzvišenu povelju u kojoj im posvećujem svoju brigu, pažnju, te se kunem teškom zakletvom: Stvoriteljem i gospodarem zemlje i nebesa, sa sedam musafa, sa velikim Božnjim vijesnikom Muhammedom, alejhi selam, i sa 120.000 pejgambera, i sa sabljom kojom se pašem, da ovome što je napisano nikoje lice ne smije se suprotstaviti dokle god franjevci služe mene i moje zapovijedi i dok mi budu pokorni!"

Brojna su objašnjenja za ovakav sultanov postupak. Navest ćemo neka. To je jasno samo po sebi s obzirom na to da je riječ o islamskom vladaru čija se vladavina temeljila na principima Kur'ana, koji je sasvim određen o pitanju odnosa muslimana prema drugim vjerama i njihovim pripadnicima. U historiji ima napretek primjera koji to potvrđuju, počevši od vremena arapskog osvajanja zemalja sve do Španije, kojom prilikom su na najbolji način demonstrirali toleranciju islama prema vjeri pokorenih, a to su uglavnom bili kršćani. U tom pogledu poznat je primjer sultana Saladina iz 1099. godine kada je od križara preoteo Jerusalem, kojom prilikom nije uzvratio pokoljem koji su prije toga počinili križari nad muslimanskim stanovništvom prilikom zauzimanja toga grada. I tako, sve do sultana Mehmeda II el-Fatiha prilikom zauzimanja Konstantinopolsa i Bosne. I Fojnička ahndama je živ primjer te tolerancije, i to u srcu Evrope, koja se ne može

baš pohvaliti svojom tolerancijom prema nekršćanima, bilo da je riječ o muslimanima ili jevrejima, koje su u 15. stoljeću protjerali iz Španije, prema francuskim katarima, češkim husitim, italijanskim patarenima, a posebno bosanskim bogumilima. To su neosporne historijske činjenice.

Sultan Mehmed II el-Fatih je, međutim, osim izdavanja ahd-name, u Bosni učinio još nešto što je također rezultiralo sudbonosnim posljedicama za ovu zemlju. U ovom slučaju to se veže za bogumilski, većinski dio onovremenog bosanskog stanovništva. Riječ je o poznatom slučaju kada su predstavnici domaćeg plemstva i vjerske starještine s masama bogumilskog stanovništva, samoinicijativno došli pred sultana u Jajce i izjavili da od svoje volje žele preći na islam i da ga prihvataju za svoga novog gospodara. Sve se desilo neočekivano i na takav način da je time i sultan bio zatečen.

Bilo je više razloga da su se bogumili odlučili na ovaj korak. Mnogi su kritičari i komentatori tih događaja ukazivali na to da su uzrok takvog postupka bili stoljetni progoni i krvavi masakri bogumila. Iako su bili česti, sudbonosni su bili oni koji je nekoliko godina pred pad Bosne poduzimao kralj Tomaš, ucijenjen od pape i ugarskog kralja, da mora "mačem, ognjem i smrću" uništiti heretike u svojoj zemlji ukoliko želi njihovu pomoć u borbi protiv Turaka. Naprijed je bilo govora o tome da je tokom tih progona mnogo naroda pobjeglo Turcima, a mnogi od njih su se sada vraćali u zemlju sa sultanovom vojskom. Mnogi koji su ostali u zemlji bili su se tek naoko odrekli svoje vjere, dok su u srcu ostali potajni bogumili, odnosno kriptobogumili, kako ih nazivaju papski izvori. Jedan od njih bio je i vojvoda Radak, koji je izdao kralja i predao sultanu prijestolni Bobovac bez borbe. O motivima njegove izdaje pisali su već savremenici, pa i papa Pio II. U svojim memoarima doslovno kaže da je Radak bio lažni katolik, odnosno potajni bogumil, koji je prodor Turaka iskoristio da se osveti kralju.

Sultan je znao cijeniti postupak bosanskih bogumila. Uzimajući u obzir sve ono što su trpjeli zbog svoje vjere kao i njihov doprinos njegovom lahkom zauzeću Bosne, prema njima se pokazao krajnje velikodušnim. Dodijelio im je niz privilegija, među kojima i pravo da o državnom trošku školju svoju djecu u dvorskim (carskim) školama u Carigradu (adžemi oglan) od kud su izišli brojne paše, veliki veziri, ulema, književnici i druge visokoumne ličnosti i državnici. Još važnija odredba ticala se vlasničkih odnosa. Na Milodražu sultan je bosanskom plemstvu dao i privilegiju da zadrže svoje posjede. Nakon što su primili islam, nekadašnje vojvode, knezovi i ostala vlastela, postali su spahiye odgovarajućih rangova, bilo kao age, begovi i dr.

Osvajanje Bosne, izdavanje ahdname, prijelaz bogumila na islam i sve ono što je pratilo ta zbivanja, Bosni je odredilo trajnu sudbinu, s posljedicama koje su i danas evidentne i s kojima i danas živi. Stoga se da zaključiti da su političke i vjerske prilike u Bosni pred tursko osvajanje 1463. godine bile krajnje složene. Iako je Bosna kroz čitavo razdoblje srednjeg vijeka živjela s tim problemom, stanje je postalo krajnje kritično sredinom 15. stoljeća. Do toga su doveli pojačani vjerski progoni bogumila koje je pod pritiskom pape i ugarskog kralja morao poduzimati pretposljednji kralj Stjepan Tomaš. Iako je toga i ranije bilo, to se sada odvijalo u krajnje nepovoljnim okolnostima i baš u vrijeme kada se Turska sasvim približila bosanskim granicama i kada su turski odredi bili aktivni sudionici u razmiricama bosanskog plemstva.

Tokom progona bogumila velik broj ih je našao zaštitu kod sultana. Oni koji su ostali u zemlji i koji su na silu postali katoliči, postali su ogorčeni neprijatelji svoga kralja i čekali su priliku da mu se osvete. Kada je nakon smrti Tomaša na prijestolje došao sin mu Stjepan Tomašević, vjersko i političko stanje u zemlji još se više pogoršalo. Pritisak pape i ugarskog kralja postao je još jači, pa je Tomašević morao raskinuti i mirovni ugovor sa sultandom, koji je svojevremeno potpisao njegov otac. To je sultanu

bio formalan razlog da napadne Bosnu. Svestan da se ne može sam oduprijeti njegovoj sili, Tomašević je počeo tražiti pomoć od pape i evropskih vladara, koji su mu svojevremeno davali čvrsta uvjerenja da će mu pružiti zaštitu u slučaju sultanovog napada. Kada je, međutim, do toga došlo, ta je pomoć izostala. Shvativši da je izigran od svojih saveznika, Tomašević je poslao sultanu poslanstvo s molbom da obnovi mirovni ugovor i plaćanje danka. Sultan je bio upoznat o tome da su kralja ostavili njegovi evropski saveznici i da je ostao sam. Fiktivno je pristao na sve što je Tomašević tražio, da bi odmah nakon toga podigao vojsku i krenuo na Bosnu. Zatekao ju je nespremnu, i takoreći bez borbe ju je zauzeo. Kralj je uhvaćen i smaknut, prijestolni grad Bobovac bez borbe mu je predao potajni bogumil vojvoda Radak, i tako je nestalo srednjovjekovne bosanske države.

Prilikom turskog osvajanja Bosne zbio se jedan vrlo značajan događaj s posljedicama s kojima Bosna i danas živi. To je izdavanje ahdname sultana Mehmeda II el-Fatiha, kojom je zajamčio opstanak bosanskih franjevaca, odnosno bosanskih katolika po osvajanju Bosne. Taj je dokument izdat 29. 5. 1463. godine u Milodražu kod današnjeg Kiseljaka predstavniku franjevačkog reda, fra Andelu Zvizdoviću, gvardijanu Fojničkog samostana. Sultan je tim dokumentom zajamčio franjevcima punu slobodu vjerskog djelovanja i uzeo ih u carsku zaštitu, zaklinjući se pri tom najvećim zakletvama.

Izdavanje ovog važnog dokumenta treba posmatrati u kontekstu tradicionalne tolerancije islama prema drugim vjerama, kao i vjersko-političkih događaja koji su potresali Bosnu neposredno pred turski napad. Zahvaljujući tom dokumentu kršćani Bosne su sve vrijeme tokom turske vladavine uživali punu vjersku slobodu, pa se Fojnička ahdnama u određenom smislu može smatrati pretečom savremene deklaracije UN-a o slobodama i pravima čovjeka.

Milodraž nadomak Kiseljaku, mjesto gdje je sultan Mehmed Fatih uručio
ahdnamu fra Andelu Zvizdoviću; danas je na tom mjestu džamija

GOVOR FRA ANĐELA ZVIZDOVIĆA PRED SULTANOM MEHMEDOM FATIHOM

“Veliki care!

Ja sam fra Andel Zvizdović, starješina franjevačkog samostana u Fojnici. Dolazim ispred ovdašnjeg izbjeglog puka katoličke vjere, da ti ukažem na nastale prilike, koje ne mogu ni tebi dobra donijeti, ako si došao da nam budeš novi gospodar. Pusta i neobrađena zemlja bez igdje ikoga, nikome ne koristi. Budi milostiv prema narodu pa ćeš od njega imati sve ono što se traži od pokorenih.

Različite smo vjere, ali vjerujemo u istog Boga. Mada smo mi, bosanski katolici, dojako bili tvoji ljuti protivnici, uviđamo da je Božija volja da nam budeš novi gospodar, pa ti dolazim ispred mojih istovjernika da ti iskažem pokornost i nas primiš kao tvoje nove podanike.

I dosada smo slijedili Božiji zakon te smo se pokoravali našem kralju, čineći sve što je dužnost podanika naspram gospodara, a gospodar je, pak, naspram nas činio ono što ga je obavezivao isti zakon. Ako si došao, care, da budeš novi gospodar ove zemlje, to gospodstvo ti ne bi ništa donijelo ako bi ostao bez življa.

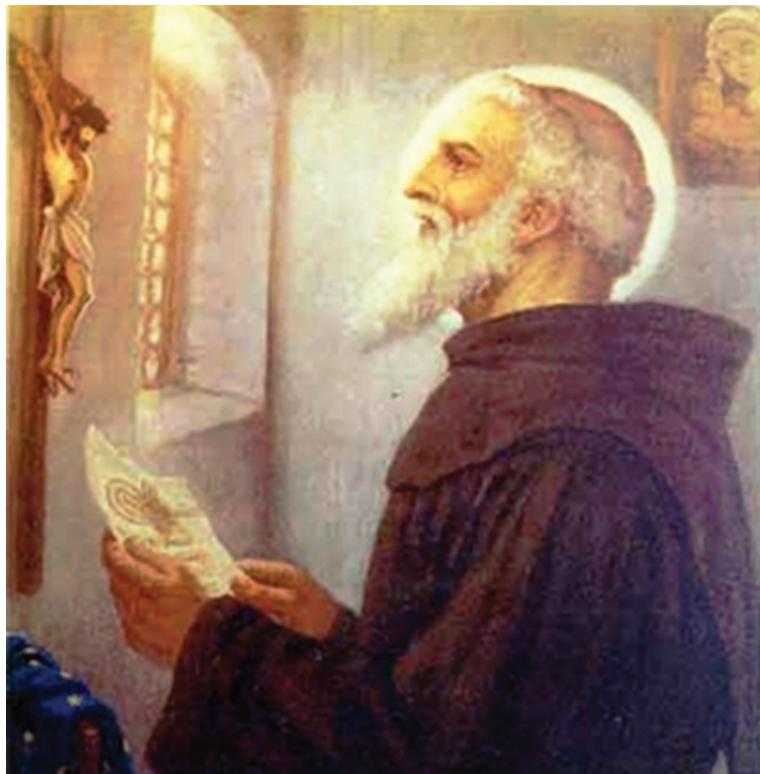
Care, poštedi nam crkve, dozvoli nam slobodu vjere, pa ko je do sada bio katolik neka to i nadalje ostane! Ovdje je od uvijek bilo više vjera, jedna pored druge, niko nikome nije smetao, a i kako bi kad ih ispovijeda jedan te isti, bosanski narod. Budi

milostiv i dozvoli da tako ostane i nadalje! Dobrodošli i oni koji prime tvoju vjeru, jer Bosna je širokogruda i u svoja njedra prima svakoga ko je dobromamjeran.

Ako dozvoliš katoliku da i dalje bude katolik, pravoslavcu pravoslavac, a bogumilu bogumil, onda ćeš imati Bosnu baš onaku kakvu želiš.

Tri naša samostana, onaj u Kraljevoj Sutjesci, Kreševu i Fojnici, pusta su. Samostanska braća se razbježala, kapele i crkve su napuštene. To je slika od koje se srce steže svakom vjerniku, ma koje vjere bio. Dopusti nam da se i nadalje molimo u našoj vjeri, neka narod siđe sa brda, neka ti se pokori, pa nam budi ono što nam je dojako bio naš kralj! Budi nam gospodar kojem ćemo se klanjati i poštovati, kakav je običaj od starine!

Eto, care, radi toga sam došao. Ako sam rekao nešto što bi uvrijedilo tvoju veličinu, naredi da me na mjestu sasjeku, a ako si drugačijeg mišljenja, postupi kako rekoh, što će biti milije i Bogu i ljudima!"

Fra Andel Zvizdović, starješina Franjevačkog samostana u Fojnici
u vrijeme osvajačkog pohoda sultana Mehmeda Fatiha

AHDNAMA

1463

محمد بن خالد بن جعفر
سلطان مصر حفظ الله
والخواص خليفة مصر

كتاب مختصر في حكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر

كتاب مختصر في حكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر
لعله ينفع الناس ويسعد الناس (فيه) يذكر دين وعلم وسلطان مصر
محمد بن خالد بن جعفر مصر الملك العظيم صاحب دين وعلم وسلطان مصر
ديوباج خالد بن جعفر مصر الملك العظيم صاحب دين وعلم وسلطان مصر

كتاب مختصر في حكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر
وهي بحسب ما ذكر في الكتاب (فيه) يذكر دين وعلم وسلطان مصر الملك العظيم
محمد بن خالد بن جعفر مصر الملك العظيم صاحب دين وعلم وسلطان مصر
كتاب مختصر في حكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر
كتاب مختصر في حكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر

كتاب مختصر في حكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر

كتاب مختصر في حكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر وحكم مصر

PRIJEVOD FOJNIČKE AHDNAME S OSMANSKOG NA BOSANSKI JEZIK

Mehmed, sin Murad-hanov, uvijek pobjedonosni!

Zapovijest časnoga, uzvišenoga sultanskog znaka i svijetle tuge osvajača svijeta, glasi:

Ja sultan Mehmed-han, dajem na znanje cijelom svijetu, kako prostom puku, tako i odličnijim, da su posjednici toga carskoga fermana, bosanski franjevci, našli veliku pažnju, te zapovijedam: Neka niko ne smeta i ne uznemiruje spomenute ni njihove crkve! Neka (mirno) stanuju u mom carstvu. A oni koji su izbjegli neka budu slobodni i sigurni. Neka se povrate i neka se bez straha u zemljama moga carstva nastane u svojim samostanima. Ni moje Visoko veličanstvo, ni moji veziri, ni moji službenici, ni moji podanici, niti iko od stanovnika moga carstva neka ih ne vrijeđa i ne uznemiruje, ni njih ni njihov život, ni njihov imetak, ni njihove bogomolje. Dozvoljava im se iz tuđine dovoditi ljude – svećenike, u moju zemlju.

Stoga spomenutim izdajem uzvišenu povelju u kojoj im posvećujem svoju brigu i pažnju, te se kunem teškom zakletvom: Tako mi Stvoritelja zemlje i nebesa, Koji hrani sva stvorena, i tako mi sedam mushafa, i tako mi našega velikog Božijeg poslanika Muhammeda i 124.000 pejgambera, i tako mi sablje, koju pašem, niko ne smije prekršiti ovo što je napisano, dok oni budu pokorni mojoj službi i vjerni mojoj zapovijesti.

Pisano 28. maja 1463. godine
u Milodražu polju, nadomak Fojnici

Fra Janko Ljubos

VRIJEDNI EKSPONATI MUZEJA U FRANJEVAČKOM SAMOSTANU U FOJNICI

Činjenica je da u Bosni i Hercegovini žive različite nacionalne i vjerske skupine i da je uvijek potrebno iznova tražiti mogućnosti življenja u zajedničkoj državi i ne ugrožavati drugoga i drugačijega. Mi franjevci Bosne Srebrenе u svom odgoju upućeni smo na svog utemeljitelja Franju iz Asiza, koji je apsolutno bio okrenut dijalogu, suradnji s drugim religijama, i mi smo tako odgajani od svojih profesora. Sama činjenica da nam je srednjoškolsko obrazovanje, već preko 100 godina, u Visokom, gdje smo se susretali s drugačnjima, a šestogodišnji studij teologije u Sarajevu, onda možete prepostaviti kako smo mi formirani i što mislimo o drugima i drugačnjima. Neki to smatraju manom, a mi držimo da je to vrlina.

I sama činjenica da u posljednjem ratu našoj Gimnaziji u Visokom od Visočana nije učinjeno ništa loše, naši đaci bili su izvan Bosne i Hercegovine, u Visokom je bilo dosta izbjeglica, ali u našu zgradu nisu useljavani. I to govori mnogo. Nadam se da će i ova publikacija doprinijeti boljem upoznavanju i učinkovitoj toleranciji. Ovaj rad govori o originalnosti i autentičnosti Fojničke ahdname. Ahdnama je napisana na papiru, stara je 554 godine i već duže vremena sumnjalo se u njenu originalnost, da je izgorjela u samostanskim požarima, da je ovo prijepis neke dubrovačke ahdname, da nikad nećemo doznati izvornu ahdnamu i njezin sadržaj itd.

Prošlih godina u Samostanu smo donijeli odluku da uzmemo dva uzorka tog papira i tadašnji gvardijan fra Nikica Vujica te je uzorke odnio u Zagreb u Institut "Ruđer Bošković" da oni svojim metodama dadnu nalaz o starosti papira. I nakon kvalitetnog ispitivanja dali su pismeni izvještaj da se ahdnama sastoji od dvije vrste papira. Ovaj glavni dio, donji, gdje je sadržaj Ahdname, da je papir i da se ta vrsta papira koristila između 1440. godine i 1480. godine, a ahdnama je napisana 1463. godine. Što na tom papiru piše njih nije interesiralo.

Ovaj gornji dio ahdname, gdje je tugra, da potječe od 1665. do 1808. godine. Prema tome: Fojnička ahdama apsolutno je originalan dokument. Sačuvana je jer je fratrima bila veoma važna, potrebna, često korisna, a i beskorisna, trebala im je, čuvana je na posebnom mjestu. I danas se čuva na posebnom mjestu!

Eksponati muzeja

Eksponati ovog muzeja nastajali su godinama i proizlazili su iz potreba života jedne franjevačke zajednice: bila je u Fojnici škola i trebalo je knjige ili nabavljati ili ih sami pisati. Tako je nastala bogata biblioteka koju danas zovemo "starom", jer su u njoj knjige od inkunabula, od kako je izumljena tiskara (Gutenberg 1450) do 1850. godine. Ova biblioteka broji oko 11.000 knjiga i obrađuje 26 raznih područja: matematiku, fiziku, povijest, medicinu, zemljopis, logiku, gramatiku, pravo, govorništvo i knjige teoloških disciplina. Knjige su pisane na raznim jezicima: grčkom, latinskom, turskom, hebrejskom, perzijskom, francuskom... i na našim jezicima.

Drugu biblioteku zovemo "novijom" i u njoj su knjige od 1850. godine do danas. Ove knjige dajemo đacima i studentima za njihove potrebe. Fratri su nabavljali potrebnu literaturu iz cijele bivše države. Ovaj rat je prekinuo taj kontinuitet,

nastojimo popuniti tu prazninu, a i školski programi su se promjenili, nadam se da ćemo ipak popuniti i ovu biblioteku. Broji do sada 40.000 naslova.

Fratrima su bili potrebni razni alati za tadašnji život. Dosta toga je sačuvano i tako je oformljen muzej. Bilo je potrebno nabavljati crkveno posuđe. I imamo ga, a posebna vrijednost mu je to što su ga izrađivali fajnički majstori od fajničkog srebra i zlata.

Samostan posjeduje nekoliko zbirk:

- Zvizdovića zbirku sačinjavaju: Ahdnama, sultanov plašt i njihove slike i bujrultija Skender-paše. Miletića zbirka je ostavština velikog sina Bosne, biskupa fra Augustina: rukavice, mitre, kapice, uljana slika – portret, prnsni križevi, biskupski štap, srebreni svijećnjaci, veliki sat, biskupova kašika i misal.
- Bosansko-franjevačka zbirka sadrži Fajnički grbovnik, Muhamedov list, starinska zvona, starinske svjetiljke, pečate, prstenove, liječničke instrumente i pjevниke.
- Zbirka oružja sačuvana je jer su fratri imali i dozvolu i potrebu nositi oružje: puške, pištolje i budzowane.
- Zbirka iskopina već iz 9. stoljeća prije Krista čine razni predmeti, naprimjer kopinja, fibule i zakačke.
- Zbirka narodnog odijela bogata je raznim nošnjama ovih krajeva, vezenim maramama i stolnjacima.
- Zbirka starog novca (numizmatika) daje uviđaj u grčki novac, bosanski novac bana Kotromanića, kralja Tvrtka, slavenski i ugarski novac, te novac Habzburgovaca, mletački i rimski novci.
- Arhiv je nešto posebno vrijedno u našem muzeju. Imamo najstariju datiranu sliku u Bosni i Hercegovini iz 1328.

godine, više od 3.000 originalnih turskih dokumenata, stare kronike, vrijedne matice krštenih, vjenčanih i krizmanih, dokumente na bosančici, zbirku zemljopisnih kartata, filatelijsku zbirku, školske izvještaje, samostanske račune, imamo knjigu računa iz samostana u Srebrenici, te korespondenciju važnih osoba iz prošlosti.

Također je i crkva bila uređivana umjetninama te tako imamo i galeriju slika. Galerija umjetničkih slika je vrlo bogata jer su pojedini franjevci kroz dugu povijest imali smisla za lijepo, za umjetnost, i tako su uređivali i svoje crkve, ali i svoje sobe – ćelige. Od njihove ostavštine formirali smo galeriju od 260 slika u raznim tehnikama.

Jedan naš sugrađanin iz Brestovskog, Marko Bagarić, imao je sklonosti za slikanje. Bio je fratar, ali je to zvanje napustio i otišao u Rusiju te je često putovao u bivšu Istočnu Njemačku (DDR), posjećivao izložbe raznih umjetnika i kupovao slike. Svu tu kolekciju i svoje radove poklonio je našoj galeriji. Gabriel Jurkić, naš veliki slikar, ima svoju sobu u našem Muzeju s 84 izložene slike. Naši fratri fra Augustin Tomas, fra Vinko Tomas, fra Franjo Miletić, fra Tomislav Trogrić, fra Janko Ljubos, fra Benedikt Vujica, fra Nikica Vujica, fra Bono Šapina i fra Leonardo Čuturić poklonili su svoje kolekcije za našu galeriju. Djela sljedećih slikara također se čuvaju u samostanu: Ive Dulčića, Sedera, Šohaje, Lackovića, Jerkovića, Blažanovića, Tiješića, Walldega, Čurića, Laha, Mujadžića, Oprešnika, Keraca, Blaževića, Marjanovića, Affana Ramića, Virgilija Nevjestića, Zorana Čosića, Romana Petrovića i Ismeta Mujezinovića. Također prijatelji našeg samostana – Ivo Komšić, Mijat i Ankica Tuka, sudinica Božana Banduka, Kata Bilić, Sanja Jukić i Vjekoslava Čondrić – darovali su svoje slike.

Franjevački samostan u Fojnici

Yunus Cunedioğlu

SULTAN MEHMED FATIH I TOLERANCIJA OSMANLIJA U BOSNI

Ovaj će rad dati kratku biografiju sultana Mehmeda Fatiha, a zatim će se baviti podrškom osmanskih vlasti multireliгиjskoj Bosni i Hercegovini. Izvori korišteni za ovaj rad jesu knjige *Osmanski sultani*, u izdanju Turskog historijskog društva, i *Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima*, u izdanju Državnog osmanskog arhiva.

Sultan Mehmed Fatih rođen je 29. marta 1432. godine u Jedrenama. Otac mu je bio sultan Murad II, a majka Huma Hatun. Bio je visok, punih obraza, povijenog nosa i snažne tjelesne konstitucije. Obrazovao se kod najvećih učenjaka tog vremena i smatra se da je govorio sedam stranih jezika. Bio je mecena učenjaka, pjesnika i umjetnika, te je uživao u njihovom društvu. Nalagao je pisanje radova o zanimljivim i nepoznatim temama, te ih je istraživao. Jedan od učenjaka koje je najviše cijenio jeste Akšemsetin.

Sultan Mehmed Fatih bio je hladnokrvan i hrabar, jedinstven komandant i vođa. Svoje planove nije dijelio ni s najbližim ljudima oko sebe. Volio je čitati. Pridavao je velik značaj nauci, pa je u Istanbul doveo velike naučnike iz stranih zemalja. Ali Kušću, poznati astronom, dolazi u Istanbul za vrijeme njegove vladavine. Sultan Mehmed Fatih u Istanbul poziva i poznatog italijanskog slikara Bellinija, koji slika njegov portret.

Vladavina sultana Mehmeda Fatiha trajala je do 1481. godine tokom koje je učestvovao u dvadeset pet pohoda. Bio je odlučan, predan, promišljen i uvijek je provodio svoje odluke. Bio je strog o pitanju vladavine, hrabar na ratnom bojištu te je odlazio u prve redove bodreći vojнике kako bi spriječio poraz.

Kao sultan, Mehmed II s 20 godina stupa na osmansko prijestolje i stječe titulu "Fatih" (Osvajač) tako što je osvojio Istanbul, čime je označio kraj Bizantijskog carstva koje je vladalo tokom 1100 godina. Sultan Mehmed Fatih veliki je komandant koji je osvojio Istanbul o kojem se govori u hadisima poslanika Muhammeda, a.s., te je zaslužio poštovanje svih svojih prijatelja i neprijatelja zahvaljujući inteligenciji i sposobnostima.

Sultan Mehmed Fatih, vladar svijeta, zatvara epohu srednjeg i otvara epohu novog vijeka. Umire od kostobolje na Maltepeu 3. maja 1481. godine. Sahranjen je u turbetu u blizini Fatihove džamije. U izvorima se navodi da je otrovan zbog prepostavke da planira osvajanje Rima.

Bosna i Hercegovina je zbog svog geografskog položaja tokom historije bila svratište mnogih naroda i bila je pod vlašću različitih država. Rast i razvoj Osmanskog carstva i njegovo širenje na Balkanu otvara novu stranicu u historiji Bosne i Hercegovine. Osmanlije počinju dolaziti u Bosnu i Hercegovinu još 1386. godine. Međutim, ovaj prostor, osim nekih oblasti, osvaja 1463. godine sultan Mehmed Fatih. Bosna i Hercegovina bila je dio Osmanskog carstva do 1878. godine, a njeno stanovništvo je tokom perioda od 415 godina živjelo u miru i sigurnosti, izuzev nekih zasebnih slučajeva.

Osmanska država se na ovom prostoru zadržala dugi niz godina zahvaljujući otklanjanju vjerskih pritisaka i nepravde koje je narod doživljavao od Ugarskog kraljevstva i Svetе stolice, te pravednoj vladavini ne praveći razlike među stanovništvom.

Zahvaljujući ovakvoj vladavini stanovništvo Bosne je bez prisile primilo islam. Austro-Ugarsko carstvo, koje stupa na vlast

nakon Osmanskog carstva, uspijeva se na ovom prostoru održati samo 40 godina.

Muslimani, pravoslavci i katolici u Bosni i Hercegovini su za vrijeme osmanske vladavine živjeli u blagostanju i sigurnosti. Sultan Mehmed Fatih nakon osvajanja Bosne pokazuje veliku toleranciju ne samo prema katolicima nego i prema bogumilima, te im omogućava rad u državnoj službi.

Vjerovanje bogumila smatra se bliskim islamskom vjerovanju zbog toga što Isaa, a.s., poštuju kao Allahovog roba i priznaju postojanje Muhammeda, a.s. Turci su poštivali slobodu izbora što je doprinijelo tome da bogumili prime islam nakon nepravde koju su im tokom nekoliko stoljeća činele katoličke crkve, njihovi kraljevi i Mađari.

U jednoj se predaji čak navodi da su bogumili izjavili da žele služiti državi nakon što ih je sultan Mehmed Fatih upitao imaju li neku želju. Na osnovu toga vidimo da su oni odano i časno obavljali svoje dužnosti na osmanskom dvoru i u vojski. Bošnjaci nakon primanja islama i zahvaljujući pokazanoj odanosti državi počinju obavljati dužnosti u različitim državnim službama, a neki su čak postali defterdari, kapetani mornarice pa čak i veliki veziri.

Ako se osvrnemo na historiju Osmanskog carstva, vidjet ćemo da su neki od najvećih velikih vezira bili porijeklom Bošnjaci, naprimjer Hersekzade Ahmed-paša (1497–1516), koji je dužnost velikog vezira vršio pet puta, Damad Ibrahim-paša (1596–1601), koji je tu dužnost vršio tri puta i Mehmed-paša Sokolović koji je obilježio period u kojem je živio. Osim spomenutih ličnosti, i mnogi drugi Bošnjaci vršili su dužnost velikog vezira u različitim vremenskim razdobljima: Lala Mustafa-paša (1580–1580), Malkoč Ali-paša (1603–1604), Lala Mehmed-paša (1604–1606), Derviš Mehmed-paša (1606–1606), Kara Davud-paša (1622–1622), Husrev-paša (1628–1631), Topal Redžep-paša (1632–1632), Salih-paša (1645–1647), Sari Sulejman-paša (1685–1687), Damad Melek Mehmed-paša (1792–1794).

Ahdnama kojom je sultan Mehmed Fatih nakon osvajanja Bosne i Hercegovine omogućio slobodu bosanskim franjevcima ima velik značaj kad je riječ o pitanju historije ljudskih prava jer je nastala mnogo ranije od Ustava SAD-a iz 1776. godine koji se smatra prvim dokumentom o ljudskim pravima u historiji, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, koja je prihvaćena od Ujedinjenih nacija 1948. godine, te Konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Evrope iz 1995. godine.

Predsjednik Republike Turske Redžep Tajip Erdogan u novembru 2014. godine Papi Franji poklanja ferman sultana Mehmeda Fatiha o vjerskim slobodama katolika u Bosni oslođen na srebrenoj podlozi, te govori o sveobuhvatnoj toleranciji Osmanlija. Ovaj značajan dokument jedan je od eksponata na izložbi "Osmanska civilizacija na Balkanu" koju je pripremio Državni osmanski arhiv.

Ahdnama sultana Mehmeda Fatiha bosanskim je franjevcima omogućila slobodu vjeroispovijesti, te zaštitu njihovih života i imetka. Ona je pokazatelj sveobuhvatne osmanske tolerancije prema nemuslimanskim narodima, te je omogućila mir i blagostanje na ovom prostoru tokom dugog niza godina. Danas imamo potrebu za duhom i tolerancijom koja proizlazi iz ahndname koja je konkretan dokaz da ljudi različitih nacija i vjeroispovijesti mogu živjeti pod istim krovom.

Redžep Tajjip Erdogan, predsjednik Republike Turske,
u novembru 2014. godine papi Franji poklanja prijepis ahdname
sultana Mehmeda Fatiha o vjerskim slobodama katolika u Bosni

H. Yıldırım Ağanoğlu

FATIHOVA AHDNAMA I OSMANSKI DOKUMENTI O VIŠESTOLJETNOJ VJERSKOJ SLOBODI BALKANSKIH KRŠĆANA

Ahdnama data bosanskim franjevcima, koja se čuva u samostanu, te preslika te ahndname, na prvoj stranici svezka pod brojem 14-2 u fondu Deftera stranih država (Düvel-i Ecnebiye Defterleri) u Državnom osmanskom arhivu u Istanbulu, dva su najvažnija postojeća dokumenta o ovoj temi. Između ova dva dokumenta neznatne su razlike u nekim riječima, te promjene redoslijeda riječi u rečenicama koje ne utječu na značenje samog dokumenta. Preslika koja se nalazi u defteru može se ukratko prenijeti na sljedeći način:

Ovo je preslika ahndname koju je sultan Mehmed Fatih dao bosanskim franjevcima.

Ja, sultan Mehmed-han: smilovao sam se bosanskim franjevcima i dajem na znanje da vi, uključujući i vaše ljude koji dođu izvana, možete bez straha vršiti molitvu u vašim crkvama i bez straha živiti u našoj zemlji. Ni moji veziri, niti iko od stanovnika moga carstva neka ih ne vrijeda i ne uznemirava. Kunem se Allahom, poslanikom Muhammedom, a.s., sa 124.000 pejgambera i sa sabljom koju sam opasao, da su vaši životi, imetak i crkve pod mojom zaštitom dokle god služite meni i mojoj zapovijesti budete pokorni.

Kao arhivist, prije svega želim naglasiti da ahndnama koja se čuva u samostanu nije original već preslika nastala iz njenog

originala i to je nepobitna činjenica. Međutim, nema sumnje u autentičnost ahdname i njenog sadržaja. Sasvim je normalno da je njena preslika dospjela do današnjih dana, jer se čak i u Državnom osmanskom arhivu u Istanbulu nalazi između 80 i 90 originalnih dokumenata iz vremena sultana Fatiha. Ostali dokumenti preslike su originala iz različitih stoljeća. U Državnom osmanskom arhivu u Istanbulu nalazi se blizu 100 miliona dokumenata i deftera. Međutim, velik broj dokumenata pripada vremenu sultana Sulejmana Zakonodavca i vremenu nakon njega. Zbog toga se čak i u Osmanskom arhivu nalazi veoma mali broj dokumenata iz vremena sultana Mehmeda Fatiha.

Riječi “Merhûm ve Mağfûrun-leh Ebu'l-feth Gazi Sultan Mehmed Han rahimallahu aleyh ve'l-gufrân hazretlerinin hatt-ı şerifidir” napisane crvenom tintom na vrhu fermana u kojem se govori da rukopis pripada sultanu Mehmedu Fatihu, te neispravnosti u obliku tugre nastale prilikom preslikavanja ukazuju na to da nije riječ o osmanskom tigrakešu, kaligrafu koji je ispisivao sultanove tugre na zvaničnim dokumentima. Osim toga, poseban problem predstavlja to što se na kraju fermana ne nalazi datum, već samo dan i mjesec. Na kraju jednog osmanskog fermana, beraata ili ahdname nakon izraza *tahriren fi* – (napisano datuma) ne može se brojevima napisati samo 28. maj. Ako bi se na ahdnama napisao datum po gregorijanskom kalendaru, pisao bi se slovima, a ako bi se pisao po hidžretskom kalendaru, pisao bi se arapskim pismom, što možemo vidjeti na većini fermana. Zapisivanje datuma vršilo se na sljedeći način: “Tahriren fi yevmü's-salis sehr-i Recebü'l-mürecceb, sene sitte hamsin ve mie ve elf”. Bosanski historičari navode da je ahdnamu bosanskim franjevcima dao sultan Mehmed Fatih 1463. godine (iako je mjesto za datum prazno), zbog toga što je sultan Mehmed Fatih lično osvojio Bosnu navedene godine.

Bosanski historičar Šabanović i drugi svakako su iznijeli zaključke o ovoj temi u svojim radovima, knjigama i člancima.

Ako se pak osvrnemo na presliku koja se nalazi u Osmanskom arhivu, naići ćemo na mnoga pitanja koja je potrebno razjasniti. Prvo od njih jeste zašto je ova preslika zavedena u defter Venecija Dubrovnik pod brojem 14-2 u fondu deftera stranih država? Ovaj defter sastoji se od 182 stranice u kojem se nalaze dokumenti iz perioda sultana Murada IV i sultana Ibrahima od 1624. do 1646. godine.

Na prvoj stranici ovog deftera nalazi se preslika ahdname sultana Mehmeda Fatiha. Ispod nje u sljedećem dokumentu naveden je datum "Evâil-i Cemaziyelevvel sene selâse ve selâsin ve elf" po Hidžri, odnosno 20–29. februar 1624. godine nedugo nakon stupanja na prijestolje sultana Murada IV. Ovaj je zapis najstariji zapis do kojeg je moguće doći u Osmanskom arhivu. U ovom drugom dokumentu navedeno je da su bosanski franjevci došli u Istanbul i zatražili obnovu postojeće ahdname od sultana Murada IV koji je tek stupio na prijestolje. Eto, to su razlozi zbog kojih je preslika Fatihove ahdname zavedena na početak deftera na datum 4. april 1478. godine, a ispod se nalazi preslika dokumenta o tome da je sultan Murad IV obnovio ahdnamu.

O obnovi ahdname svjedoči i jedna grupa dokumenata pod datumom 11. maj 1775. godine u fondu Dževdet – vanjski poslovi iz perioda sultana Abdulhamida I. Ovi dokumenti sadrže detaljne informacije o obnavljanju ahdname iz različitih godina.

Na osnovu toga zapisano je da franjevci posjeduju sultanovu naredbu iz 1009. godine po Hidžri, odnosno 1600/1601. godine po gregorijanskom kalendaru o tome da se mora ispoštovati sadržaj ahdname i da niko nema pravo vršiti bilo kakve promjene u njenom sadržaju. Osim toga, navedeno je da postoje dvije bujurulđije bosanskog valije Ali-paše iz 1049/1050. godine po Hidžri, odnosno 1639–1641. godine po gregorijanskom kalendaru, koje sadrže iste navode.

Uprkos ovim jasnim naredbama, dolazilo je do činjenja ne-pravde katolicima i njihovim bogomoljama u Kreševu, Varoši,

Fojnici i Sutjesci od lokalne uprave uz obrazloženje da su dokumenti koje posjeduju zastarjeli. Katolički franjevci su uprkos raznim pravima i oslobođanjima od zakona koja su im data za vrijeme sultana Fatih-a, upućivali žalbe da lokalna vlast od njih ponekad bespravno uzima porez i džizju, da im pljeni stoku, te da se pravoslavna patrijarhija u toj regiji miješa u život kršćanskog stanovništva. Na osnovu molbe katoličkih franjevaca za otklanjanje ove nepravde, defterdar i generalni sekretar sultanovog visokog savjeta iznijeli su i pregledali stare zapise o pravima i oslobođanju od zakona te je 11. maja 1775. godine na Divan-i Humayunu (današnje Vijeće ministara) poslana odluka o obnovi ahdname.⁹

Nakon mnogo godina i promjene vlasti, u jednom arhivskom dokumentu od 10. juna 1830. godine nalazi se obnova fermana, što je učinio sultan Mahmud II, o oslobođanju od poreza na crkvu i tradicionalnih poreza, a do čega je došlo na osnovu molbe franjevaca iz Fojnice, Kreševa i Sutjeske zbog raznih problema koje je pravila lokalna vlast zbog toga što ferman nije obnovljen određeni period.¹⁰

U našem se arhivu, osim ove ahdname, nalaze i brojni drugi dokumenti koji svjedoče da je Osmanska država pridavala značaj pripadnicima svih nebeskih religija. Ovdje ću hronološki nавести neke njihove primjere.

1. ZABRANA MIJEŠANJA U POSLOVE CRKVE I VJERSKE OBREDE BOGDANSKIH KRŠĆANA (RUMUNIJA)

Prvi od njih jeste dekret sultana Ahmeda I iz 10. oktobra 1617. godine napisan vojvodi Bogdanu o zabrani mijehanja u vjerske

⁹ BOA, Dževdet – vanjski poslovi (C. HR), 3612. Skraćenica BOA stoji za Bašbakanlık Osmanlı Arşivi – Državni osmanski arhiv.

¹⁰ BOA, Dževdet – pravosuđe (C. ADL), 1289.

obrede vladika, mitropolita i sveštenika za prostor današnje Rumunije. Ovaj dekret nalazi se u Muhimme defteru, gdje su se zapisivale odluke Divan-i Humayuna, današnjeg Vijeća ministara. U ovom dekretu navodi se sljedeće:

Dekret vojvodi Bogdana: vladike, metropoliti i neki sveštenici izjavili su da su prisutni vanjski utjecaji, dok su do danas slobodno vršili svoje obrede u crkvama. Ne dozvoljavam da im se čini nepravda. Na osnovu toga naređujem sljedeće: niko nema pravo da se mijesha u vjerske obrede koje izvršavaju vladike, metropolit i neki sveštenici u svojim crkvama i poslove između njih, pa čak ni grčkim patrijarhima. 9. ševval 1026/10. 10. 1617.¹¹

2. ODLUKA DA SE POSTAVLJANJE PIJACE YENIŠEHİR-I FENER (GRČKA) POMJERI NA DRUGI DAN ZBOG SVETOG DANA KRŠĆANA

U drugom dokumentu iz 30. marta 1847. godine nalazi se naredba da se pomjeri dan postavljanja pijace koja se organizirala tri puta sedmično u kasabi Jenišeher-i fener, u današnjoj Grčkoj, kako ne bi spriječila kršćane u izvršavanju vjerskih obreda u nedjelju, koja je njihov obredni dan. Ovim se sprečava moguća ekonomska šteta kršćana koji ne bi mogli doći na pijacu zbog izvršavanja vjerskih dužnosti. Dekret Ali Raif Begu, tugrakešu Divan-i Humajuna glasi:

Naređujem da se pijaca koja se u Jenišeher-i Feneru postavlja svake sedmice nedjeljom, srijedom i petkom sada postavlja samo srijedom i petkom kako ne bi došlo do sprečavanja obilježavanja kršćanskih obreda nedjeljom, te da se izvrši promjena na dokumentu u Defterhane-i Amire. Neka se pošalje obavijest svim potrebnim mjestima. 13 R. godina 1263/30. 3. 1847.¹²

¹¹ BOA. Muhimme Defter 82, dekret 87

¹² BOA. Tahvil Defter 30, str. 610

3. PISMA ZAHVALE STANOVNIKA TUZLE, ZVORNIKA I OKOLICE ZBOG PRUŽENE VJERSKE SLOBODE

Treći dokument o pitanju vjerskih sloboda jeste pismo zahvale poslano padišahu 16. aprila 1853. godine.

Izjavljujemo da smo Vaši robovi koji sprovode Vaše naredbe vezane za grad Tuzlu i sve njene stanovnike. Beskrajno se zahvaljujemo sultanu Abdulmedžid-hanu koji je omogućio dugoочекivani prosperitet i spokoj kao rezultat ovdje sprovedene politike. Kamil-paša, kontrolor za Rumeliju i Huršid-pašalar, bosanski valija su posredstvom zvorničkog metropolita i episkopa, u skladu sa sultanovim naredbama, pružili potpunu slobodu u obavljanju vjerskih obreda na osnovu našeg vjerovanja i običaja. Svakodnevno molimo Boga da našem padišahu podari dug život. Molimo našeg sultana da nam omogući ove slobode i u narednom periodu.

16. april 1853.

Zvornički episkop Agasenfels,

Potpisi i pečati 42 stanovnika kasaba Zvornik, Brčko, Kalesija, Modriča i Bijeljina.¹³

4. PROŠIRENJE JEVREJSKE SINAGOGE KAO PRIMJER OMOGUĆAVANJA BOLJIH UVJETA ZA IZVRŠAVANJE VJERSKIH OBREDA PRIPADNIKA SVIH RELIGIJA I VJERSKIH PRAVACA

U ovom dokumentu iz 10. maja 1853. godine nalazi se dozvola za proširenje jevreeske sinagoge u Sarajevu:

Kao što je dozvoljena izgradnja crkvi za bolje uslove katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini, izdaje se dozvola za proširenje i ponovnu izgradnju jevreeske sinagoge kako bi se

¹³ BOA. İ. Hâriciye 99/4860_2

omogućilo zadovoljstvo pripadnika svih religija i vjerskih pravaca. 1. šaban 1269/10. 5. 1853.¹⁴

5. PISMO ZAHVALE NEKIH RUKOVODILACA SAMOSTANA U BOSNI ZBOG PRUŽENIH VJERSKIH SLOBODA

Četvrti dokument iz 20. maja 1853. godine također pripada Bosni i Hercegovini. Poglavar bosanskih katolika u sljedećem pismu iskazuje zahvalnost sultanu Abdulmedžid-hanu na izgradnji devet novih crkava i dozvoli za slobodno praktikovanje religije:

Uzvišeni padišahu! Zaslužili ste poštovanje i ljubav naroda zahvaljujući spokoju i blagostanju koje je došlo Vašom vladavini, Vašom posvećenošću kažnjavanju krivaca, te zaštiti svih religija i vjerskih pravaca. Kao rukovodilac tri crkve koje se nalaze u Bosni, te duhovni vođa bosanskih katolika smatram da će bolja organizacija djela koje su ostavili vaši preci omogućiti još veću odanost naroda Vašem saltanatu i spokoj. Vaše veličanstvo je ukrasilo ovu zemlju džamijama i crkvama kako bi naš narod praktikovao svoju vjeru. Svi, bez obzira na vjeroispovijest, mole za Vas.

Svi bosanski katolici su sa suzama u očima molili za Vas kada je uručen Vaš ferman u kojem dozvoljavate izgradnju devet crkava. Međutim, ukinut je jedan dio povlastica koje je sultan Mehmed Fatih-han, da mu Džennet bude vječno prebivalište, dao katoličkim crkvama i samostanima u Bosni. Beskrajno smo Vam zahvalni na ponovo omogućenim povlasticama.¹⁵

6. PADIŠAHOV POKLON ZA IZGRADNJU KATOLIČKE ŠKOLE U SARAJEVU

U odluci sultana iz 3. maja 1864. godine navodi se da je zbog nedostatka škole za katoličku djecu u Sarajevu na osnovu pri-

¹⁴ BOA. İ. Hâriciye 98/4784

¹⁵ BOA. I. Vanjski poslovi, 99/4860_1

jedloga Ahmeda Dževdet-paše, bosanskog kontrolora, padišah poslao poklon od 12.000 kuruša, te da padišah smatra prikladnijim da katolici tim novcem kupe zemljište na lokaciji koju žele, iako je država imala u planu da pronađe zemljište za izgradnju škole. 26. zulkade 1280/3. 5. 1864.¹⁶

7. PRUŽANJE TRAŽENE POMOĆI ZA CRKVU U IZGRADNJI U SLIVENSKOM SANDŽAKU (BUGARSKA)

Narod nije imao dovoljno mogućnosti da dovrši gradnju pravoslavne crkve sa čijom se gradnjom započelo u mjestu Bergos u Slivenskom sandžaku. Sultan Abdulaziz 10. maja 1869. godine izdaje naredbu za pružanje materijalne pomoći potrebne za dovršavanje izgradnje crkve. 28. muharrem 1286/10. 5. 1869.¹⁷

8. POMOĆ SULTANA ZA IZGRADNJU ČESME PORED CRKVU IZGRAĐENU U BLIZINI KRŠĆANSKE ŠKOLE U MOSTARU

U dokumentu sačinjenom na dan 5. aprila 1871. navodi se da je potrebno izgraditi cisternu i česmu za potrebe učenika, naroda koji dolazi u crkvu, kao i okolnih kuća, s obzirom na to da se pored novoizgrađene crkve smještene kraj stare kršćanske škole u Mostaru ne nalazi česma, te da je rijeka daleko. Međutim, dalje se navodi da je narod siromašan, te da će pomoći iz državne blagajne utjecati na vezanost naroda za državu. Na ovo sultan osigurava pomoći od 5.000 kuruša, a hercegovački metropolit i narod izražavaju svoju zahvalu sultanu Abdulazizu. 14. muharrem 1288/5. 4. 1871.¹⁸

¹⁶ BOA. I. Vanjski poslovi, 207/11933.

¹⁷ BOA. I. Vanjski poslovi 237/14039_4

¹⁸ BOA. Sura-yi Devlet (SD.), 1901/3; -Irade Sura-yi Devlet (I. SD), 21/915; Irade Dahiliye (I.DH), 648/45039.

9. ZA ZAVRŠETAK GRADNJE CRKVE U GRADU PLJEVLJA PRUŽENA JE POMOĆ IZ CARSKE RIZNICE

To što je osmanski sultan lično poslao pomoć za izgradnju katoličke crkve još je jedan pokazatelj brige o nemuslimanskom stanovništvu. Naredba sultana Abdulaziza iz 1. februara 1872. godine ukratko glasi na sljedeći način:

Hrišćanski narod iz Pljevalja zahvaljuje se sultanu Abdulazizu na pomoći za dovršavanje gradnje crkve čiju je gradnju započeo hršćanski narod.¹⁹

10. PRAVOSLAVNO STANOVNIŠTVO U BOSNI I HERCEGOVINI ŽALILO SE NA PRITISAK KOJI SU AUSTROUGARSKE INSTITUCIJE VRŠILE NA NJIHOVE CRKVE I ŠKOLE

Dva posljednja dokumenta koja ćemo ovdje izložiti zanimljiva su zato što pokazuju stanje u Bosni i Hercegovini nakon austrougarske okupacije 1878. godine i mogu poslužiti za usporedbu ovog perioda s periodom vladavine Osmanlija.

Jedna delegacija ispred pravoslavnog stanovništva u Bosni i Hercegovini zaputila se u Beč kako bi se požalila austrougarskom caru na probleme koje im stvaraju Austrougari. U jednom obavještajnom izvještaju upućenom sultanu Abdulhamidu II stoji da su se žalili na austrougarske službenike zbog toga što se pod različitim izgovorima miješaju u rad pravoslavnih škola i crkava, te da žele da im se vrati prava koja su imali u vrijeme vladavine Osmanlija. Međutim, austrijski car nije primio delegaciju bosanskih pravoslavaca, te su se vratiti ostavivši dokaz o žalbi austrijskoj vlasti. 4. šaban 1314/8. 1. 1897.²⁰

¹⁹ BOA. I. Vanjski poslovi 253/15049_7

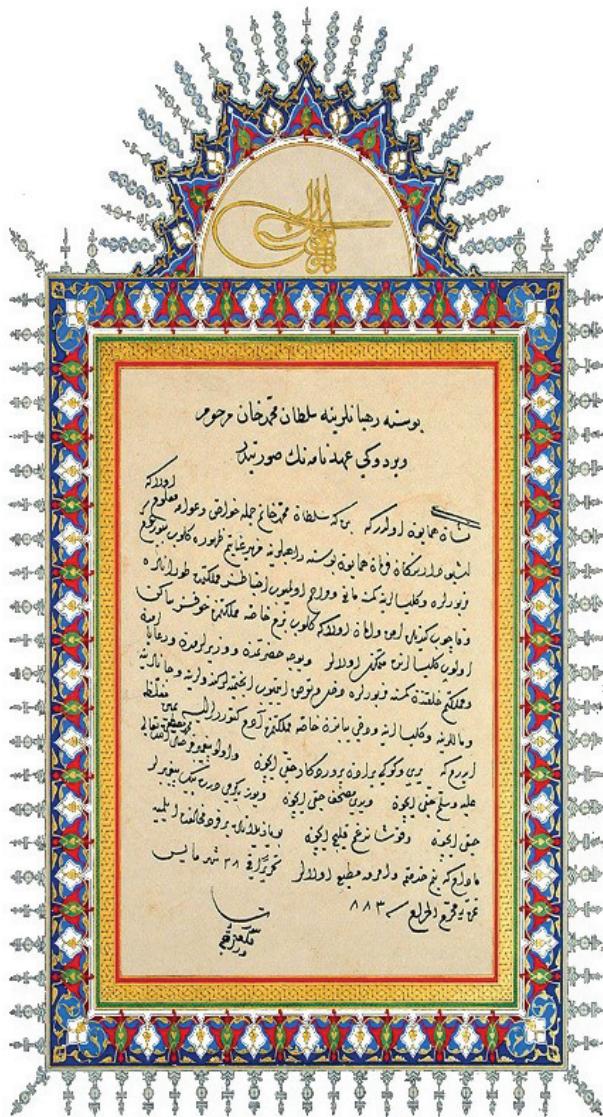
²⁰ BOA. Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS), 364/34.

11. NEPRAVDA KOJU SU AUSTROUGARI UČNILI NARODU BOSNE I HERCEGOVINE

Austrougarska okupacija nije izazvala velike probleme samo pravoslavnom stanovništvu već i bosanskim muslimanima. U vezi s tim želim vam predočiti i posljednji dokument, izvještaj iz 10. 5. 1901. godine. U ovom izvještaju garantira se da je Bosanski ejalet vezan za Osmansku državu i da posjeduje snage usmjerene protiv Austro-Ugarske, međutim kada su Austrijanci vidjeli da ih ne mogu pridobiti, počeli su podsticati muslimane na iseljavanje i samim tim ih pokušali uništiti. Zbog toga su osmislili različite prevare i političke igre, podli novinari pravili su lažne vijesti, te su ubacili sjeme razdora među stanovništvo štiteći jedan dio naroda, a napadajući drugi. Prljali su čast muslimanskih porodica, oduzimali islamske vakufe, pljenili imanja i njive. Navodi se i to da su primoravali muslimansku djecu da idu u katoličke škole i tamo slušaju časove o kršćanstvu. Sve ove nepravde i korake koje treba poduzeti da bi se to zaustavilo u svom izvještaju podnio je Dubrovački konzulat Osmanske države velikom veziru. 21. muharrem 1319/10. 5. 1901.²¹

Postoji mnogo toga što se može reći o ovoj ahdnama i njenom obnavljanju u godinama koje su slijedile. Iako na ovom skupu govorimo o ovoj ahdnama, treba znati da postoje stotine dokumenata koji potvrđuju kontinuitet vjerskih sloboda koje Osmanlije omogućavaju kršćanima i jevrejima na Balkanu tokom 561 godine vladavine, u periodu od 1352. do 1913. godine. Dakle, činjenica je da se slobode koje je Osmansko carstvo pružalo nemuslimanskom stanovništvu mogu dokazati stotinama različitih dokumenata, a ne samo jednom ahdnamom.

²¹ BOA. Eyalet-i Mumtaze Bosna (A. MTZ. BN), 1/13.

Prepisani primjerak ahdname čuva se u defterima
Državnog osmanskog arhiva u Istanbulu

Mevludin Rahmanović

IZGRADNJA SUŽIVOTA U POSTRATNOJ BOSNI I HERCEGOVINI – ISKUSTVA U RADU CENTRA ZA IZGRADNJU MIRA IZ SANSKOG MOSTA

Centar za izgradnju mira (CIM) osnovan je 2004. godine kao posljedica ratnog i poslijeratnog iskustva Vahidina Omanovića i Mevludina Rahmanovića. Na pitanje koje nam je često upućeno “kako smo postali mirovnjaci?” odgovaramo da se nismo probudili jednog divnog dana i odlučili postati mirovnjaci. U našem slučaju ta se ideja transformisala iz mržnje i nepovjerenja u ljubav, istrajnost na istini, u zajedničku izgradnju društva koje je tokom ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini uništeno, po našem mišljenju, na svim njegovim nivoima.

Sama ta transformacija bila je inspirisana našom vjerom, vjerom da kao muslimani moramo imati snage da se suočimo sa svim našim ljudskim, insanskim potrebama da se osvetimo za ono što nam je učinjeno u toku rata, ali u isto vrijeme da zadovoljimo princip islama koji strogo zabranjuje činjenje nasilja i nereda na zemlji. Sam život poslanika Muhammeda, s.a.v.s., bio nam je inspiracija za prevazilaženje teških trenutaka, sjećajući se njegovog postupka u Taifu, njegovog odnosa s prvim komšijom koji mu je svakodnevno nanosio zlo... njegovo potpuno oprštanje svima onima koji su bili protiv njega, veličina kojoj težimo i uzor kojeg slijedimo. Prihvatanje tih principa ima dva nivoa, jedan je onaj teorijski – opće znanje i informacija o njemu, a drugi, onaj teži je suštinski – upotpunjuje onaj prvi

i daje mu pravu vrijednost. Ta spoznaja nije konstanta, ona je promjenjiva, ima uspone i padove i predstavlja svakodnevni džihad. Džihad s nefsom i prohtjevima, naspram uzornih vrijednosti našeg Miljenika. U našem radu nerijetko smo se prisjećali i ove ahdname, koja je svima davala za pravo da prakticiraju svoju vjeru i slobodno iskazuju svoja shvatanja i uvjerenja o Bogu i o životu, pogotovo u razgovoru s muslimanima.

Iskreno govoreći, u početku ni sami nismo bili sigurni u kojem smjeru CIM treba ići i šta želimo da bude misija CIM-a, ali smo duboko bili uvjereni da nešto moramo uraditi, te da ono što se dešava u našoj nam domovini nije duh Bosne i Hercegovine i nije poimanje vjere onako kako nam naše svete knjige govore. To naše uvjerenje proizlazilo je iz našeg znanja o drugim postratnim društвima kao i o našem vjerskom poimanju svijeta, svijest i misao da moramo dati svoj doprinos društvu kako bismo ostavili ovaj svijet i društvo u barem malo pozitivnijem stanju. Odgovornost prema našim budućim potomcima kao i prema Bogu, jer je Bog ostavio ljudima ovaj svijet u emanet, povjerenje.

Iako ovo zvuči prepotentno, nestvarno, nemoguće, a ponekad i kao Sizifov posao, mi smo odlučili da ipak moramo dati svoj doprinos društvu. Zadali smo sebi cilj izgradnje ljepšeg, boljeg, pravednijeg i mirnijeg društva za sve nas.

To nas je dodatno nagnalo da istražujemo izvore u našim religijama kako bismo imali što bolje uporište za rad, kako sebi, tako i drugima, te smo tragajući za oprostom i pomirenjem u vjerskim tradicijama došli do raznih inspirirajućih događaja kroz historiju islama i kršćanstva na kojima temeljimo svoja vjerska uvjerenja za izgradnju mira, a s tim podstičemo i same učesnike da se bolje upoznaju s vlastitom vjerom te da dodatno istražuju. Neki od primjera su:

- u hrišćanstvu/krsćanstvu:
 - Princip "Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe";

- Priča o dobrom Samarićaninu;
- Blaženi su mirotvorci;
- Isus sprečava kamenovanje prostitutke;
- Deset Božijih zapovijedi;
- Princip desnog i lijevog obraza;

• u islamu:

- Medinska povelja;
- Taif;
- Zarobljenici;
- Komšija jevrej;
- Oslobođenje Mekke.

Također, CIM u svom radu koristi i savremene pristupe edukaciji kroz radionice i interaktivan rad, kao i najnovija istraživanja na polju izgradnje mira i prevenciji nasilja i genocida. Abu Nimer, Paula Green, Raphael Lemkin, John Paul Lederach, Olga Boccharova, Jim Waller, samo su neka od vodećih svjetskih imena u teoriji izgradnje mira čiju literaturu CIM koristi u svom radu.

Bilo je momenata u našim počecima kada je CIM u našem društву bio negativno etiketiran na razne načine. Od toga da smo Evandeoska crkva, Jehovini svjedoci, CIA-ini agenti, ve-habije i slično, te smo čak imali slučajeva da su nastavnici u susretu s roditeljima savjetovali da ne šalju svoju djecu kod nas, jer smo “opasni”.

Često, kada bismo kroz aktivnosti CIM-a pokušali pričati o pomirenju, bili smo prozivani izdajnicima, optuživani da smo zaboravili žrtve i sl. Shvatali smo da je, uz ostalo, problem u Bosni i Hercegovini taj što su stariji izgubili povjerenje jedni prema drugima, što i nije iznenadujuće imajući na umu da su u proteklom ratu upravo bliski prijatelji i komšije, a nerijetko i sami članovi porodica, činili zločine i ubistva.

Zločini su činjeni u ime vjere, Boga, nacije, inspirisani govorima političara, a nerijetko i vjerskih lidera, koji su čak nekada pozivali na osvetu.

Danas, kada se u Bosni i Hercegovini govori o izgradnji mira i suživotu uglavnom se započinje s tim da nije bitno ko smo i šta smo, kojoj naciji, religiji, etnicitetu ili bilo čemu drugom pripadamo. Mi upravo nastupamo obratno. Imajući na umu da su upravo vjere uzimane za opravdavanje nasilja i zločina, da se u ime svetinja činila nepravda drugima, ma ko ti drugi bili. Nama je vrlo bitno da s našim učesnicima na seminarima, radionicama, okruglim stolovima, mirovnim edukacijama bilo koje vrste ustvrdimo i damo važnost i vjerskom i nacionalnom identitetu. Smatramo da je jako bitno za svaku individuu da čvrsto stoji na zemlji, da zna i ima svijest o tome ko je i šta je i šta nam je u životima sveto. Da svaka osoba bude bliska sa svojim identitetom i identitetima ljudi s kojima živi i susreće se. Kada to ustvrdimo, onda zajedno pokušavamo proniknuti u vrijednosti naših vrijednosti. Šta to predstavlja i kralji jednog vjernika ili vjernicu, jednog Bošnjaka i Bošnjakinju, jednog Srbinu i Srpskinju, jednog Hrvata i Hrvaticu, jednog Bosanca i Bosanku, Roma i Romkinju...

Iz sveukupnog CIM-ovog rada, susretanja s brojnim problemima, raznim profilima ljudi, vjernika, nacionalista, mirovnjaka i ateista pokušavamo pronaći pravi način za prevazilaženje naizgled nepremostivih prepreka i razlika među ljudima u Bosni i Hercegovini, izvući zaključke, naučiti nešto. Slušajući potrebe zajednice i društva u Bosni i Hercegovini proizašlo je nekoliko aktivnosti koje obilježavaju naš rad.

Mirovni kamp

Sedmodnevni seminar za državljanke Bosne i Hercegovine od 18 do 30 godina starosti. Na mirovnom kampu učimo o identi-

tetu, predrasudama, stereotipima, strahovima, potrebama kao i vještinama vođenja radionica.

Svako jutro Mirovnog kampa počinjemo molitvom iz druge religijske tradicije, gdje svaki učesnik uči onoliko koliko želi, kako o sebi, tako i o drugom i na taj način širi svoje vidike, te upoznaje one "druge" i ima priliku vidjeti ono o čemu najčešće samo čuje od onih koji nikada nisu prisustvovali ili čuli nešto drugo i drugačije osim onog što smatraju svojim. Taj dio kampa dodatno je zbližavao učesnike. Jutarnja molitva predstavlja prvo zajedničko okupljanje svih učesnika. Na zajedničkoj molitvi, svaki dan, učesnici se upoznaju s jednom od religija, upoznajući osnovne običaje, vjerovanja, predanja i naravno, molitvu. Koncept ove vrste sesije sastoji se u tome da učesnici na dobrovoljnoj bazi, svaki dan pripreme neku vrstu radionice o određenoj religiji. Ovaj dio dana veoma je značajan zato što na ovaj način učesnici razbijaju strah od nepoznatog tako što se s tim nečim, zapravo, bolje upoznaju. Kroz ovakvu vrstu sesije, učesnici se intelektualno nadograđuju i bogate. Neki od komentara učesnika mirovnih kampova:

U životu nikada ne treba tražiti i beskonačno tragati za smislom života, već se hrabro postaviti i naći smisao za život, a to je mir.

Kao mladi aktivisti i aktivistkinje, postali smo Bosna i Hercegovina sa svim svojim vrlinama i manama. Postali smo svaki grad i barem na panel diskusijama osvijestili važnost peacebuildinga u Bosni i Hercegovini, te da mladi ljudi treba da aktivno učestvuju u svim segmentima javnog života svoje lokalne zajednice. Za mene, kao individuu, boravak u mirovnom kampu te učešće na panel diskusijama dalo je moral i jačinu da se u svojoj akademskoj zajednici s puta sigurnosnih studija odlučim za mirovne studije i napravim barem neki pomak u izgradnji mira u Bosni i Hercegovini. Poruka za sve ljude glasila bi da samo zajedno možemo napredovati prema budućnosti, iz pozicije sadašnjosti, učeći na našoj prošlosti.

Amina Beriša, Sarajevo

Nakon završetka srednje škole upisao sam fakultet u Istočnom Sarajevu i počeo da volontiram u Crvenom krstu. Bio sam jako aktivan u Crvenom krstu i to mi je omogućavalo da dosta putujem i stičem neke kontakte koji su me uveli u nevladin sektor. Tako sam i došao do Centra za izgradnju mira iz Sanskog Mosta. Prije toga sam se priključio i projektu PRO Budućnost, na početku samo zbog putovanja i seminara. Iako smo imali dosta seminara i treninga koji su se bavili temom pomirenja, nikad to nije pretjerano uticalo na mene. Sve do momenta kad mi je drug Strahinja predložio mirovni kamp u Sanskom Mostu. Rekao je da je to sigurno dobra stvar i da bismo trebali ići. I, naravno, prihvatio sam.

Taj kamp je definitivno bio prekretnica u mom načinu razmišljanja. Imali smo odlične sesije na kampu iako ni to nije bilo ključno i nije me natjeralo na razmišljanje kao jedan detalj na pauzi. Desilo se to da sam pričao s jednim od trenera na kampu, Vahidinom, i on u jednom momentu pominje Pravoslavnu crkvu u Sarajevu i kaže "naša crkva". I meni to zazvoni u glavi, kako to da on musliman doživljava Pravoslavnu crkvu kao njegovu. Jednostavno se nije uklapalo u obrasce po kojima sam odrastao i koje su mi mediji i društvo stalno plasirali. Tu noć skoro da nisam spavao i razmišljao sam samo o tom njegovom "naša crkva".

To je imalo jako veliki uticaj na mene i nakon tog kampa počeo sam drugačije da gledam na neke stvari. Čak sam sa svojom ekipom prve pomoći predstavljaо reprezentaciju Bosne i Hercegovine na evropskom takmičenju. Sa ponosom sam nosio zastavu svoje države koje sam se toliko odričao prije toga. Imao sam i priliku da učestvujem u izgradnji džamije i sa velikim zadovoljstvom sam to radio.

Priklučio sam se timu Centra za izgradnju mira iz Sanskog Mosta i odlučio da se bavim izgradnjom mira. Ma šta radio u životu, uvijek ću pored toga na neki način moći da doprinesem bar malo pomirenju naroda na ovom prostoru koje je toliko potrebno. Danas imam prijatelje svih vjera i nacija koje žive u Bosni i Hercegovini i izvan nje. I danas se više ne odričem svoje države, nego je prihvatom kao dio sebe i tako će da ostane u budućnosti.

Stefan Terzić, Istočno Sarajevo

Svoje mjesto našla sam u jednoj nevladinoj organizaciji za mlade, gdje sam od prvog dana znala da takvo društvo želim za sebe. Ljude otvorene za sve, oni koji rade na pomirenju, a ne na produblivanju jaza među nama, oni koji gledaju u budućnost, a ne nastavljaju živjeti u prošlosti. Preko te organizacije došla sam i na Mirovni kamp Centra za izgradnju mira. U to vrijeme smatrala sam se dovoljno izgrađenom ličnosti, nekim ko je bez predrasuda. Došla sam na kamp jer sam htjela promijeniti sredinu makar na sedam dana, a zapravo u tih sedam dana ja sam bila ta koja se mnogo promijenila. Kroz radionice sam uvidjela kako se zapravo na zdrav način treba nositi sa svojim traumama, strahovima i predrasudama koje svi nosimo, naročito mi koji smo iskusili rat. Prvi put sam se tada stavila u "cipele onog drugog" i stvari pogledala iz drugačije perspektive. Iako sam već imala prijatelja različitih nacionalnosti, ipak sam shvatila da je u meni bilo stvari koje su me kočile da u potpunosti budem ono što jesam i da druge prihvatom baš onakvima kakvi oni jesu. Gledajući nekoga kao pojedinca, a ne kao predstavnika čitavog jedanog naroda shvatila sam koliko sam u prošlosti imala zabluda, vezano za sve strane zahvaćene ratom u devedesetima.

Pričati otvoreno o tome ko smo i šta smo, kao i o našim iskustvima kakva god ona bila postao je način iscjeljenja i napretka. Bilo je pravo olakšanje i prosvjetljenje biti u prostoriji s dvadeset drugih osoba i jednostavno upoznavati ih, slušati i pokušati razumjeti. Na kraju je postalo bitno samo to kakvi smo mi, ustvari, kao ljudi, bez obzira na bilo kakvu pripadnost. Jesmo li dobri ili loši, jedino je bitno mjerilo. A sve naše različitosti za mene su postale naše bogatstvo, nešto čime bi se svi zajedno trebali ponositi.

Elvira Adžikić, Brčko

Moja ratna priča ne razlikuje se od priča većine mojih vršnjaka, ali, opet se razlikuje. Na neki meni čudan način. Živiš u mjestu gdje ti mamu zovu Turkinjom, Balijkom i drugim imenima, a tebi nije jasno zašto. Mala si da ti bilo ko išta objašnjava, a i nemaju vremena. Rat se nedavno završio. Odveli su maminog tatu. Mog djeda. A, ja nemam nikakva prava, jer sam, ta zaboga, "bosanskohercegovačko dijete s greškom." Ma šta to značilo. Samo znam da su to moji dru-

gari voljeli, na način da me guraju u kanal pored puta, psuju, udaraju me i slično. Sjećam se da smo mama i ja vidjeli djeda. Ali, nismo znale da je to njegov posljednji dan života i da se nikada više neće vratiti. Da neće donijeti smoki i štark bananice. Ali, vratio se trinaest godina poslije, u sivoj vreći, sa istim plavim pantalonama koje mu je mama spakovala, sa dvije prostrelne rane, jedna u grudima, druga u predjelu kičme. Našli su ga u Kamenici, kod Zvornika, u sekundarnoj grobnici. Tetka i ja smo isle da ga identifikujemo... Poslije toliko godina, još imam prazninu u sebi... I, moja mama. Znam da je tako. Nikada ne mogu reći da sam jedno ili drugo. Sramota me je stvari koje su i jedni i drugi i treći radili tokom rata. Samo znam da ono zbog čega danas sjedim ovdje jeste to da se više nikome nikada ne desi da izgubi svog djeda, oca, brata... Da mu neko od njegovih najbližih ili on sam ili sama ne završe u logoru. I, dok god imam snage, ovo će biti sastavni dio mene. Ako ću svojom pričom uticati na stavove i mišljenja drugi ljudi koji su puni mržnje, predrasuda, stereotipa, pričaću je svakodnevno.

Ja sam Tamara. Vjerujem u MIR. U poštovanje. Poštujem. Volim. Cijenim. Želim MIR. Borim se za mir. Živim MIR.

Tamara Cvetković, Milići

Ovaj kamp predstavlja iskru koja je zasigurno zapalila vatru. Vatru, u kojoj polako gori sva mržnja, prezir, fašizam i sve ono što se bosanskohercegovačkim vazduhom provlači već godinama. Mi ne možemo jedni bez drugih, samo smo skupa jedna cjelina.

Strahinja Savić, Istočno Sarajevo

Sedmica mira

Da bismo podigli svijest o potrebi izgradnje mira, a vežući se za 21. septembar, koji je priznat kao Međunarodni dan mira, u Sanskom Mostu od 16. do 21. septembra organizujemo niz aktivnosti. Predavanja o temi izgradnje mira, međureligijskog dijaloga, organizujemo kulturne manifestacije poput smotre horova, te proglašavamo donatore i volontere godine, kao i mi-

rovne ambasadore/ice Centra za izgradnju mira, gdje odajemo priznanje pojedincima iz cijele Bosne i Hercegovine koji su doprinijeli izgradnji boljeg, ljestvog i pravednijeg društva.

Mjesec prevencije genocida

April je prepoznat kao mjesec prevencije genocida i tokom mjeseca aprila trudimo se dovesti eminentne stručnjake iz tog polja kako bismo podigli svijest o potrebi njegove prevencije. Iz našeg rada shvatili smo da kada se u Bosni i Hercegovini spomene genocid, nekako po automatizmu priča se o Srebrenici, što je i razumljivo s obzirom na našu historiju. Cilj naših aktivnosti jeste da se pojmom "genocid" osvijesti i u pravnom smislu kod građana/ki u Bosni i Hercegovini, te da naučimo o historiji drugih genocida, kako ih prepoznati i kako ih prevenirati.

Dani međureligijskog dijaloga

Od 2016. godine, od 16. do 21. decembra počeli smo s ovim aktivnostima jer se ukazala potreba da imamo manifestaciju vezanu za međureligijski dijalog generalno. Tu slavimo različitosti naših religija kao i naše sličnosti. Organizujemo predavanja s lokalnim međureligijskim vijećem o temi izgradnje mira i drugim društvenim temama koje doprinose kvalitetu života u našem gradu.

Iftar zajedništva

Već nekoliko godina organizujemo iftar za sve građane i građanke, muslimane, postače, nepostače, pravoslavce, katolike, ateiste... sve one koji su voljni da s muslimanima provedu jednu večer u toku ramazana. Iftar zajedništva još je zanimljiviji time što pojedinci i institucije svojim prilozima i angažmanom organizuju iftar koji se odvija u parku u centru grada.

Harmonija

Međunarodni međureligijski hor Harmonija osnovan je kako bismo kroz duhovne i svjetovne pjesme približili vjerske, kulturne i tradicionalne običaje naroda u Bosni i Hercegovini. Iako je prije ratnih dejstava u Bosni i Hercegovini ovo bilo nešto što se podrazumijevalo, nakon rata došla je generacija koja nije imala iskustva zajedničkih pjevanja ili obilježavanja kako vjerskih tako i društvenih manifestacija. S Harmonijom organizujemo ramazanske, bajramske, božićne i uskršnje koncerte za sve građane Sanskog Mosta i Bosne i Hercegovine.

Teatar

CIM-ova teatarska grupa koja nosi ime "Život" mlada je i pionirska aktivnost koja okuplja dvadesetak dječaka i djevojčica predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta te nekoliko malo starijih članova. Ideja je da se kroz teatarski izražaj govori o miru, toleranciji, predrasudama i generalno o problemima društva u kojem živimo, te na kreativan način ukaže na ljepotu različitosti. Prva predstava *Sijelo mudraca* Nedžada Ibrišimovića bila je i najbolja promocija samog teatra te smjernica za budući rad.

Bašča mogućnosti

Bašča mogućnosti jest projekt/aktivnost kojom želimo pokazati, ili barem pokušati pokazati, da je obrađivanje zemlje nešto bez čega bosanskohercegovačko društvo ne može opstajati, što mu gradi perspektivu i budućnost. Također, želimo novim i inovativnim načinima uzgoja povrća ponuditi alternativu dosadašnjem načinu uzgoja (permakultura). Cilj je da postanemo mjesto gdje će građani/ke Sanskog Mosta i regionala dolaziti u budućnosti na edukaciju o permakulturi i novim načinima uzgoja

biljaka i životinja. Radom naše farme želimo isto tako pokušati osigurati nekoliko radnih mjesta kao i sredstva za naše aktivnosti. Na Bašču mogućnosti dolaze posjetitelji iz cijelog svijeta koji žele dati svoj doprinos izgradnji mira, kako s ljudima, tako i s prirodom i nerijetko imamo slučaj da ostanu i po nekoliko mjeseci doprinoseći razvijanju svih njenih kapaciteta. Na našoj farmi imamo skromno stado ovaca, jato gusaka, koka, nekoliko koza, psa, macu i našeg miljenika magarca, i oni se uvijek obrađuju našim posjetiocima.

Bašča mogućnosti tokom posljednje dvije godine mjesto je gdje održavamo mirovne kampove, ali i određene manifestacije i događaje u toku Sedmice mira, kao i odlično mjesto za naše osnovnoškolce kada uče o prirodi koja nas okružuje.

Međureligijsko vijeće

U aprilu 2015. godine, nakon niza aktivnosti međureligijskog karaktera na inicijativu aktera međureligijskih aktivnosti, prvenstveno glavnog imama Huseina ef. Kovačevića, fra Ivice Matića, te protovjereja Alena Marića osnovano je neformalno Međureligijsko vijeće u Sanskom Mostu.

Ovo su neke od godišnjih redovnih aktivnosti koje Centar za izgradnju mira implementira u svom radu a treba napomenuti da ove aktivnosti nisu naši projekti, što znači da ih implementiramo bez obzira na to da li za njih dobili grantove ili ih ne dobili. Naravno, uvijek apliciramo, i u zavisnosti od sredstava, naše su aktivnosti veće i bogatije ili pak manje i skromnije. Sve ovo, kao i druge aktivnosti odradujemo kroz radionice u školama, na okruglim stolovima, kroz predstave i slično. Snažnijem prihvatanju i boljem razumijevanju našeg rada u zajednici su svakako doprinijele mirovne nagrade koje smo dobili.

- 2011. Bremenska nagrada The Unknown Peace Worker,
Die Schwelle Foundation, Njemačka

- 2014. Tomorow's Peacebuilders, Peace Direct, London
- 2015. Susan Herman nagrada za rad na prevenciji genocida, Keene State College USA

Mirovne nagrade doprinijele su da budemo vidljiviji u društvu, one su na neki način potvrda nama da je ovo što radimo dobro, ali su istovremeno podsjetnici koliko smo rada i truda uložili da bi se to postiglo, te podsjetnici na sve prepreke na koje smo nailazili u svome radu.

Radeći i susrećući se s ljudima iz cijele Bosne i Hercegovine, veoma nam je stalo do povratne informacije, do mišljenja o našem radu. To nama u CIM-u potvrđuje ili ruši naše teze, a vrlo često su nam vjetar u leđa i potvrda ovoga što radimo kao nečeg korisnog, vrijednog sveg našeg truda, rada i zalaganja.

Vjerujemo da je radom i zalaganjem moguće promijeniti i bosanskohercegovačko društvo na bolje te popraviti poljuljane ili uništene međuljudske odnose. To ne može biti postignuto preko noći, zahtjeva puno rada, truda, odričanja te prihvatanje drugih i drugačijih i ma koliko nam se to možda i ne svidišlo, dragi Bog je stvorio ovaj svijet za sve nas i nas je stvorio različitima i na nama je da pronađemo najbolji i najlepši način kako da zajedno živimo na njemu.

Na kraju, želimo istaći da se nadamo da smo kao ljudi i kao vjernici na pravom putu ka Božijem zadovoljstvu, ali svakako nisu zanemarive povratne informacija naših učesnika, a pogotovo njihovih roditelja. Jedna od nama najdražih poruka jednog roditelja iz Sanskog Mosta kaže:

Ja, kao mati, imam samo da vam se zahvalim i imam samo riječi hvale za vas i za ovo što radite. Ja imam njih dvojicu, i ponosna sam što su obojica volonteri CIM-a. Što imaju mogućnost da se druže, uče i putuju. Što pokušavaju zajedno s vama da izgrade bolju Bosnu i Hercegovinu. Hvala vam puno.

Nasiha Rekanović, Sanski Most

Mevludin Rahmanović (desno) i aktivisti Centra za izgradnju mira iz Sanskog Mosta

Dževada Šuško

SLOBODA VJERE U BOSNI I HERCEGOVINI S POSEBNIM OSVRTOM NA ISLAMSKU ZAJEDNICU I MUSLIMANE

Ovaj rad bavi se temom sloboda vjere u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na Islamsku zajednicu i muslimane. U radu će se govoriti o slobodi vjere muslimana u Bosni i Hercegovini u okviru Ustava Bosne i Hercegovine i drugih zakonskih akata koji određuju slobodu vjere i položaj crkava i vjerskih zajednica. Stanje slobode vjere bit će prikazano pomoću izvještaja Međureligijskog vijeća Bosne i Hercegovine, Komisije o slobodi vjere Rijaseta Islamske zajednice i Evropskog izvještaja o islamofobiji nevladine organizacije SETA. Usto, ovaj će rad govoriti o značaju potpisivanja sporazuma države Bosne i Hercegovine s Islamskom zajednicom koji bi osiguravao, između ostalog, i slobodu vjere muslimana.

Od kasnih 1980-ih i 1990-ih godina 20. stoljeća Bosna i Hercegovina, kao i ostale republike socijalističke Jugoslavije, postepeno se razvila u manje-više stabilnu demokratiju čiji ustav uključuje međunarodne konvencije o ljudskim pravima i sličnim pitanjima. U okviru procesa demokratizacije političkih sistema i društava pokrenut je i proces pozicioniranja religije u javnom životu. U periodu socijalističkog uređenja religija, crkve i vjerske zajednice bile su pod državnom kontrolom, izložene pratnji i nadzoru jake tajne službe. Tako su marginalizirane i gotovo sa svim uklonjene iz javnog pa i iz privatnog života. S demokrati-

zacijom društva i jačim zagovaranjem poštovanja ljudskih prava valjalo je postepeno redefinirati sekularno uređenje i ulogu religije, crkava i vjerskih zajednica u postkomunističkom društvu. Komunističko naslijede, kad je riječ o religiji u javnom prostoru, prisutno je i dan-danas, što se prvenstveno očitava kroz diskriminaciju muslimana i islamske prakse. Osim toga, kompleksan politički sistem donesen Ustavom Bosne i Hercegovine u okviru Dejtonskog mirovnog ugovora otežava donošenje odluka općenito, uključujući i pitanja o ljudskim pravima i slobodi vjere.

Kad je riječ o broju pripadnika crkava i vjerskih zajednica, posljednji popis stanovništva iz 2013. godine dao je sljedeće rezultate: u Bosni i Hercegovini živi 3.531.159 stanovnika, od toga je Bošnjaka 50,11%, Srba 30,78%, a Hrvata 15,43%. S obzirom na to da je nacionalna identifikacija konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine (Bošnjaci, Srbi i Hrvati) gotovo podudarna s religijskom pripadnošću (Bošnjaci – muslimani, Srbi – pravoslavci, Hrvati – katolici), rezultati popisa o vjerskoj pripadnosti su sljedeći: muslimani čine 50,70%, pravoslavci 30,74%, a katolici 15,18%.¹

Pravni okvir

Osnovni dokument države, kao i u svim ostalim državama, jeste Ustav Bosne i Hercegovine, koji je napisan tokom pregovora u Daytonu i potpisana kao sastavni dio Dejtonskog mirovnog sporazuma 14. decembra 1995. godine. Njegova preambula govori o principima jednakosti, prava, tolerancije, demokratskog organiziranja vlasti, pravične procedure i pluralističkog društva.

¹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016): Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa. Prijavljen 28. januara 2018.

<http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>

Privrženost tim principima vrlo je značajna uzimajući u obzir činjenicu da se agresijom tokom 1990-ih godina pokušalo iskorijeniti stoljećima zastupljeno multireligijsko društvo Bosne i Hercegovine. Usto, preambula govori i o tome da se Bosna i Hercegovina nakon iskustva socijalizma i rata odlučno opredijelila za demokratski poredak. Preambula, također, ističe okrenutost Bosne i Hercegovine Povelji Ujedinjenih naroda i Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima te međunarodnoj konvenciji o građanskim, političkim i kulturnim pravima. Važno je istaći da ove konvencije stoje iznad domaćeg zakona. Član II Ustava izričito govori o ljudskim pravima i osnovnim slobodama:

“Bosna i Hercegovina i oba entiteta osigurat će najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. (...) Prava i slobode predviđeni Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.”²

Član 18 Univerzalne deklaracije Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima i član 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima potvrđuju taj stav na identičan način:

1. “Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere: ovo pravo uključuje slobodu da promijeni vjeru ili uvjerenje i slobodu, sam ili zajedno s drugima i javno ili privatno, da manifestira svoju vjeru ili uvjerenje obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti i rituala.

2. Sloboda manifestiranja svoje vjere ili svojih uvjerenja podlijegat će samo onim ograničenjima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretku, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

² The General Framework Agreement. Annex 4. Constitution of Bosnia and Herzegovina. Pristupljeno 29. januara 2018.
http://www.ohr.int/print/?content_id=372

Ovi dokumenti, koji imaju supremaciju nad domaćim zakonom, utvrđuju da je manifestacija religije u privatnom okruženju i na javnim mjestima zaštićena. Usto, Ustav Bosne i Hercegovine tvrdi da svi ljudi na teritoriji Bosne i Hercegovine imaju pravo na ljudska prava i osnovne slobode, naprimjer na slobodu misli, savjesti i vjere. Član II obavezuje državu Bosnu i Hercegovinu, sude, agencije i državne organe da primjenjuju i da se prilagode ljudskim pravima i osnovnim slobodama te da sarađuju i omoguće neograničen pristup svim zainteresiranim međunarodnim monitoring organizacijama koje se bave ljudskim pravima.³

Drugi državni zakon značajan za tumačenje vjerskih sloboda i odnosa države i vjerskih zajednica jeste Zakon o slobodi vjere i pravnog položaja crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini datiran 28. 1. 2004. (često pod skraćenim imenom – Zakon o slobodi vjere).⁴ Član 1 ovog zakona potvrđuje princip jednakosti svih crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini. Ipak, imajući u vidu da je država potpisala sporazume s Katoličkom i Pravoslavnom crkvom, a da se potpisivanje sporazuma s Islamskom zajednicom nakon završenog procesa pregovaranja još iščekuje, čini se da odnos prema vjerskim zajednicama nije istovjetan. Zakon o slobodi vjere važi za cijelu teritoriju Bosne i Hercegovine. Zato su vlasti entiteta, kantona, Distrikta Brčko

³ Ibidem.

⁴ *Službeni glasnik BiH*, no. 5/04. Postoje i instrukcije kako primijeniti ovaj zakon: "Uputstvo o provođenju Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica" (*Službeni glasnik BiH*, br. 83/06). Ovaj je zakon usvojen na osnovu inicijative Međureligijskog vijeća (MRV) Bosne i Hercegovine. MRV je važno za saradnju i odnose između vjerskih zajednica i države. Osnovano je 1997. sa predstavnicima Islamske zajednice, Srpske pravoslavne crkve, Katoličke crkve i Jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini. Rad MRV-a podijeljen je na pet radnih grupa: pravna pitanja, mediji, edukacija, žene i omladina. MRV izdaje i izvještaj o slobodi vjere u Bosni i Hercegovini. Pristupljeno 30. januara 2018.
<http://www.mrv.ba/eng>

i općina dužni "osigurati prava na slobodu uživanja i ispunjavanja vjere i zabranu svake diskriminacije zasnovane na vjeri ili drugom uvjerenju" (član 3). U članu 4 kaže se da ovo pravo obuhvata "slobodu javnog ispunjavanja ... sam ili u zajednici s drugima, javno ili privatno – da na bilo koji način očituje svoja vjerska osjećanja i uvjerenja obavljanjem obreda, izvršavanjem i pridržavanjem vjerskih propisa, držanjem do običaja i drugih vjerskih aktivnosti." Član 5 zabranjuje napade i uvrede vjerskih službenika, oštećenja vjerskih objekata ili druge imovine crkava i vjerskih zajednica, aktivnosti ili djela usmjerena na raspirivanje vjerske mržnje protiv bilo koje crkve ili vjerske zajednice ili njezinih članova, omalovažavanje ili izrugivanje bilo koje vjere. U svakodnevnom životu, kao što se vidi iz Izvještaja o slobodi vjere Islamske zajednice i Izvještaja o napadima na vjerske objekte, ovaj član nije u potpunosti primjenjen.⁵

Isto tako važan je član 14, koji kaže da su crkve i vjerske zajednice odvojene od države, da ne postoji državna crkva niti državna religija niti da vjerske zajednice mogu učestvovati u političkim institucijama. Time se potvrđuje sekularno uređenje Bosne i Hercegovine koje važi još od kraja 19. stoljeća, učvršćeno u vrijeme socijalizma, ali koje je kroz proces demokratizacije i uvođenja obaveze poštivanja ljudskih prava redefinirano. Član 15 upravo uvodi novu mogućnost redefiniranja odnosa između države i vjerskih zajednica: "Pitanja od zajedničkog interesa za Bosnu i Hercegovinu i neku ili više crkava i vjerskih zajednica mogu se uređivati i sporazumom koji zaključuje Predsjedništvo

⁵ Više o tome u posljednjem dijelu ovog poglavlja o registriranim prekršajima, odnosno stanju slobode vjere muslimana u svakodnevnom životu. Izvještaji o registriranim slučajevima kršenja prava na slobodu vjere muslimana u Bosni i Hercegovini za 2014. i 2015. godinu dostupni su na internetskoj stranici:
http://rijaset.islamskazajednica.ba/images/download/Izvjestaj_o_krse-nju_vjerskih_prava_2015.pdf.
Izvještaj Međureligijskog vijeća dostupan na: <http://www.mrv.ba/>

Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara, vlade entiteta i crkva, odnosno vjerska zajednica.” Tako ovaj član predviđa da crkve i vjerske zajednice mogu potpisati sporazum koji bi riješio specifična pitanja koja nisu obuhvaćena zakonom, a za dobrobit građana, tj. vjernika. Osim toga, uvodi se princip odvajanja državnih struktura i vjerskih zajednica, ali se potiče njihova saradnja. Prema Dejtonskom mirovnom sporazumu, Bosna i Hercegovina politički je ustrojena na državnom, entitetskom i kantonalm nivou. Ustavi oba entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske) također su relevantni kad je riječ o pitanju slobode vjere. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine iz 1994. jasno se oslanja na međunarodne konvencije o ljudskim pravima. Član 2 preuzet je iz Deklaracije Ujedinjenih naroda i nabraja, među ostalim, zabranu svake diskriminacije zasnovane na religiji i slobodi vjere uključujući privatno i javno ispovijedanje.⁶

Ustav Republike Srpske iz 1992. ne referira jasno na Deklaraciju Ujedinjenih naroda niti na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, nego općenito u preambuli nabraja vladavinu prava, pluralističko društvo, zaštitu ljudskih sloboda i prava, zabranu diskriminacije kao i zaštitu ljudskih prava i manjina po međunarodnim standardima.⁷ Činjenica da se Ustav izričito ne poziva na međunarodne konvencije ukazuje *de facto* na nevolju primjenjivanja ovih akata i slab stepen uvažavanja ljudskih prava i zaštitu manjina. Dok član 10 Ustava RS-a kaže da su građani ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, da su jednaki pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeru, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje,

⁶ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. Pristupljeno 30. januara 2018. http://www.parlamentfbih.gov.ba/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html

⁷ Ustav Republike Srpske. Pristupljeno 30. januara 2018. <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Ustav%20Republike%20Srpske.pdf>

društveni položaj ili drugo lično svojstvo, član 28 daje prednost Srpskoj pravoslavnoj crkvi nad ostalim vjerskim zajednicama iako su muslimansko i katoličko stanovništvo stoljećima prisutni na teritoriji Republike Srpske.⁸ Muslimani su u velikom dijelu današnje Republike Srpske prije agresije na Bosnu i Hercegovinu činili većinu, naprimjer u Prijedoru, Bratuncu, Zvorniku, Vlasenici, Višegradu, Rogatici, Foči itd. Međutim, uslijed etničkog čišćenja i genocida nad nesrpskim stanovništvom početkom 1990-ih godina došlo je do znatnih demografskih promjena.

Postoji još jedan značajan državni zakon – Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. – koji zabranjuje "...svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili давanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orientacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života."⁹

⁸ Naprimjer, u školama u RS-u u svakoj učionici na zidu je obješena slika Svetog Save, srpskog prosvjetitelja i arhiepiskopa Srpske pravoslavne crkve. Učenici svih vjera su kroz razne predmete izloženi učenju tradicije, ikonografije, muzike, književnosti, svetaca i praznika pravoslavne vjere. Naprimjer, na predmetu muzičke kulture učenici uče pjesme iz pravoslavne tradicije dok se muzička kultura drugih vjerskih zajednica ne podučava. Iako je bosanski jezik jedan od priznatih jezika u državnom ustavu, učenici nesrpske nacionalnosti izloženi su samovolji pojedinih škola – hoće li bosanski jezik biti priznat ili neće. Istovremeno, srpski jezik i cirilica nisu upitni.

⁹ Zakon o zabrani diskriminacije. Pristupljeno 30. januara 2018.
<http://www.untz.ba/uploads/file/centri/centar%20za%20podrsku%20studentima/akti/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20SISGlasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf>

Zajednička pitanja i interesi Katoličke crkve, Pravoslavne crkve i Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Godine 2006. Katolička crkva je, zastupana Vatikanom, potpisala Sporazum s državom Bosnom i Hercegovinom o reguliranju prava i obaveza katolika.¹⁰ S obzirom na to da je Vatikan suverena država, taj je sporazum međunarodnog karaktera.¹¹ Usto je prvi ugovor države sa crkvom, odnosno vjerskom zajednicom i zato je korišten kao model za buduće ugovore. Srpska pravoslavna crkva 2007. godine potpisala je gotovo identičan dokument. Srpska pravoslavna crkva nije međunarodni subjekt kao što je to Vatikan, ali je sjedište Crkve ipak izvan granica Bosne i Hercegovine. U medijima se potpisivanje ovih ugovora tumačilo kao uspostavljanje teokratije; zamjerano je to što je država dopustila da Vatikan intervenira u pitanjima koja se tiču isključivo unutarnjih poslova, to što se nedovoljno brine o pravnom i političkom dignitetu države i time postepeno predaje svoj suverenitet Vatikanu i drugim crkvama.¹² Dok debate u medijima o ovom pitanju pokazuju socijalističko naslijede i heterogeno razumijevanje položaja religije u javnoj sferi, nevladin sektor, aktivisti za ljudska prava i prakticirajući vjernici afirmiraju sekularno uređenje, ali s dodatkom da bi država trebalo da krene u proces saradnje s vjerskim zajednicama.

¹⁰ Temeljni ugovor između Svetе stolice i Bosne i Hercegovine. Pristupljeno 30. januara 2018.
<http://www.kuvn.org/upload/file/Temeljni%20ugovor.pdf>

¹¹ Fikret Karčić: "Ugovor države i vjerskih zajednica – porijeklo, priroda i funkcija", u: *IIN Preporod*, 15. april 2008, str. 8.

¹² "Ugovor s Vatikanom obrazac za saradnju s vjerskim zajednicama", *Dnevni Avaz*, 25. februar 2006, str. 2; Zija Dizdarević: "Ka državi teokratije. Podačnički ugovor BiH sa Svetom stolicom željno očekuju SPC i Rijaset IZ", u: *Oslobodenje*, 18. april 2006, str. 9; Zija Dizdarević: "Zvona nad državom", u: *Oslobodenje*, 21. august 2007, str. 7.

Proces potpisivanja sporazuma s Katoličkom i Pravoslavnom crkvom ipak je prošao brzo i bez zastajanja. Ubrzo je i Islamska zajednica uvidjela potrebu potpisivanja sporazuma, pogotovo što su se u kontinuitetu bilježili slučajevi kršenja slobode vjere muslimana. Od 2008. godine Islamska zajednica nalazi se u pregovorima s državom Bosnom i Hercegovinom o izradi sporazuma koji bi bio ugovor unutrašnjeg prava i time drugačijeg karaktera nego sporazumi s Katoličkom i Pravoslavnom crkvom. No, proces pregovaranja pokazao se mnogo kompleksnijim, a time i njegovo trajanje dužim. Zato se s pravom postavlja pitanje zakonskog principa jednakosti i zabrane diskriminacije. Jednak odnos prema svim vjerskim zajednicama podrazumijeva da se država obavezuje da potpiše sporazum i sa Islamskom zajednicom. Princip egalitarnosti podrazumijeva i razlike između uključenih stranaka. Ako su sve uključene stranke jednake, onda to uključuje i poštivanje specifičnih potreba pripadnika jedne vjerske zajednice kako bi oni s integritetom mogli ispuniti svoje vjerske dužnosti. No, prije nego što obradimo specifične potrebe vjerske prakse muslimana koje bi sporazumom trebale biti obuhvaćene, zanimljivo je istaći da je apsolutna većina sadržaja potpisanih sporazuma s dvjema crkvama i Nacrta sporazuma Islamske zajednice identična. Naime, niz je identičnih pitanja svih crkava i vjerskih zajednica koje vrijedi prikazati. Zajednički interesi su sljedeći: afirmacija višestoljetne prisutnosti katolika, pravoslavnih i muslimana i njihovih institucionalnih okvira; poštivanje Ustava, normativnog i sekularnog uređenja Bosne i Hercegovine; sloboda vjere; samostalnost i neovisnost obiju strana (države i crkve/vjerske zajednice); javni i pravni subjektivitet crkava i vjerskih zajednica; sloboda međusobnog komuniciranja i održavanja veza sa srodnim ustanovama u državi i inozemstvu; pravo na vjerske obrede; pravo na upravljanje; pravo na vjeronauku u mektebima i u javnim/privatnim odgojno-obrazovnim ustanovama; pravo na samostalno finansijsko poslovanje; pravo na vlastito unutarnje uređenje i ime-

novanje/razrješenje svojih uposlenika; nepovredivost službenih prostorija; u slučaju pokretanja sudske istrage protiv službenika vlasti će o tome prethodno obavijestiti nadležne organe crkava i vjerskih zajednica; pet neradnih dana tokom godine radi vjerskih blagdana; pravo na kupovinu, posjedovanje, korištenje pokretne i nepokretne imovine kao i osnivanje vakufa, zadužbina, fondacija; restitucija nacionalizirane imovine uzete bez odgovarajuće naknade bit će provedena po zakonu;¹³ pravo na izgradnju i dogradnju vjerskih objekata; sloboda posjedovanja, štampanja, izdavanja, distribuiranja knjiga, novina, časopisa, audiovizuelnih materijala kao i vođenje medijskih kuća; sloboda javnog djelovanja u govoru i pisanju; pravo na osnivanje obrazovnih ustanova bilo kojeg stepena i upravljanje prema vlastitim pravilima, čije osoblje, učenici i studenti imaju ista prava i čije su diplome priznate; pravo na organiziranje vjerske službe u oružanim snagama, policiji, zatvorima, bolnicama, sirotištima; pravo roditelja na vjerski odgoj djece u javnim školama (osnovne i srednje škole) s udžbenicima i vjeroučiteljima ovlaštenim od vjerskih zajednica i crkava.

Sva navedena pitanja koja su zajednički interes svih crkava i vjerskih zajednica i koja su obuhvaćena potpisanim sporazumima i Načrtom sporazuma s Islamskom zajednicom, naglašavaju u nekoliko navrata da su u skladu sa zakonskom normom države Bosne i Hercegovine. Osim toga, inicijativa Međureligijskog

¹³ Odlučeno je da će se ovo pitanje obraditi zasebnim zakonom. Pitanje restitucije vrlo je osjetljivo i mnogo debatirano pitanje, komplikirano za rješavanje. Imovina oduzeta u vrijeme jugoslavenskih političkih sistema vratila bi se vlasnicima. S obzirom na činjenicu da je nacionalizirana imovina u međuvremenu velikim dijelom i privatizirana, te se koristi ne samo u privatne nego i u poslovne svrhe, a i dalje je djelimično državna, entitetska, kantonalna i općinska imovina, donošenje zakona je kompleksno i još nije pokrenuta parlamentarna procedura. Vrijednost nacionalizirane imovine Islamske zajednice procjenjuje se na nekoliko miliona eura. A. Terzić, "Povratak imovine čeka restituciju", u: *Oslobođenje*, 10. novembar 2011., str. 4.

vijeća prema Savjetu ministara da država snosi troškove penzija, zdravstvenog i socijalnog osiguranja uposlenika crkava i vjerskih zajednica u skladu sa Zakonom o slobodi vjere odbijena je. Glavni razlog jeste finansijske prirode, jer bi to za državu značilo dodatni izdatak od 1,5 miliona KM (ca. 850.000 eura) na mješevnom, tj. 18 miliona KM (9 miliona eura) na godišnjem nivou.

Iz svega navedenog vidi se da Katolička crkva, Pravoslavna crkva i Islamska zajednica imaju zajedničke potrebe, kad je riječ o pitanju rješavanja svog položaja u državi i definiranja svog odnosa prema državi. Ipak, postavlja se pitanje zašto sporazum s Islamskom zajednicom još nije potpisani? Radi se o specifičnim potrebama vjerske prakse muslimana, o čemu će biti riječi u nastavku.

Nacrt sporazuma Islamske zajednice i države Bosne i Hercegovine i specifične potrebe muslimana

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini kao organizaciona institucija koja se brine o muslimanima, teološkim pitanjima i vađukskom imovinom osnovana je 1882. godine. Na čelu Islamske zajednice je reisu-l-ulema. Kao reprezentativan organ bosanskih muslimana, većinom Bošnjaka¹⁴, reisu-l-ulema je zadužen pregovarati sporazum koji bi trebao obraditi važna pitanja za muslimane i islamsku vjersku praksu. Prava u Nacrtu sporazuma Islamske zajednice koja se razlikuju od sporazuma s Katoličkom i Pravoslavnom crkvom grupirana su u članu 11: (i) obavljanje molitve, odnosno namaza na način koji ne ugrožava redovan radni proces; (ii) pauza za obavljanje obligatornog džuma-namaza; (iii) pravo na iftar i sehur tokom ramazana, obligatornog

¹⁴ U Bosni i Hercegovini većinu muslimana čine Bošnjaci, ali ima i muslimanskih manjina, naprimjer Albanci i Romi.

mjeseca posta; (iv) pravo na odsustvo s posla u svrhu obavljanja pete islamske dužnosti hadža; (v) pravo na ispoljavanje vjere u izboru prehrane, odijevanja i izgleda; (vi) sloboda isticanja znaka i zastave Islamske zajednice; (vii) isključiva nadležnost Islamske zajednice u tumačenju islamskih vjerskih propisa, halal standarda i certificiranju proizvoda; (viii) prethodna saglasnost Islamske zajednice za osnivanje udruženja, (ix) pravo na obrede kurbana i obrezivanje muške djece.

Prva četiri prava tiču se obligatorne islamske vjerske prakse. Pravo na obavljanje dnevnih molitvi od fundamentalnog je značaja za svakog prakticirajućeg muslimana i muslimanku; tu je i džuma-namaz za muškarce, post tokom ramazana koji podrazumijeva pauzu za prekid i početak posta u toku jednog dana, i najzad pravo na uzimanje godišnjeg odmora u vrijeme hadža (koji se po gregorijanskom kalendaru pomjera iz godine u godinu). Ostatak prava također se tiču vjerske prakse, a na osnovu prepiski iz procesa pregovaranja najviše su debatirana, a to je islamska vjerska praksa koja je prepoznatljiva po izgledu odnosno vizuelnog identiteta prakticirajućih muslimana (hidžab i brada) na radnom mjestu. Izvještaji o kršenju slobode vjere ukazuju na to da su muslimani u svakodnevnom životu na tržištu rada diskriminirani i to žene zbog nošenja hidžaba, a muškarci zbog puštanja brade. Imajući u vidu postojeći broj nevladinih organizacija koje se bave i pitanjem tumačenje islama, tzv. *faith based organizations*, i pojava novog i drugačijeg tumačenja islama koje se znatno razlikuje od islamske tradicije Bošnjaka, važno je da Islamska zajednica bude od pomoći državi u ovom pitanju. Tako bi se kontroliralo eventualno uspostavljanje organizacija koje bi nasilno tumačile islam, što bi moglo narušiti sigurnost. Zato bi Islamska zajednica mogla biti značajan partner čuvanju sigurnosti i stabilnosti države Bosne i Hercegovine.

Nakon što su 2006. i 2007. godine potpisani sporazumi s Katoličkom i Pravoslavnom crkvom, Islamska zajednica je 2008. godine, tada na čelu s reisu-l-ulemom Mustafom ef. Cericem,

pokrenula proceduru pregovaranja sporazuma s državom Bosnom i Hercegovinom ispred koje je zaduženo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (Zakon o slobodi vjere, čl. 15).¹⁵ No, godinama se pitanje potpisivanja sporazuma nije riješilo iako je na terenu bilo sve više slučajeva kršenja slobode vjere muslimana. Usto se u javnosti debatiralo treba li ukinuti vjeronauku u školama, čemu se Islamska zajednica protivila i protiv čega su roditelji potpisivali petcije. S imenovanjem novog reisu-l-uleme Huseina ef. Kavazovića u novembru 2012. iznova se pokrenulo pitanje potpisivanja ovog sporazuma.¹⁶ Održan je niz sastanaka predstavnika Islamske zajednice i predstavnika države, razmijenjeni su dopisi i protokoli u kojima su opstrukcije i nesuglasice o pitanju vjerske prakse muslimana postale jasne.¹⁷ Pregovarački

¹⁵ Faruk Vele, "Potpisat ćemo ugovor s državom.", u: *Dnevni avaz*, 24. oktobar 2008, 11. "Nakon dugogodišnjeg odbijanja da uredi osnove s državom, i Islamska zajednica BiH sprema se da potpiše sporazum s državom", u: *Slobodna Bosna*, 20. mart 2008, 13. "Zahtjev za potpisivanje ugovora s državom BiH", u: *Dnevni avaz*, 18. mart 2008, 9. "Vjerske zajednice moraju imati jednaka prava", u: *Dnevni avaz*, 14. mart 2015, 5. "Reis Cerić predao prijedlog ugovora IZ sa državom", u: *Dnevni avaz*, 7. januar 2010. "Prijedlog ugovora sa državom", u: *Oslobodenje*, 7. januar 2010, 2. "Međunarodni ugovori s domaćim institucijama. Nakon SPC-a, i IZBiH u ugovoru sa državom", u: *Oslobodenje*, 13. januar 2010.

¹⁶ "Govor reisu-l-uleme mr. Husein ef. Kavazovića na prijemu u hotel Bristol". Pristupljeno 30. januara 2018. http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=15331:govor-reisu-l-uleme-mr-husein-ef-kavazovica-na-prijemu-u-hotelu-bristol&catid=40:minine-vijesti. "Izetbegović primio reisa Kavazovića: Ubrzati potpisivanje ugovora između Islamske zajednice i države BiH", u: *Oslobodenje*, 26. august 2013.

¹⁷ Pregovarački tim ispred Islamske zajednice su Vahid Fazlović, tuzlanski muftija, Mensur Karadža, pravna služba Rijaseta, Dževad Hodžić, političar i profesor na Fakultetu islamskih nauka, i Ahmet Alibašić, docent na Fakultetu islamskih nauka. Predstavnici države i državnih institucija su se u toku pregovaračkog procesa mijenjali obzirom na njihove izborne mandate. Na početku imenovani članovi pregovaračkog tima ispred države su

tim Islamske zajednice doradivao je Nacrt sporazuma, međutim blokade pojedinih ministara su ostale. U tim je pregovorima osporavano pravo na jednosatnu pauzu za obavljanje džuma-namaza, uzimanje godišnjeg odmora za hadž, obavljanje namaza na radnom mjestu i vizuelni identitet u vjerskoj praksi muslimana (hidžab i brada). Kao razlog tom osporavanju navođeno je da bi nemuslimanski uposlenici bili diskriminirani, da bi prava i slobode drugih bila ugrožena i da bi Bosna i Hercegovina trebala minimizirati ulogu vjere u javnoj sferi. Ipak, nije bilo osnove za ovakve stavove jer nije bilo zabilježenih slučajeva niti postoje prijave da su prakticirajući muslimani u javnoj sferi vršili diskriminaciju ili ugrozili prava i slobode drugih. Osporavanje fundamentalne vjerske prakse i odugovlačenje potpisivanja sporazuma izazvalo je nezadovoljstvo u Islamskoj zajednici pa čak i u medijima.¹⁸ Osporavanje se tumačilo kao diskriminacija muslimana i islamofobija.¹⁹ Reisu-l-ulema Kavazović na Bajramskom prijemu u oktobru 2014. godine izrazio je nezadovoljstvo odugovlačenjem i odbijanjem potpisivanja sporazuma, ukazavši na nejednak tretman muslimana i Islamske zajednice i na urgencnost potpisivanja sporazuma.²⁰ U septembru 2015. godine

Saliha Đuderija, ministrica za ljudska prava i izbjeglice, Niko Grubešić, Ministarstvo pravde, Esma Hadžagić, Ministarstvo civilnih poslova, Ranko Šakota, Ministarstvo finansija.

¹⁸ Čak dnevni list *Oslobodenje* koje potiče još iz socijalističkog perioda je zauzeo stav u korist Islamske zajednice uvidjevši nepravdu i nejednako tretiranje Islamske zajednice: "Islamska zajednica mora biti jednakopravna", u: *Oslobodenje*, 6. oktobar 2014, 6. Vildana Selimbegović, "Reisova bitka za muslimane u BiH", u: *Oslobodenje*, 6. oktobar 2014, 10.

¹⁹ Protokol. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine. Tim za vođenje pregovora u vezi sa zaključivanjem Osnovnog ugovora između Bosne i Hercegovine i Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 27. novembar 2014.

²⁰ "Tradicionalni bajramski prijem reisu-l-uleme", 4. oktobar 2014. Pristupljeno 30. januara 2018.

konačno je usagrašen Nacrt sporazuma usvojen od Vijeća ministara i proslijeden sljedećoj instanci – Predsjedništvu Bosne i Hercegovine. No, do današnjeg dana ta tema nije došla na sjednicu Predsjedništva. Ukoliko bi se tročlano Predsjedništvo usaglasilo, sljedeći koraci bili bi ratificiranje u Parlamentu Bosne i Hercegovine i najzad potpisivanje sporazuma od reisu-l-uleme i predsjedavajućeg Predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Iz svega navedenog može se zaključiti da postoji manjak političke volje za pružanje prava i slobode muslimanima u Bosni i Hercegovini i da, zapravo, državne instance krše vlastite zakone, posebno Zakon o slobodi vjere. Država Bosna i Hercegovina ne djeluje u interesu svih građana, pogotovo ne u interesu muslimana koji čine absolutnu većinu. Postoji diskriminacija muslimana i Bošnjaka ne samo u Republici Srpskoj nego i u Federaciji kao i na državnom nivou kad je riječ o pitanju slobode vjere. Zato se postavlja pitanje može li se Bosna i Hercegovina i dalje smatrati modelom jednakopravnog postupanja prema pripadnicima svih religijskih zajednica?

Stanje slobode vjere muslimana u Bosni i Hercegovini

Četiri izvještaja iz proteklih godina svjedoče o brojnim registriranim kršenjima slobode vjere muslimana.²¹ Dva izvještaja

http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=20670:tradicionalni-bajramski-prijem-reisu-l-uleme &catid=201:aktuelnosti-kat&Itemid=457.

²¹ Izvještaj o stanju prava na slobodu vjere u Bosni i Hercegovini u 2010. godini. Pristupljeno 30. januara 2018.
http://mrv.ba/upload/attachments/izvjestaj_o_spsv_u_bih_2010_HgQ.pdf
Izvještaj o registriranim slučajevima kršenja prava na slobodu vjere muslimana u Bosni i Hercegovini za 2014. godinu. Pristupljeno 30. januara 2018.

izdala je Komisija za slobodu vjere ispred Rijaseta Islamske zajednice, jedan izvještaj o napadima na vjerske objekte i službenike Islamske zajednice sačinilo je Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine, a četvrti izvještaj je izdala nevladina organizacija SETA koji govori općenito o islamofobiji u Evropi uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Svi izvještaji potvrđuju nejednaku primjenu Zakona o slobodi vjere i svjedoče diskriminaciju muslimana i islamofobiju u svakodnevnom javnom i privatnom životu, uglavnom na radnim mjestima, odnosno na tržištu rada i u povratničkim naseljima prvenstveno u Republici Srpskoj ali i u onim Kantonima gdje dominiraju Hrvati. Ovdje ćemo nавести samo nekoliko primjera ugroženosti slobode vjere u Bosni i Hercegovini.

Nacionalistička retorika pojedinih političara, naročito Milorada Dodika, i medija, prvenstveno SRNA i Večernji list, šire netrpeljivost prema muslimanima i strah od muslimana.

Učestale prijave dolaze od muslimanki koje su zbog vjerske prakse nošenja marame diskriminirane na tržištu rada. Na primjer, jedna je žena u procesu prijavljivanja na konkurs za upražnjeno radno mjesto u toku intervjeta diskvalificirana zbog nošenje marame. Izvještaji također sadrže žalbe muslimana na nedostatak prostora za obavljanje molitve i nerazumijevanje za obavezni džuma-namaz petkom u toku radnog vremena. Uposlenici i uposlenice policije i Oružanih snaga žalili su se na

http://rijaset.islamskazajednica.ba/images/download/report_religious_rightsViolation_2014.pdf

Izvještaj o registriranim slučajevima kršenja prava na slobodu vjere muslimana u Bosni i Hercegovini za 2015. godinu. Pristupljeno 30. januara 2018. http://rijaset.islamskazajednica.ba/images/download/Izvjestaj_o_krseњu_vjerskih_prava_2015.pdf

Enes Bayraklı i Farid Hafez (ur.), *European Islamophobia Report 2016* (Istanbul: SETA, 2017), 83-101. Pristupljeno 30. Januara 2018.

<http://www.islamophobiaeurope.com/wp-content/uploads/2017/03/BOSNIAHERZEGOVINA.pdf>

zabranu nošenja brade i marame kao i na zabranu nazivanja selama. Usto su, pogotovo u Republici Srpskoj, registrirani verbalni i fizički napadi Srba na muslimane kao i oštećenja islamskih objekata i mezarja. U to spadaju razbijanje prozora i pisanje uvredljivih napisâ, kakvi su, naprimjer, velikosrpski slogan *Samo sloga Srbina spašava* ili *Srbija do Tokija* u slučaju džamije u Bijeljini. U Banjoj Luci u tek obnovljenoj džamiji Ferhadija u toku sabah-namaza upala je grupa Srba koji su vikali *Nož, žica, Srebrenica* što veliča genocid nad Bošnjacima u Srebrenici. U Šipovu pred povratničku kuću porodice Nijaza Glavaša bačena je bomba koja je eksplodirala. U Kiseljaku je na javnom parkingu mještanin Hrvat fizički i verbalno napao muslimanku koja je nosila maramu, a što je završilo s teškim fizičkim povredama. Slični slučajevi zabilježeni su i u drugim mjestima.

Ovi napadi, koji se mogu svrstati u napade iz mržnje, manifestiraju netoleranciju prema muslimanima (islamofobiju). Izvještaji iz proteklih godina pokazuju da je ugroženost slobode vjere u porastu. Time se ugrožavaju demokratija kao politički i društveni sistem i ljudska prava.

Zaključci i preporuke

Pravni okvir u Bosni i Hercegovini sadrži glavne normative za zaštitu ljudskih prava, slobodu vjere, položaj religije u javnoj sferi kao i odnos crkava i vjerskih zajednica s državom. Bosna i Hercegovina vodi se hibridnim modelom u definiranju odnosa države sa crkvama/vjerskim zajednicama, a to je odvajanje, to jest čuvanje sekularnog uređenja, ali uz saradnju države i crkava/vjerskih zajednica. Državni ustav, koji međunarodne konvencije o ljudskim pravima stavlja iznad domaćih zakona, entitetskih ustava, Zakona o slobodi vjere, Zakona o zabrani diskriminacije, pokazuje *de iure* da postoje brojna prava o pitanju slobode vjere

garantirana u privatnom i javnom životu i da je zabranjena bilo koja vrsta diskriminacije. Usto se država obavezala da sarađuje sa crkvama/vjerskim zajednicama. Ipak, izvještaji o kršenju ljudskih prava i slobode vjere ukazuju na to da postoji problem u primjenjivanju zakona te da su diskriminirani prvenstveno muslimani. To se može objasniti slabo razvijenom vladavinom zakona u postratnoj i postkomunističkoj Bosni i Hercegovini, naslijedom socijalizma i genocidnom politikom iz proteklog rata, nezavršenim tranzicijskim procesom iz predratnog društveno-političkog sistema u liberalnu demokratiju, kompleksnim političkim sistemom i procesom donošenja odluka na osnovu Dejtonskog ustava, kao i globalnim fenomenom islamofobije. Jedno od rješenja jeste potpisivanje sporazuma između države Bosne i Hercegovine i Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini kakve su Katolička i Pravoslavna crkva potpisale 2006. i 2007. godine. Iz oba potpisana sporazuma i Nacrta sporazuma s Islamskom zajednicom riješena pitanja, odnosno pitanja oko kojih nema nesuglasica jesu autonomnost crkava/vjerskih zajedница, njihovo pravo na upravljanje internim i eksternim poslovima i vjersko obrazovanje. Neriješena pitanja za sve vjerske zajednice jesu priznavanje vjerskih vjenčanja, doprinos države fondovima penzionog i zdravstvenog osiguranja za vjerske službenike i restitucija oduzete imovine. Specifičnosti islamske vjerske prakse jesu dnevni namazi, džuma-namaz, odlazak na hadž, vizuelni identitet (marama i brada), halal ishrana, žrtvovanje kurbanu i sunećenje dječaka. S obzirom na to da Zakon o slobodi vjere propisuje jednakost, država se obavezuje da se prema Islamskoj zajednici odnosi jednako kao prema ostalim vjerskim zajednicama te da se potpiše sporazum koji obuhvata i specifičnu islamsku vjersku praksu.

Pritom je važno usklađivanje i primjenjivanje zakonskih propisa s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama kako bi sloboda vjere bila adekvatno osigurana. Saradnju između vlade Bosne i Hercegovina, Islamske zajednice kao i ne-

vladinog sektora treba jačati. Projekti i edukacijski programi, s ciljem podizanja svijesti o islamskoj vjerskoj praksi te osuđivanja i prevencije verbalnih i fizičkih napada na muslimane i imovinu Islamske zajednice, trebalo bi da su korisni za suočavanje s ozbiljnom diskriminacijom muslimana koja se događa u svakodnevnom životu. Nevladine organizacije i mediji mogli bi znatno utjecati na podizanje svijesti o ljudskim pravima i slobodi vjere. To znači da su građani bolje upoznati sa svojim pravima, s mogućnostima suzbijanja kršenja slobode vjere, te sa zakonskim i pravnim mjerama. Trebalo bi općenito ojačati građansku svijest da se fizički i verbalni napadi prijave nadležnim organima (policiji, ombudsmenima za ljudska prava, Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, Komisiji za slobodu vjere Rijaseta Islamske zajednice, Međureligijskom vijeću i dr.). Važno je koristiti pravne mehanizme za ostvarivanje prava kako bi se u konačnici osudili počinioци, u nadi da neće ponoviti prekršaj govora mržnje, remećenja javnog reda i mira, napad na ličnu imovinu i dr. Zato bi sve uključene strane trebale poduzeti sve mjere, odlučno i u duhu jednakosti svih građana i zaštite njihovih prava, s ciljem izgradnje mira u Bosni i Hercegovini.

BILJEŠKE O AUTORIMA

H. Yıldırım AĞANOĞLU rođen je u Istanbulu, a porijeklom je iz Sandžaka (Prijepolje). Diplomirao je 1989. godine na Odsjeku za historiju Fakulteta za književnost Istanbulskog univerziteta. Završava magistarski studij na Odsjeku za historiju Republike na Institutu za društvene nauke Istanbulskog univerziteta. Već 29 godina radi kao arhivist i istraživač u Državnom osmanskom arhivu u Istanbulu. Tokom rada u Arhivu pažnju mu privlače dokumenti o balkanskim gradovima. Gotovo sve njegove knjige, konferencije i televizijski programi u kojima učestvuje posvećeni su Balkanu. Godine 2001. objavljuje knjigu pod nazivom *Zla sudbina Balkana od Osmanlija do uspostavljanja Republike: Migracija*, a u godinama koje slijede objavljuje knjige o Makedoniji, Kosovu, Bosni i Hercegovini, Zapadnoj Trakiji, Skoplju, Strugi i Adakaleu. Piše radevine i učestvuje na mnogim panelima i simpozijima o temama Balkana i migracija. Godine 2005. bio je savjetnik na snimanju dokumentarnog filma od 14 epizoda pod nazivom *Balkan i migracije* na državnoj radio-televiziji TRT. Na televiziji Tek Rumeli producent je i moderator programa *Od balkanskih ratova do balkanskog mira* tokom 41 sedmice.

Sedad Bešlija svršenik je Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (2004), a diplomirao je na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta UNSA na studijskog grupe: Historija i turski jezik i književnost (2009). Magistrirao je (2012) i doktorirao (2015)

na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta UNSA (smjer: Historija Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu). Do sada je objavio jednu knjigu (*Istimalet: Bosna u osmanskoj političkoj strategiji 15. i 16. stoljeće*, Institut za historiju, Sarajevo, 2017), 11 stručnih i naučnih radova, nekoliko prikaza knjiga, više prijevoda članaka i knjiga s turskog jezika, uredio jedan zbornik radova i četiri knjige, te učestvovao na nekoliko naučnih simpozija, okruglih stolova i konferencija u zemlji i inostranstvu. Uposlenik je u Institutu za historiju UNSA, na kojem je 2016. godine izabran u zvanje naučnog saradnika za stariju historiju – osmanski period. Jedan je od osnivača (2015) i predsjednik Centra za osmanističke studije sa sjedištem u Sarajevu.

Yunus Cunedioğlu koordinator je za nastavu u Institutu Yunus Emre u Sarajevu. Porijeklom je iz Hataya, Turska. Diplomirao je 2009. na Odsjeku za turski jezik na Univerzitetu Firat kao najbolji student. Zatim predaje kao nastavnik turskog jezika u osnovnoj i srednjoj školi u Erzincanu. Od 2010. do 2012. godine radi u Državnom osmanskom arhivu. Nakon toga prelazi u predstavništvo Instituta Yunus Emre u Bosni i Hercegovini, gdje obavlja dužnost koordinatora za obrazovanje, a istovremeno je i vršilac dužnosti direktora u Institutu Yunus Emre u Fojnci.

Enver Imamović porijeklom je iz Fojnice. On je arheolog i historičar. Studij arheologije završio je 1965. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a doktorirao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1974. Predaje na Katedri opće historije starog vijeka Filozofskoga fakulteta u Sarajevu od 1968. godine. Boravio je na specijalizaciji iz antičkih studija na Univerzitetu u Rimu, predavao je i kao gostujući profesor na univerzitetima u Kairu, Minyi, New Delhiju, Bombaju i Calcutti. Sudjelovao je u arheološkim ekspedicijama u Tibetu, Nepalu, Indiji, Tajlandu, Andama, na Galapagosu i u području Amazona. U ratnim godinama 1992–1995. bio je direktor Zemaljskog muzeja, a od 1995. predsjednik je

Nacionalnog komiteta Međunarodnog muzejskog vijeća (ICOM) za Bosnu i Hercegovinu. Saradivao je u časopisima: *Istorijski zapisi* (Titograd 1972, 1975, 1978), *Jadranski zbornik* (1972), *Naše starine* (1972), *Otočki ljetopisi* (1973, 1975, 1980), *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* (1974), *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu* (1975–76, 1978, 1980, 1990), *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* (1976), *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* (1976, 1980), *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH* (1979–80, 1996), *Obavijesti Hrvatskoga arheološkog društva* (1983), *Tribunia* (1983), *Zbornik Arheološkog društva BiH* (1983), *Dometi* (1984), *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* (1987), *Annales de l'Institut français de Zagreb* (1987) i *Kabes* (1998).

Fra Janko Ljubos rođen je u Busovači, gdje je pohađao osnovnu školu u Barama i Busovači. Klasičnu gimnaziju završio je u Visokom. Zatim je studirao filozofiju i teologiju u Sarajevu. Zaređen je za svećenika 1977. godine. Službovao je na Plehanu, u Livnu, Vitezu, Gornjem Vakufu – Uskoplju, a predratne i ratne godine proveo je u Bugojnu. Bio je gvardijan u Fojnici, župnik u Busovači i danas je kustos muzeja Franjevačkog samostana u Fojnici. Autor je knjige dnevnika *U kandžama zla*, koja opisuje ratno vrijeme u Bugojnu. Objavljivao je članke u časopisima i uređivao nekoliko izdanja rukopisa iz Arhiva u samostanu u Fojnici. Aktivni je ljetopisac samostana u Fojnici.

Mevludin Rahmanović svršenik je Elči Ibrahim-pašine Medrese u Travniku (1998). U periodu od 1998. do 2001. predavao je Islamsku vjerouaku na području Medžlisa IZ Prijedor, a honорарно je radio kao imam u džematu Čarakovo u Prijedoru u periodu od 2001. do 2005. Te je godine postavljen za stalnog imama u tom džematu, gdje ostaje do 2011. Certifikat TOT za transformaciju konflikta stekao je 2004, a certifikat AVP-a alternativa nasilju 2005. godine. Jedan je od osnivača Centra za izgradnju

mira 2004. godine. U Sanski Most seli se 2011, gdje se zapošljava u Centru za izgradnju mira kao program direktor. U Sanskom Mostu, gdje i danas živi i radi, aktivno se bavi izgradnjom mira u Bosni i Hercegovini i u regionu. Treninge o nenasilnom rješavanju konflikata i izgradnji mira održavao je u Njemačkoj, Švicarskoj, Poljskoj, Gruziji, Ukrajini i na Kosovu.

Dževada Šuško direktorica je Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka, naučnoistraživačke ustanove Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Ona je i docentica za međunarodne odnose. Pređaje predmete iz oblasti historije, politike i društva Evrope, posebice Balkana. Odrasla je u Njemačkoj, gdje je stekla najveći dio svog obrazovanja. Diplomirala je i magistrirala historiju, političke nauke i etnologiju na Univerzitetima Heidelberg i Hamburg, a doktorirala je na Odsjeku za međunarodne odnose na Internationalnom univerzitetu u Sarajevu (IUS). Studirala je i u Italiji, Kanadi i Palestini. Tokom studija fokusirala se na jugoistočnu Evropu, posebno na Bosnu i Hercegovinu, autohtone evropske muslimane, naročito Bošnjake, odnos religije prema državi kao i pitanje položaja žene u društvu. Istraživanja objavljuje u domaćim i inozemnim akademskim časopisima i publikacijama. Trenutno radi na objavljivanju doktorske disertacije u SAD-u pod naslovom *Muslims and Loyalty: Reaction of the Bosniaks to the Austro-Hungarian Empire (1878–1914)*. Posvećena je i međureligijskom dijalogu te je angažirana u projekte Međureligijskog vijeća Bosne i Hercegovine i kao predavač na međureligijskim seminarima, naprimjer na Donau Univerzitetu Krems.

FOTOGALERIJA

Pozdravni govor glavnog imama Medžlisa IZ Kiseljak Kenana ef. Bajrića

Pozdravni govor dr. Abdulgafara Velića ispred Sarajevskog muftijstva

Izlaganje prof. dr. Envera Imamovića

Izlaganje fra Janka Ljubosa

Prof. dr. Ivo Komšić (u sredini) pred svoje izlaganje

Izlaganje H. Yıldırıma Ağanoğlua

Izlaganje dr. Dževade Šuško

Izlaganje dr. Sedada Bešlije

S naučnog skupa "Multireligijska Bosna, poruke Ahdname i savremeni kontekst", održanog 25. maja 2017. godine u Vakufskom centru u Kiseljaku

Zajednička fotografija učesnika naučnog skupa

